

T.C.
NİĞDE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI

OSMANLI DEVLETİ'NDE BATILILAŞMA
DÖNEMİNDE İZLENEN SİYASETİN, ERKEN
CUMHURİYET DÖNEMİNDEKİ SİYASAL VE
TOPLUMSAL YAPIYA YANSIMALARI

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan
Özgül ÜNALAN

2011- NİĞDE

T.C.
NİĞDE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI

OSMANLI DEVLETİ'NDE BATILILAŞMA
DÖNEMİNDE İZLENEN SİYASETİN, ERKEN
CUMHURİYET DÖNEMİNDEKİ SİYASAL VE
TOPLUMSAL YAPIYA YANSIMALARI

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan
Özgül ÜNALAN

Danışman
Doç. Dr. Nafiz TOK

2011- NİĞDE

ONAY SAYFASI

Doç.Dr. Nafiz TOK danışmanlığında, Özgül ÜNALAN tarafından hazırlanan “Osmanlı Devleti’nde Batılılaşma döneminde izlenen siyasetin, erken Cumhuriyet dönemindeki siyasal ve toplumsal yapıya yansımaları” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim dalında yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

21/06/2011

JÜRİ:

Danışman : Doç. Dr. Nafiz TOK

Üye :Yrd. Doç. Dr. Ahmet TURGUT

Üye: :Doç. Dr. Mehmet ÖZEL

.....

.....

.....

ONAY: Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulu tarafından Tarih ve sayılı kararı ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Selen DOĞAN
Enstitü Müdürü

ÖZET

Klasik çağında süper güç olan Osmanlı Devleti, karanlık çağını yaşayan Avrupa karşısında lider durumundaydı. Merkezi ve taşra teşkilatı çağının ihtiyaçlarını karşılamakta, o dönem için yeterli geliyordu. Ancak zaman içinde Avrupa, karanlık çağından kurtulmayı, Coğrafya Keşifler ve hemen ardından gelen Rönesans, Reform hareketleriyle başarmıştı. Skolastik düşüncenin yerini pozitif düşüncenin almasıyla, Avrupa, akıl, mantık ve bilimi hedef alan bir değişim süreci yaşadı. Fikirsal alandaki bu değişimleri bilimsel ve teknik buluşlar izledi. Avrupa modernleşme yolunda hızlı adımlar atarken, Osmanlı Devleti hep süper güç olarak kalacağına dair yanlış düşüncelerle, tüm bu yaşanan değişimlere seyirci kaldı. Zamanın süper gücünün savaş meydanlarında yenilip, bir zamanlar üstünlük kurduğu Avrupa'ya toprak kaptırmasıyla eskisi kadar güçlü olmadığını anlaması bir oldu. Artık taklit edilen değil, taklit eden bir devlettir. Sırf ülkesini bu kötü gidişattan kurtarmak için *Batılılaşmayı* rota olarak belirledi. Lale Devri ile hız kazanan bu süreci daha sonra Tanzimat ve Meşrutiyet dönemi izledi. Osmanlı Devleti, yapılan tüm çabalara rağmen geç kalmış, bir de I. Dünya Savaşında yenilince, bir zamanlar titrettiği Avrupalı Devletlere esir düşmüştü adeta. Büyük önder Atatürk'ün önderliğinde başlayan Milli Mücadele, Türk Milletinin eşsiz çabasıyla, zaferle sonuçlanmıştı. Sıra devleti yeniden inşa etmeye gelmişti. Peki yeni devletin örgütlenmesi nasıl olacaktı? Bu örgütlenme yapılırken Osmanlı Devleti'nin birikimlerinden ne ölçüde faydalanılacaktı? İşte bu çalışmanın amacı, Osmanlı Devleti'ndeki birçok kurum ve fikirsal birikimin Cumhuriyet Türkiye'sine intikal ettiğini ortaya koymaktır.

Anahtar kelimeler: Osmanlı Devleti, Türkiye Cumhuriyeti, Batılılaşma.

ABSTRACT

Ottoman Empire as a super power in its classical, heyday period was in a leadership position against Europe then living in dark middle ages. Its central and local governments were sufficient for the time. But eventually Europe had overcome the curse of these dark ages through Renaissance and Reforms followed by geographical discoveries. As scholastic philosophy was replaced by positive sciences in this era, the intellect had changed its course to a new logical and scientific direction. Technological and scientific achievements were born out of this paradigm-shift in philosophy and intellect as a consequence. While Europe quickly moved ahead in this modernization direction, Ottoman Empire was only watching and delusional, hoping to maintain its powerful position while Europe leapt into the scientific and industrial age. However, the then superpower Ottoman Empire anticipated the reality as soon as it started losing battles and territories to Europe. It was no longer an inspirational leader state. It decided to embrace the Westernization as a new path for state, only to prevent the empire's fall. This new movement towards West gained momentum with the Tulip Period followed by Tanzimat and First Constitutional (Mesrutiyet) Era. The empire had gone from being once a deeply feared super power to being on the losing side of World War I, despite all the efforts to prevent that decline. The National resistance movement under the leadership of Ataturk resulted in a great victory. It was time to rebuild the nation, but what this rebuilding would mean and to what extent the Old Ottoman Empire's experience of organization could be used for the new? The notion in these questions that suggests there are institutional and ideological knowledge and experience that passed across the new Turkish Republic is exactly what this study aims to answer.

Key Words: Ottoman Empire, Turkish Republic, Westernization.

ÖNSÖZ

Erken Cumhuriyet döneminde modernleşme adına yapılan birçok yenilik birden bire ortaya çıkmamıştır. Bu çalışmada, Erken Cumhuriyet döneminde yapılan yenilik hareketlerinin birçoğunun Osmanlı Devleti'nden devralındığının ya da temellerinin Osmanlı Devleti döneminde atıldığının önemi ortaya koyulacaktır. Böylece Osmanlı Devleti döneminde Batılılaşma adına girişilen tüm çabaların sonuçlarının aslında tam anlamıyla Cumhuriyet döneminde ortaya çıktığı kanıtlanacaktır. Bu anlamda üç bölümden oluşan bu çalışmada Osmanlı Devleti Klasik dönem yönetim yapısından Cumhuriyetin erken dönemine kadar yönetim ve siyaset ilişkisi çerçevesinde meydana gelen değişiklikler ortaya koyulacaktır.

Bu tezin her aşamasında akademik bilgilerini benden esirgemeyerek, çalışmalarım boyunca bana verdiği destek ve çok değerli katkılarından dolayı tez danışmanım Sayın Doç. Dr. Nafiz TOK'a, sonsuz destekleriyle her zaman ve her konuda yanımda olan anneme, babama, kardeşime ve tüm yoğunluğuna rağmen bana her zaman vakit ayıran biricik dayım Ahmet KARAPINAR'a ayrı ayrı teşekkürlerimi sunarım.

Özgül ÜNALAN

Mayıs 2011

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR.....	ix
GİRİŞ.....	1

I. BÖLÜM

TANZİMATA KADAR OSMANLI DEVLETİ YÖNETİM SİSTEMİ

1. Osmanlı Devleti'nde Klasik Dönem Yönetim Yapısı.....	7
1.1. Merkez Teşkilatı.....	8
1.1.1. Divan- ı Hümayun.....	9
1.1.2. Askeri Sınıf.....	20
1.1.3. İlmiye Sınıfı.....	21
1.2. Taşra Teşkilatı ve Tımar Sistemi.....	22
2. Yönetimde Meydana Gelen Bozulmalar ve Nedenleri.....	24
3. Yönetimdeki Bozulmalar İçin Kurtarma Çabaları.....	26
3.1. Lale Devri.....	28
3.2. III. Selim Dönemi.....	30
3.3. II. Mahmut Dönemi.....	35
3.3.1. Sened-i İttifak.....	36
3.3.2. II. Mahmut Dönemi Yenilikleri.....	37
4. Değerlendirme.....	41

BÖLÜM II

TANZİMAT'TAN CUMHURİYETE KADAR TÜRK YÖNETİM SİSTEMİ

1. Tanzimat Dönemi.....	44
1.1. Tanzimat Fermanı	44
1.2. Islahat Fermanı.....	47
2. Tanzimat Dönemi Yenilikleri	48
2.1. Eğitim Alanındaki Yenilikler.....	48
2.2. Askeri Alandaki Yenilikler	51
2.3. Hukuk Alanındaki Yenilikler.....	51
3. Tanzimat Döneminde Yönetim ve Tanzimat'ın Osmanlı Devleti'nin Batılılaşmasındaki Yeri.....	53
4. Tanzimat'ın Uygulama Aşamasında Yaşanan Sıkıntılar	59
5. Tanzimat'ın Ortaya Çıkardığı Yönetimle İlgili Yeni Kurumlar	60
6. I. Meşrutiyet ve Yeni Osmanlılar.....	64
6.1. Kanun- Esasi	73
6.1.1. Yasama ve Kamu Hürriyetleri	74
6.1.2. Yürütme	76
6.1.3. Yargı.....	77
7. II. Meşrutiyet , Jön Türkler ve İttihat Terakki	79
7.1. İttihat ve Terakkinin Devlette Yaptıkları Değişimler	89
8. Kanun-İ Esasi'deki 1909 Değişiklikleri.....	90
8.1. Yasamayla İlgili Değişiklikler	90
8.2. Yürütmeyle İlgili Değişiklikler.....	91
8.3. Diğer Değişiklikler.....	92
9. Değerlendirme.....	92

III. BÖLÜM
OSMANLI DEVLETİ'NDEN CUMHURİYET'E DEVREDEN YÖNETİM
MİRASI

1. Cumhuriyet İlanından Önce Osmanlı Devleti'ndeki Duruma Genel Bakış.....	95
2. Cumhuriyet Dönemi İdeolojisini Anlamak Açısından Atatürk'ün Fikir Hayatı ve Bunu Etkileyen Olay ve Kişiler	99
3. Cumhuriyetin Fikri Temelleri Açısından Atatürk İnkılapları'nın Oluşumuna Genel Bakış.....	103
4. Geç Dönem Osmanlı Yeniliklerinin Erken Cumhuriyete Yansımaları.....	122
5. Değerlendirme.....	129
SONUÇ.....	131
KAYNAKÇA	136
ÖZGEÇMİŞ.....	141

KISALTMALAR

v.b.	Ve benzeri
v.s	Ve saire
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
bkz.	Bakınız
s.	Sayfa
T.C.	Türkiye Cumhuriyeti
TTK	Türk Tarih Kurumu
TDK	Türk Dil Kurumu
M.K	Mustafa Kemal
İT	İttihat ve Terakki
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi

GİRİŞ

Türkçede çağdaşlaşma, batılılaşma, sanayileşme terimlerine eş manada kullanılan modernleşme, batılı toplumların dışında kalan diğer toplumların, batılı toplumların sağladıkları gelişmişlik düzeyini model alarak girdikleri değişim sürecini tanımlamak için, yine batılı toplumbilimciler tarafından oluşturulmuş bir kavramdır. Modernleşme ile Avrupa'da uzun yıllar boyunca ve iç dinamiklerin etkisiyle siyasal, toplumsal, kültürel ve ekonomik gelişmelere dayalı olarak, kendiliğinden oluşan bir değişim süreci ve bunun sonrasında oluşan yeni toplumsal hayat ve örgütlenme biçimleri tanımlanır (Saray ve Tosun, 2005:3). Bunu Türk Batılılaşması açısından ele alırsak bu süreci iç dinamiklerin etkisiyle değil de yukardan gelen bir etki ile gerçekleştirildiği görülmektedir. Yani modernleşme süreci Avrupa'dan farklı bir yapı gösterir. Peki bu yukardan gelen etkileri kimler yapmışlardır? Bu etkileşimde ülke dışındaki olaylardan birtakım etkiler var mıdır ? Bu soruların yanıtlarını bulmak amacıyla konunun özüne inilmesi, Osmanlı Devleti ve Erken Cumhuriyet dönemi yapılan yeniliklerin irdelenmesi gerekmektedir.

Erken Cumhuriyet döneminde modernleşme adına yapılan birçok yenilik birden bire o an ortaya çıkmamıştır. Bu çalışmamızda Erken Cumhuriyet döneminde yapılan yenilik hareketlerinin birçoğunun Osmanlı Devleti'nden devralındığının ya da temellerinin Osmanlı Devleti döneminde atıldığı ortaya koyulacaktır. Böylece Osmanlı Devleti döneminde Batılılaşma adına girişilen tüm çabaların sonuçlarının aslında tam anlamıyla Cumhuriyet döneminde ortaya çıktığı kanıtlanacaktır. Bu anlamda 3 bölümden oluşan bu çalışmamızda Osmanlı Devleti Klasik dönem yönetim yapısından Cumhuriyetin erken dönemine kadar yönetim ve siyaset ilişkisi çerçevesinde meydana gelen değişiklikler ortaya koyulacaktır.

Osmanlı devletinin ve toplumunun daha 1600 yılı civarındaki sarsıntılardan sonra oluşan değişimi, 18. yüzyıla varıldığında çok daha değişik bir yapı ortaya çıkarmıştı. Artık ne ülke içinde padişahın mutlak gücünden söz etmek mümkündü ne de dışa dönük genişleme siyasetinden. 18. yüzyıldan sonra Osmanlı Devleti bambaşka bir değişim içine girdi; bir zamandır baş edemediği Avrupa'nın karşısında tutunabilmek için gittikçe Avrupa'dan daha çok şey öğrenmeye, Avrupa'nın kurumlarını kendine mal etmeye, kısaca Avrupalılaşmaya, "batılılaşmaya" başladı (Türkiye Tarihi 3, 2009:64). 19. Yüzyıla girerken sistemin sorgulanması başladı. Bir zamanlar geri sayılan Batı'nın başarılı bir sistem oluşturduğu ve bunu çok hızlı ve sürekli yenileştirdiği de fark edildi. Hem arayı kapatmak hem de o yinelenme hızına erişebilmek için aynı derecede hatta daha hızlı olmak gerekiyordu. Batı'nın Aydınlanma ve Sanayi Devrimi ile eriştiği noktalara ulaşmanın zorunluluğu belirmişti (Atatürkçülük ve Modern Türkiye,1998: 60-61). Bu çerçevede birinci bölümde Osmanlı Klasik Dönem yönetim yapısından Batılılaşma hareketlerinin ivme kazanmaya başladığı Lale Devri, III. Selim ve II. Mahmut yeniliklerine değinilecektir. Bu şekilde Osmanlı Klasik Dönem yönetim sisteminde meydana gelen bozuklukların giderilmesi için aranan çareler ve yapılan yeniliklere göz atılacaktır. Böylelikle bu dönemde temelleri atılan yenilik hareketlerinin bundan sonraki dönemler için de temel teşkil edeceği ortaya konulacaktır.

Modern devletin oluşumunda hiç şüphe yok ki 19. yüzyıl Osmanlı deneyiminin büyük katkısı olmuştur. Bu gelişmeler gündelik yaşamdan, hukuka, eğitim ve bürokrasiye kadar devletin çehresinin değişiminde etkilidir. Patrimonyal monarşinin çözülüşü ve Meşrutî idareye giden yolun açılışı bizzat hükümdarın yetkilerinde yapılan kısıtlamalara bağlı olarak meydana gelmiştir. Sened-i İttifak ve ardından Tanzimat süreci hükümdarın yetkilerinin kısıtlanması anlamında dönüm noktasıdır. Her ne kadar klasik dönemde de hükümdarın yetkileri dini ve örfî hukuk tarafından kısıtlanmış ve birtakım kurumlarca kontrol altına alınmışsa da Tanzimat'la başlayan dönemde söz konusu olan kısıtlama dini ölçülerle değil, pozitif hukuk anlayışı ve seküler ilkeler ışığında gerçekleşmiştir. Söz konusu durum yalnızca hükümdarlık anlayışını değil, yeni gelişmelere bağlı olarak hilafete olan bakışı da etkilemiştir (Turan, 2008: 282).

Devleti kurtarmak için çareyi modernleşmekte arayan bürokratik kadro Tanzimat'tan itibaren devleti modernleştirme çabası içine girmişti. Toplum kesiminde ise, Avrupa'yı kasıp kavuran değişim rüzgârları, on sekizinci yüzyılın sonlarına ve on dokuzuncu yüzyılın başlarında Osmanlı topraklarında da etkin bir şekilde esmeye başladığında Osmanlı toplumunda, başlangıçta Müslüman olmayan azınlıkları etkisi altına alan Fransız Devrimi'nin fikirleri, takip eden süreçte Müslüman Türkler üzerinde de etkili olmaya başladı. Bu gelişmelerin de önemli bir katalizör etkisi yapmasıyla, on dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru Türkiye'de modernleşme çabaları ciddi bir boyut kazandı (Sesli ve Demir, 2010; 11)

Osmanlı yenileşme tarihinde fikir akımlarının, Tanzimat Dönemi'nden başlayarak, Birinci Meşrutiyet Dönemi'ne kadar uzanan tarihî düzlemde giderek netleştiği görülür. Yenileşme süreciyle birlikte ortaya çıkan düşünce akımları içerisinde, şüphesiz en önemli mevkiye haiz olanı Garpcılık akımıdır. Bu akım, diğer akımlar gibi “bu ülke nasıl kurtulur?” sorusundan doğmuş ve kurtuluşun reçetesini Garpta görmüş bir düşünce akımıdır. Özellikle Tanzimat'la beraber aşırı Garplılaşmayla, Garpcılaşma halini alan bu düşünce toplumsal dönüştürme mekanizması şeklini almıştır. Böylece halkın önüne sunulan bu düşünce ve hareketler neticesi olarak onun kendi hayat tarzına ve anlayışına yabancılaşmasına yol açmıştır. Garpcılık yenileşme teşebbüsleriyle başlayan bir hareket olmakla beraber, adı özel olarak II. Meşrutiyet sonrasında meydana çıkan düşünce hareketiyle şekillenmeye başlamıştır. Zira daha önceki hareketin oluşturucu ve savunucularına özel bir ad verilmediği halde, II. Meşrutiyet Dönemi'ndeki garplılaşma hareketinin temsilcilerine Garpcılar adı verilmiştir (Aslan, 2006: 629).

Osmanlı Devleti'ndeki çöküşü durdurabilmek amacıyla ilân edilen Tanzimat Fermanı ve Tanzimat döneminde yapılan tüm modernleşme çabaları istenilen sonuçları vermemiştir. Müslüman olmayan unsurlar, Tanzimatla birlikte gelen yerine getirilmesi gereken yükümlülüklerden memnun olmamışlardır ve 1856 Islahat Fermanında daha geniş haklar tanınmasıyla güçlenerek bağımsızlık amaçlı isyanları sürdürmüşlerdir. Bunun yanı sıra Avrupa devletlerine tanınan yeni ve geniş kapsamlı

ayrıcalıklar, bunlardan alınan yüksek miktarda borçların, sanayi ve ticaret alanında kalkınmaya imkân vermemesi ve devleti batının ekonomik sömürüsüne açık hale getirmesi; ayrıca Tanzimat dönemi batılılaşmasının ekonomik yönünün, yabancı müdahalesinden yararlanan azınlıkların işine yaraması ve böylece Osmanlı Devleti ve toplumunun özellikle Tanzimat dönemiyle birlikte Batı emperyalizmine açık hale gelmesi ve sarayın gereksiz harcamalarının da etkisiyle toplumda belli kesimler bu duruma karşı tepki duymaya başlamışlardır (Uzun, 2005: 149). Tabii ki bu süreç ilerleyen günlerde Yeni Osmanlıların kısmen de olsa Tanzimat dönemi yeniliklerine karşı antipati duymasına, yapılan yenilikleri eleştirerek yeniliklere yeni bir yön vermelerini yol açmıştır.

I. Meşrutiyet dönemi öncesi asıl muhalefet hareketini, Tanzimat döneminde ortaya çıkan ve Genç veya Yeni Osmanlılar olarak isimlendirilen aydınlar başlatmışlardır. Yeni Osmanlılar 1865'te İstanbul'da gizlice örgütlenmişlerdir. Bu örgüt Enver Ziya Karal tarafından "*ilk muhalefet partisi*" olarak kabul edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin ilk aydın hareketini oluşturan ve tamamı gazeteci olan bu cemiyet Ayetullah Mehmed, Nuri, Şinasi, Ziya, Namık Kemal, Ali Suavi, Reşad, Agah gibi isimlerden oluşmaktaydı Daha sonra Avrupa'ya kaçmak zorunda kalan bu kişiler, Mustafa Fazıl Paşa'nın önderliği ve koruması altında, 1867'de Yeni Osmanlılar adıyla bir cemiyet kurmuşlardır (Uzun, 2005:149-150). Bu çaba zamanla meyvesini vermiş, 1876'da I. Meşrutiyet'in ilanı ve ardından ilk anayasa olan Kanun-i Esasi'nin ilan edilmesini sağlamıştır.

Kanun-i Esasi'nin ilanında her ne kadar halkın bir katkısı yok ise de 1876 Kanun-i Esasi'nin ilanı, Tanzimat Fermanı'nın ilan şekliyle kıyaslandığında, Tanzimat Fermanı'nın ilanında padişahın ikna edildiği görülürken, Meşrutiyetin ilanında ikna edilemeyen padişahın, zorlandığı ve bir hükümet darbesi yapıldığına şahit olunur. Bu yüzden, Tanzimat yukarıdan aşağıya gerçekleşen bir yenilik olduğu halde, Meşrutiyet'in ilanında aydınların oynadığı rolü de hesaba katarak, meşrutiyetin aşağıdan yukarı bir hareket sonucunda gerçekleştiği dahi söylenebilir. Zaten burada yanlış olan bu hareketin geniş bir toplumsal tabana oturduğunu iddia etmek olacaktır. Ayrıca, I. Meşrutiyet'in ilanında, henüz darbe yapabilecek güce

sahip olmasa da, Serasker Hüseyin Avni Paşa eliyle, Süleyman Paşa'nın başında olduğu, Harbiye subay ve öğrencileri ile topçu birliklerinin ve donanmasının da desteği sağlanmıştır. Hatta, Hüseyin Avni Paşa askerî bir diktatörlük kurulmasını önermişse de, bu öneri gerçekleşmemiştir. Yeniçerilerin ortadan kaldırılmasıyla, onun yerine oluşturulan yeni ordu, böylece uzunca bir aradan sonra tekrar iktidar değişikliklerinde rol oynamaya başlamıştır. Ki ordunun iç siyasete bu şekildeki etkisi, II. Meşrutiyet'in ilanında ve sonraki gelişmelerde daha da artacaktır (Uzun, 2005: 156-157).

Türkiye'de batılı anlamda parlamentoya baktığımızda elbette ki Osmanlıdan devraldığı mirası gözden kaçırmamak gerekir. Osmanlı'nın dünya medeniyetlerini yakalama yolunda son dönemlerinde giriştiği modernleşme çabalarının hepsi anayasacılık hareketleriyle ortaya çıkmıştı. Anayasacılık modernleşmenin siyasi boyutunun temelini oluşmasına neden olmuştu. Ancak padişahın yetkilerinin azaltılması başka bir ifade ile devlet iktidarının sınırlandırılması yönünde oluşan bu anayasacılık hareketlerinin çoğu bu amacı gerçekleştirmede başarılı olamamış, sadece padişahın var olan yetkilerini yazılı hale getirmekle yetinmiştir. Bu bakımdan Osmanlı'nın son dönemlerinden cumhuriyet dönemine sağlam bir miras kalmamış ise de, bu faaliyetler en azından anayasal-demokratik siyasetin temel kavramlarından olan temsil, parlamento, muhalefet hatta milli hâkimiyet gibi modern siyasi fikirlerin doğup gelişmesini sağlama yönünde katkısı olmuştur (Sesli ve Demir, 2010; 7). Bu çerçevede ikinci bölümde Sened-i İttifakla tohumları atılan, Tanzimat, Islahat Fermanları ve Meşrutiyetle ivme kazanan Batılılaşma süreçleri ve bunların yönetime yansımaları üzerinde durulacaktır. Bu şekilde III. Selim, II. Mahmut'tan devralınan yeniliklerin nasıl geliştiği, özellikle II. Mahmut Yeniliklerinin Tanzimat Dönemi yeniliklerinin temelini oluşturduğu ortaya konulacaktır. Daha sonraki süreçte de yapılan yenilikler Cumhuriyet Türkiye'sine aktarıldığı gözlenecektir.

Osmanlı ordusunun gücünü tekrar geri getirmek için yapılan düzenlemeler ile başlayan bu süreç, cumhuriyet ile birlikte, toplumun bütün alanlarını kapsayacak bir genişliğe sahip olmuş ve "topyekün Batılılaşma," anlayışıyla kendine yeni bir yön belirlemiştir. Türk çağdaşlaşmasının bu yöndeki gelişim süreci için önce otoriteden

başlandı. Toplum genelinde bir düzen ve otorite sağlandıktan sonra, çabalar ulusal kimlik anlayışı sorunu üzerinde yoğunlaştırıldı. Bu konular belirli ölçülerle de olsa bir çözüme kavuşturulduktan sonra, siyasi eşitlik sorununun çözümlenmesine yönelik çabalara hız verildi. Bu şekilde kurulan ve geliştirilen yeni devletin yönetim tarzı Cumhuriyet oldu (Saray ve Tosun: 2005, 10). Mustafa Kemal ve çevresindeki eski İttihatçılar önceki dönemin düşünsel mirasının bir kısmına sahip çıkıp (kabaca ifade edilirse, Türkçülük, Batıcılık), bir kısmını ise tasfiye etmeye çalışarak (Osmanlıcılık, İslamcılık), Cumhuriyet sonrasında ekonomik, sosyal ve siyasi yapısını biçimlendirmişlerdir (Gümüştü, 2008: 131). Yeni devletin kurulmasında ekonomik alandan siyasi alana, eğitimden sosyal alana kadar bir dizi yenilikler yapılmıştır. Bu yeniliklerin temellerine de ayrıntılı olarak 3. bölümde değinilecektir.

Osmanlı imparatorluğunda patrimonyal devlet anlayışının sonucu olarak otorite mutlak güce sahip bir sultanın elinde toplanmış, o da bu otoriteyi asker ağırlıklı, kamu görevlileri, yönetici sınıf ve saray mensuplarından oluşan elit bir zümre ile kullanmıştır. Toplumsal karar verme sürecinin en üst konumunda bulunan bu elit/seçkin sınıf karar verme sürecini yönlendirme ve şekillendirme araçlarını da ellerinde bulundurarak egemenliklerini imparatorluk yıkılma kadar sürdürmüşlerdi. Fakat yeni kurulan Türk devletinde ise yönetim örgütü, eğitim sistemi, mali sistem, parlamenter sistem, siyasi parti geleneği, çeşitli siyasi kurumlar, Cumhuriyet'in aydın ve yetişmiş insan kadroları da Osmanlı'dan miras kalmıştı (Sesli ve Demir, 2010; 2).

Yukarda da görüldüğü üzere sistem bazen çark eden noktaların onarılması bazen de sistem için gerekli olan noktaların geliştirilmesi şeklinde Batılaşma hareketleri bir silsile şeklinde devam etmiştir. Tezin 3. bölümünde ise Osmanlı Devleti'ndeki kurumsal yapının Cumhuriyet Türkiye'sine büyük ölçüde aktarıldığı, Cumhuriyeti kuran kadroların da Osmanlı Devleti'nden devralındığı, Erken Cumhuriyet döneminde yapılan yeniliklerin birçoğunun temelini Osmanlı Devleti'nde atıldığı ortaya koyulacaktır.

I. BÖLÜM

TANZİMATA KADAR OSMANLI DEVLETİ YÖNETİM SİSTEMİ

Bu bölümde Osmanlı Devleti'nin Tanzimat'a kadarki yönetim yapısı ve Osmanlı'nın geri kalmışlığını fark etmeye başlamasıyla giriştiği yeniliklere değinilecektir. Ancak konumuz Osmanlı'nın Batılılaşma süreci olduğu için konu biraz sınırlandırılacak ve yenilikler, Lale Devrinden başlanıp, III. Selim ve II. Mahmut sırasıyla ele alınacaktır. Burada hedeflenen nokta aslında Tanzimat döneminde yapılan yeniliklerin bir anda ortaya çıkmadığı, temellerinin önceki yıllarda atıldığıdır. Çalışmamızda bu konunun irdelenmesinin nedeni, Cumhuriyet döneminde ortaya çıkan yeniliklerin geçmişle ilişkilendirerek, hangi aşamadan nereye ulaşıldığını ve bu süreçte korunan, değişen veya tamamen ortadan kalkan yönetimle ilgili kurumların, yasaların vs... Yeni Türk Devleti'ne etkisini ortaya koymaktır. Bu açıdan konumuzun gelecekle bağlantısını ortaya koyabilmek için işin temeline yani Osmanlı Klasik dönemine göz atılması gerekmektedir. Burada Klasik Dönem Osmanlı yönetim yapısı nasıldı? Osmanlı Batılılaşma süreci nasıl başladı? Batılılaşmak için neden uğraşıldı? (buna iten nedenler nelerdi) gibi soruların yanıtları aranacaktır.

1. Osmanlı Devleti'nde Klasik Dönem Yönetim Yapısı

Osmanlı İmparatorluğu'nun klasik döneminde monarşinin temsilcisi merkeziyetçi bir devlet vardı. Bu haliyle Osmanlı toplumu bir statü toplumu görüntüsü içindeydi. Bir tarafta ayrıcalıklı tabaka olarak askeri tabaka (yönetenler) öbür tarafta reaya tabaka (yönetilenler) vardı. Bu tabakalardan ilki, saltanat beratı ile padişahın kendilerine dini ya da idari etki tanıdığı kimseleri, yani saray memurlarını, mülki memurları ve ulemayı içine alan “ askeri tabakayı” ikincisi ise vergi ödeyen,

fakat idareye katılmayan bütün Müslim ve gayri Müslim zümrelerden oluşan “ *reaya tabakası* ”nı oluşturmaktaydı. Böyle bir tabakalaşma her ne kadar ideal bir tipi yansıtır ve sistemde kural dışı unsurlar yer alıyorsa da nihayetinde Osmanlı Devleti, Weber’in geleneksel otorite tipleştirmesinden birisi olan patrimonyal yönetim geleneğinin tipik bir örneği olarak, meşruiyetini gelenek ve dinden alan hükümdarın tüm ülke ve ülke üzerinde yaşayanlar üzerinde mülk sahibi olduğu yasallık zemininde işleyen siyasal bir mekanizmaya sahipti. Bu demek değildir ki, Osmanlı’da kul statüsünde hayatını sürdürmekte olan sade “ vatandaş” hukuktan yoksundu. Aksine kanunnameleri hukuki bir çerçevede “ *kul*” un statüsünü belirttiği ve bundan da önemlisi, şariat gereğince sultanın şahsen refahlarından sorumlu olduğu “ *sade vatandaş*”ın günlük hayatının emniyet içinde korunduğu bir çerçeve, patrimonyal yönetimin sınırlarını belirlemekteydi. Ne var ki, geleneksel otorite ideal tipine eş düşen patrimonyal bürokrasi yaklaşımı çerçevesinde birçok yazar Osmanlı toplumunu çözümlenmiştir (Çaylak, Göktepe, Dikkaya, Kapu, 2009:26). Tabii ki, buradaki sistemi günümüzle kıyaslırsak sistemin çok iyi işlediğini iddia edemeyiz. Günümüzde “ *milli egemenlik*” çerçevesinde halkın egemenliği söz konusuysen, Osmanlı Devleti’nde her ne kadar yukarıda ifadesini bulan kanunlar olsa da padişahın salt otoritesi yönetimde etkili olan unsurdu. Zaten sistemin kırılma noktalarında biri de bu olmuştur. Dünyada değişen yönetim anlayışına karşılık yıllarca kabuğunda yaşamış, dışı kapalı bir yapı göstermiş devletin değişim sürecini de işte bu “ *geri kalmışlığını fark etmesi* “ ile başlamıştır.

1.1. Merkez Teşkilatı

Osmanlı Devleti’nde devletin tüm temel birimlerinin başkenti olan İstanbul’da toplandığı görülür. Padişahın mutlak iradesi altında şekillenen yönetim çerçevesinde merkezi yönetimde en etkili organ da divan-ı hümayundur. Bu çerçevede Osmanlı yönetiminin bel kemiğini oluşturan Divan teşkilatını incelemekle çalışmamıza devam edelim.

1.1.1.Divan- ı Hümayun

Farsça bir kelime olan “divan”, “toplama”yı, bir “meclis” haline gelmeyi anlatır. Edebiyattaki (“bir araya getirilmiş şiirler”) ya da “divanhane” (“salon”, “misafir odası”) gibi kullanımlardaki anlamı buradan gelir. Bir “devlet yönetim organı” anlamını ilkin Abbasiler’ de kazandığı sanılıyor.¹ Memlûkler gibi İslami Devletlerin yanı sıra Türk Devletlerinde de kurum gene bu adla işlemiştii (Selçuklularda, onun varisi olma Anadolu Beylikleri’nde, hatta göçebe karakterini devam ettiren Akkoyunlular’da vb.). Onun için başından beri Osmanlıların da bu kavrama aşına olduğunu tahmin edebiliriz. Ama “ Divan-ı Hümayun” adına layık bir kurumun ancak I. Murad çağından başlayarak oluştuğu görülüyor. Daha önce hatta Orhan Bey zamanında, aşiretlerde gördüğümüz, kısmen bir “aile meclisi” görünümündeki yapının geçerli olduğunu düşünebiliriz. Osman Bey’le amcası Dündar Bey’in ya da kardeşi Gündüz Bey’in ilişkileri hakkında bilinenler, göçebe aşiretlerin akrabalığını da içeren bu tür danışma ve karar organlarıyla uyum içinde. Bu aşamada, sonraki Divan gibi devlet mekanizmasındaki işbölümü uyarınca farklılaşan işlevlerin başında bulunanların toplanmasından çok temelde aynı işi yapan önderlerin (gaziler, komutanlar) bir araya geldiği bir kurul olma özelliği ağır basıyor (Belge, 2005:155).

Divan-ı Hümayun gerçekte devlet işlerinin devlet reisi olan padişah adına görüşüldüğü yani onun adına karar alınan, daha doğrusu karar alınmasına yardım edilen yerlerdir. Bütün geleneksel devletlerde bu tip kurulların hususi istişare organıdır. İlk defa Hanover hanedanı döneminde İngilizce bilmeyen İngiliz hükümdarlar bu toplantılara katılmadığından kabine denen kurum gelişip bağımsızlık kazanmıştır (Sığırı ve Ercil, 2007:99).

¹ Köprülü, Divan’ın, Abbasilerden Osmanlılara geçtiğini söyler. Büveyoğulları Bağdat’ı ele geçirince halifenin dünyevi egemenliğine son verdikten sonra, Bağdat’ta buldukları divanları ufak değişikliklerle sürdürmüşlerdi. Yine, doğuda kurulan, İslam- Türk devletleri, özellikle Samanoğulları ile Gazneliler eski toy ya da kurultay geleneklerinin de etkisiyle Abbasi divan sistemini aynen benimseyerek bu usulü devam ettirmişlerdi. Bu divanların adları bile hemen hemen aynı kalmıştı. Daha sonra Selçuklular, Gazneliler aracılığı ile Abbasi Divanlarını alarak bunları Anadolu Selçukluları yolu ile Osmanlı Devletine kadar taşımakta etkili olmuştur (Sofuoğlu, 2004: 102-103).

Divan-ı Hümayun'un toplantısı, önemli devlet işlerinin görüşülmesiyle başladı. Dış ilişkilerle ilgili sorunlar, eyaletleri ihtiyaçları, savaş işleri, güvenlik tedbirleri, iktisadi ve mali konular sırayla görüşülüp tartışılır, ondan sonra da dava dinlenmesi, yakınma dilekçelerinin incelenmesiyle Divan-ı Hümayun toplantısı sona ererdi (Sofuoğlu, 2004:104).

Görüldüğü üzere Osmanlı Devletinden önce temelleri atılan divan örgütü devletin temel işlerinin, sorunlarının görüşülüp karara bağlanmasında önemli bir işleve sahipti. Divan toplantılarında ülke ile ilgili siyasi, adli, askeri, mali işler, şikayetler ve davalar görüşülüp karara bağlanırdı. Din, cinsiyet, milliyet farkı gözetmeksizin toplantılar herkese açıktı. Kim ki bir haksızlığa uğramış, şikayetçi olmak istemişse bu toplantılarda şikayetini dile getirebiliyordu. İdari ve siyasi konuların ilgili kişilere havalesi, danışma ve tartışma ortamı içinde karar bağlandığı Divan toplantılarında, hukuki konular için aynı durum söz konusu değildi. Şeriatla yönetilen ülkede hukukla ilgili konular tartışılmaksızın Kazaskerce şeriat kurallarına göre çözümlenirdi.² Yine son sözün padişaha ait olması ve Divan-i Hümayun'un bir çeşit danışma meclisi niteliğinde olması yönetim sistemini monarşiden uzaklaştıramamıştır. Aynı zamanda hukuksal kuralların şeriatla yürütülmesi devlete teokratik bir de yapı kazandırmıştır. İlerde değinileceği üzere teokratik yapının sorgulanması, Avrupa'daki Reform ve hemen ardında yaşanan Aydınlanma çağı ile laik sistemin benimsenmeye başlaması, zaman içerisinde Fransız İhtilalının de etkisiyle tüm devletleri olduğu gibi Osmanlı Devleti'ni de laikleşmeye doğru sürükleyecektir.

² Bu da Osmanlı Devleti'nin hukuki yapısının Şeriata dayalı olmasından kaynaklanmaktadır. Özellikle şeriat içi hukuki meseleler, Vezir-i Azamca Rumeli kazaskerine havale edilirdi, kazasker tam bir kadı gibi hükmünü verirdi. İşlerin çok olduğu zamanlarda, yine Vezir-i Azam buyruğu ile il Anadolu kazaskeri de hukuki meseleleri inceleyebilirdi. (Sofuoğlu, 2004:105).

Divan-ı Hümayun³ XV. Asrın ikinci yarısına kadar hemen her gün toplanmaktaydı. Padişah seher vaktinde divana çıkardı. Divan üyeleri de yerlerini alır, mehter dinlenirdi ve arkasından çalışmalara başlanırdı. Önceleri başkanlığı bizzat padişah yaparken Fatih'in son yıllarında, divan başkanlığını yapma işi sadrazamlara bırakılmıştır. Padişah ise toplantıları bir kafesin arkasında dinleyerek ya da arz esnasında kararlar hakkında bilgi sahibi olarak getirilen karar metinlerini onaylamış veya reddetmiştir. Sonradan diğer padişahlar da bu usulü tercih etmişlerdir. Bununla birlikte Divan- ı Hümayun asıl olarak bir padişah divanı olduğundan, bazı kritik devirlerde veya münferit olaylarda padişahın başkanlık yaptığı zamanlar da olmuştur. Hatta II. Ahmed (1691-1695) divan toplantılarına bizzat başkanlık yapmaya önem vermekte ve hasta olduğu zamanlarda dahi bu adetini terk etmemekteydi (Saydam, 1999:56-57). Osmanlı padişahlarının Divan toplantılarına başkanlık etmeleri, ülke sorunlarını yakından tanımaları açısından son derece önemliydi. Bu toplantılara bizzat katılmayı bırakıp, etrafındakilerden olayları öğrenmeye başladıkları anda, ülke sorunlarına müdahale noktasında geç kalmış oldular. Bu durum ise ilerde göreceğimiz üzere ülkeyi içinden çıkılmaz bir kaosa sürükleyen nedenlerden birini teşkil edecekti.

Osmanlı İmparatorluğu'nda kuruluştan itibaren bütün kanunlar Divan-ı Hümayun'da görüşülerek kararlaştırıldıktan sonra padişahın onayıyla kesinleşmekteydi. Divan-Hümayun, devlet işlerinin Padişah adına yürütüldüğü bir organdı. Padişahın şahsında toplanmış olduğu yasama, yürütme ve yargı yetkilerinin kullanıldığı bir kurul olmuştu. Devletin iç ve dış, bütün meseleleri burada görüşülerek karara bağlanırdı. Örfi hukuk kuralları koyabilme yetkisiyle yasama hüviyetini taşıyan Divan- ı Hümayun, devlet işlerinin uygulanmasını emretmesiyle de yürütme yetkisine haizdi. Her türlü şikayetleri dinleyerek, bir yüksek mahkeme ve

³ XV. Yy. sonunda İstanbul'dan geçen Harf, Divan'ı "hükümdarın elçileri kabul yeri ve adalet dağıtımının yapıldığı yer" olarak anlatır. Gerlach, Divan'daki işlerin intizamlı, hızlı ve düzenli bir biçimde karara bağlanmasına hayran olmuştu. Hammer, Divan'ı devletin ihtişamı ve iktidarın ve siyasal gücün ifadesi olarak tanımlar. Kreutel için Divan-ı Hümayun "devletin en yüksek makamlara sahip memurlarından oluşan, önemli hükümet işlerinin görüşüldüğü ve çetin hukuk sorunlarının çözümlendiği, hükümdar Kurulu"dur. Boulos'un gözünde Divan-ı Hümayun hem bakanlar kurulu, hem devlet konseyi, hem de yüksek mahkemedir ve son derece üstün yeri olan bir kuruldur. İnalçık, Divan- Hümayun'u hükümetin en yüksek yargı organı olarak niteler (Sofuoğlu, 2004:103).

bir itiraz mercii olarak yargı yetkisi kullanabilirdi (Sofuoğlu,2004:103). Bu şekilde güçler birliğini temsil eden Divan-i Hümayun devletin temel organlarını içinde toplayan önemli bir görev üstlenmiş oluyordu. Ancak ilerde göreceğimiz üzere tüm yetkilerin padişahta toplanması ve bürokratik yapının yavaş/ hantal yapısı sistemin tıkanma nedenlerinden birini oluşturacaktı. Devleti kurtarma çabaları içerisinde yönetimin de sorgulanması gereği üzerine durulacaktı.

Divan-ı Hümayun'un kararları ancak padişahın onayı ile yürürlüğe girebilirdi. Fakat bu Divan-ı Hümayun'un yetkilerini kullanmasına bir engel değildi. Bugünkü modern devletlerde bile Divan-ı Hümayun'dan daha güçlü kurulların verdiği bazı kararların geçerliliği ancak Cumhurbaşkanının onayı ile mümkündür. Divan-ı Hümayun kararlarının padişahın onayına muhtaç olması, Divan- Hümayun'un padişahтан sonra gelen en üstün organ olmasına engel değildi (Sofuoğlu, 2004:103). Özellikle ülkenin büyüyüp, padişahın başkanlığı sadrazama devretmesi ile Divan örgütü de daha işlevsel hale gelmişti. Padişahın toplantılarda bulunmaması sorunların daha özgür bir ortamda konuşulup karara bağlanması açısından önemli bir yapı göstermiştir.

Divan-ı Hümayun'un asli üyeleri , veziriazam, vezirler, kazasker, defterdarlar ve nişancı idi. Bunlardan başka reisülküttab, kapıcılar kethüdası, çavuşbaşı da divanın toplantılarına katılırdı (Şahin,2004:170). Devletin büyümesi ve zamanın ihtiyaçlarına bağlı olarak daha sonra Kaptanı- Derya, Şeyhülislam ve önceleri Nişancıya bağlı çalışan Reis'ül Küttap da daha sonra Divanın asıl üyeleri haline gelmiştir.

Peki Divan üyeleri kimlerdi ve bu üyelerin Osmanlı Devlet yönetimindeki görevleri nelerdi? Şimdi de bu sorulara yanıt bulmak açısından Divan üyelerine kısaca göz atalım.

Padişah

Osmanlı padişahları, hem İslam dininden hem de Türk kültüründen hatta Bizans'tan intikal eden çeşitli ünvanlar kullanmaktaydılar. Bunlar bey, han, hakan, hüdavendigâr, gazi, kayzer, sultan, emir, halife, padişah gibi unvanlardır (Saydam, 1999:56).

Hükümdar çıkarmanın bir aile içerisinde ve sadece erkek evlatlara ait olduğu temel olarak alındığında başlıca dört yolla iktidarın değişebileceğini ifade etmek mümkündür. 1-Hükümdarın en büyük oğlunun onun yerine geçmesi (Primogenitur Yöntemi); 2- Ailenin en yaşlı erkek üyesinin tahta çıkması (Seniorat Yöntemi) ; 3-Hükümdarın, yerine geçecek olan aile üyesini daha önceden belirlemesi; 4- Devlet ileri gelenlerinin, aile içinden birini devletin başına seçmesi (Tatar,1997:72). Osmanlı Devletinde padişah olabilmek için belli bir hanedana mensup olma şartı birinci kriter olmaktaydı (Osmanoğulları soyundan gelmek). Bu sağlandıktan sonra yukarıdaki dört yöntemin de uygulanmış olduğu görülür.

Osmanlı Devleti'nde kuruluş döneminde, eski Türk töresine uygun olarak yönetimde aşiret usulleri tatbik edilmiştir. Yani memleket ailenin müşterek malı sayılmakta olup, Ulu Bey tayin edilen kişi aynı zamanda memleketin hakimi de olmuştur. Bu usul I. Murad zamanından itibaren bazı değişikliklere uğramış ve idareye yalnız hükümdar bulunanın evlatları getirilmeye başlanmıştır. XVII. Yüzyıl başlarından ise bu kaide kalkarak, kardeşlerin de hükümdar olmaları sağlanmıştır. Bununla beraber hükümdar olan önemli meselelerde tek başına karar vermeyerek bir kısım devlet adamlarının fikrine de müracaat etmiştir. Bu fonksiyon daha sonra *Divan* adı verilen meclis tarafından yerine getirilmiştir (Halaçoğlu, 1991:7). Devlet büyüdükçe işlerin karmaşıklaşması, daha sistematik bir örgütlenmeyi de beraberinde getirmişti. Divan denilen bu örgülle devletin temel işlevlerini yerine getiren üyeler bulunmaktaydı ki, aslında bu durum "*uzmanlaşma*"yı da beraberinde getirmişti. Her divan üyesi kendi alanındaki konulardan sorumlu bulunmaktaydı. Padişahın başkanlıktan çekilmesi ise bu görevi sadrazama devretmesi ile sonuçlandı.

Vezir

Osmanlılarda ve Ortadoğu devlet geleneğinde padişahla vezirin ilişkisi en iyi gene bu medeniyetin ürünü olan satranç oyununda simgelenmiştir. Oyunda yer alan iki takımın da kaderi “şahla” sınırlıdır; o gitti mi, takım, yani “devlet” biter. Buna karşılık “şah”ın hareket yeteneği bir hamlede bir kare ile sınırlıdır. Hareketin yönü sınırlı değildir. (Çünkü “şah”ın iradesine böyle bir sınır konamaz) ; ama mesafe “ tek kare” den fazla olamaz. Çünkü böylesi de herhalde şahın ağırlığına yakışmazdı! Buna karşılık “vezir” aynı şekilde yönü de serbest olmak üzere her yere gider gelir ve bu nedenle oyundaki en hareketli ve en önemli taşdır. Ama onun elden çıkmasıyla oyun bitmez. Ayrıca, en uca kadar ilerleme başarısını gösteren “*piyon*” (en basit taş) da “vezir” olabilir (Belge, 2005:156) .

Vezir padişahın birinci derece yardımcısı konumundaydı. Hatta padişah sefere çıkmadığı zaman “*Serdar-ı Ekrem*” olarak ordunun başında sefere çıkardı. Başlangıçta sayıları birken sayılarının devletin büyüklüğü oranında artmasıyla birinci vezire “*vezir-i azam*” (sadrazam) adı verilmiştir. Bu şekilde sadrazam, devlet yönetiminde padişahın sonra en yetkili isim olmuştu.

Padişahın mutlak vekili olan vezir-i azam, vezirlerin ve diğer devlet ileri gelenlerinin başıydı. Göreve geldiği zaman padişah mühürü verilirdi (Şahin,2004:170). Osmanlı devletinde çok geniş yetkilere sahip olan veziriazam birçok tayin, azil gibi yetkileri de bünyesinde toplamıştır. Bu nedenle Osmanlı Devleti’nde bazı vezir-i azamların devlet konularında padişahın bile etkili oldukları görülür. Özellikle padişahların divan toplantılarından el etek çekmeleriyle birlikte siyasi olarak etkileri de artmıştır.

On altıncı asrın sonlarından itibaren sadrazamların mevkilerinde tutunabilmeleri için sarayda ileri gelen nüfuzlu şahsiyetlerden valide sultan, padişah zevceleri, dar-üs-saade ağası, silahtar ağa vesaire gibi erkek kadınlardan hamiler elde

etmeleri lazımdı⁴. Bu saray adamları tecrübesiz veya korkak ve vehham olan ve hariçte alakaları pek olmayan padişahlar üzerinde müessir olurlar ve sözlerine padişahları inandırırıldı (Uzunçarşılı, 1988: 120-121).

Osmanlı sadrazamlarından ilk iki yüzyılda hükümet idaresini ellerine alanların hemen hepsi, ilk padişahlar gibi cidden liyakat erbabından idiler; bunlar sonradan olduğu gibi bir emir kulu değil, hükümdarın müşaviri ve hayırhahı olarak kabul edilip riayet görmüşlerdi (Uzunçarşılı, 1988:122). Daha sonra bu konuda yapılan yanlış seçimler devlet yönetiminde de aksaklıkların çıkmasında en etkili nedenlerden biri olacaktır.

Sadrazamın çalışma makamına paşa kapısı, bab-ı asafi veya XVIII. Yüzyıldan itibaren bab-ı ali⁵ denir. Bu tabir çok tutundu ve “ sublime porte” olarak Avrupa dillerinde kullanılır oldu. XVII. Yüzyıldan itibaren sadrazamlar bugünkü İstanbul vilayet binasının bulunduğu yerde resmi ve devamlı bir ikametgaha sahip oldular (Sığrı ve Ercil, 2007:97). Sadrazam sarayı, Paşa kapısı veya Bab-ı Ali’de kethüda, reis-ül küttab ve çavuşbaşılarla bunların maiyetleri olan kalemler ve katipler bulunurlardı; diğerlerinin daireleri Bab- Ali haricinde idi. Bab-ı Ali memurlarının orada yatak odaları da vardı. Memurlar her gün güneş doğmadan vazifelerine gelirler ve güneş batmadan 1 saat evvel sadrazamın müsaadesiyle evlerine dönerlerdi; sadrazamın müsaadesi her üç daireye de birer memur vasıtasıyla ve izin tabiriyle tebliğ edilirdi. Memurlar her gün, hatta bayramlarda bile Bab- Ali’ye gelmeye mecbur idiler. Divan toplanmadığı pazartesi ve Perşembe günleri (on sekizinci asır sonlarında) yani bu iki tatil gününde Bab-ı Ali memurlarından yalnız katipler nöbetleşe çıkabilirlerdi (Uzunçarşılı, 1988: 255). Divanda padişahdan sonra en yetkili kişi olan sadrazamın özellikle divan toplantılarına da başkanlık etmesiyle etkinliği

⁴ Köprülü Mehmet Paşa il oğlu Fazıl Ahmet Paşa’nın IV. Mehmet’in çok sevdiği validesi Turhan Sultan’a karşı gösterdikleri büyük hürmet ile sarayda birinci sınıf bir hami elde etmeleri (Uzunçarşılı,1988:121) buna bir örnek olarak verilebilir.

⁵ On sekizinci asır sonlarına yakın bir zaman kadar Paşa sarayı, Paşa Kapısı, Bab-ı Asafi, Sadr-ı azam kapısı, vezir kapısı ve bazen de sadece kapı denilen sadr-ı azam sarayına I. Abdülhamit zamanından itibaren vak’anüvis tarihlerinde diğer isimleri de söylemek suretiyle Bab-ı Ali denilmesi taatmüme başlamış, sefirler ve ecnebiler tarafından Sublime porte yani Bab-Ali tabiri hepsine galebe ile imparatorluğun sonuna kadar bu isim devam etmiştir (Uzunçarşılı,1988:249).

bir derece daha artmıştır. Bu durum sadrazam sarayı olan Bab-ı Ali’de örgütlenmeden de kendini göstermektedir.

Kazasker

Osmanlı devletinde esas olan askeri sınıfa ait dava, veraset ve sair şer’i ve hukuki muamelat kazaskerler vasıtasıyla görülürdü; Osmanlılar bunu da muasır İslam devletlerindeki usule göre tatbik etmişlerdi (Uzunçarşılı, 1988: 228). İslam devlet geleneğinde eskiden beri var olan kazaskerlik Osmanlı Divanı’na I. Murad zamanında girmiştir. Kelime anlamı “askeri yargıç” (kadı- asker) olmakla birlikte Osmanlılara gelindiğinde bu makam ilmiye sınıfının en üst mertebesi haline gelmiştir. Divan’ın, vezirlerden sonra en yüksek rütbeli üyeleri onlardı. Bu da, hem “ilmiye” ye hem de adalet verilen önemi temsil ediyordu (huzura girdiklerinde padişah ayağa kalkardı). Fatih zamanında imparatorluk iyice büyüyünce, Anadolu ve Rumeli kazaskerlikleri ihdas edildi (Belge, 2005:157).

Kazaskerlerin vazifeleri yalnız askeri hukuka ait işlere bakmak olmayıp on yedinci asır başlarına kadar kendi mıntıklarındaki yüzeli akçelik kadılıklar ile kırkar akçelik İçel⁶ müderrisliklerine kadar onların bizzat kendileri tayin edip ondan daha yukarı olan üç yüz elli ve beş yüz akçe mevleviyetleri ve kırk akçeden fazla olan müderrisleri sadrazamla görüşüp tayin ederdi (Uzunçarşılı, 1988: 231). Kazaskerin hem müderrisleri hem de kadıları atamaları onların hem adalet hem de eğitim alanında etkili olduklarını göstermektedir. Bu da gösteriyor ki, bugün ayrı olarak örgütlenen bu kurumlar Osmanlı Devleti zamanında bir arada idare edilmişlerdir.

Anadolu Kazaskeri, paye ve derece itibariyle Rumeli kazaskerinden sonra gelir ise de bunun geliri daha çoktu ve divanda Rumeli kazaskerinin alt yanında otururdu. Gerek divan-ı hümayun ve gerek sad-ı azam divanında şer’i ve hukuki davaları Rumeli kazaskerleri dinlerler, Anadolu kazaskeri kendi halinde oturur; iş

⁶ İstanbul, Edirne, Bursa ve mülhakatına 150 akçe ve daha ziyade yevmiyeleri olan medreselerin müderrislerine İçel müderrisleri denirdi (Uzunçarşılı, 1988: 231).

çok olursa sadrazamın müsaadesiyle Anadolu kazaskerleri de dava dinlerdi (Uzunçarşılı, 1988: 232).

Kazaskerler divan-ı hümayundaki vazifelerinden başka Salı ve Çarşamba günleri müstesna olmak üzere konaklarında her gün divan kurup kendi salahiyetleri dahilindeki veya havale edilen işleri görürlerdi. (Uzunçarşılı, 1988: 236). Padişahların bizzat seferi bıraktıktan sonra kanunen onlarla beraber sefere giden kazaskerler de sefere gitmez olmuşlardı; yine on altıncı asır sonları ve on yedinci asır başlarından itibaren de kazaskerlerin ehemmiyeti azalıp azil ve tayinleri mevkileri yükselen şeyh-ul-islamın vasıtasıyla olmaya başlamıştır (Uzunçarşılı, 1988: 234).

Nişancı

On sekizinci asır başına kadar devlet kanunlarını iyi bilmek ve yeni kanunlarla eskilerini ve şer'i ve hukuki kanunları telif etmek kudretini haiz olması icap eden ve divanda bu hususlar hakkında fikir ve mütalaasından istifade edinilen ve hükümdara yazılacak nameleri ve vezirlerin menşur ve beratlarını tahrir veya müsveddelerini tetkik eden nişancıya *tuğrai* ve *tuğrakeş-i ahkam* yahut *muvakki* veya *tevkii* de denilirdi (Uzunçarşılı, 1988: 214). Nişancının ne zaman ortaya çıktığı Divan'a ne zaman girdiği bilinmiyor. İlk kayıt Fatih Kanunnamesinde ama ilk tuğra Orhan Bey zamanında yapıldığına göre memuriyeti de oradan başlatmak doğru olur mu? Bunun kesin bir cevabı yok (Belge, 2005:159).

Nişancı on altıncı asır başlarına kadar ilmiye sınıfı arasından ve inşası yani kalemi kuvvetli olanlardan seçilirdi; Fatih'in Kanunnamesine göre nişancıların, dahil müderrisleriyle sahn-ı seman müderrislerinden tayin edilmeleri kanundu (Uzunçarşılı, 1988: 215). Nişancı, ferman ve beratların üzerine hükümdarın tuğrasını "çekmek"le yükümlüydü (Belge, 2005:159). Nişancının asıl yetkisi, örfi mevzuattaki bunların çözümüne yardımcı olmanın yanında, merkezi bürokrasinin uyum içinde çalışmasını temin etmektir. Bunların dışında nişancıların İslam devletlerinden gelen Arapça ve Farsça mektupları tercüme ve takdim etme görevleri de vardır. Arazi

tahrirleri, tımar kayıtları, vakıf muamelatı ile ilgili defterlerin tutulduğu ve muhafaza edildiği Defterhane'nin amiri olan defter emini nişancıya bağlı idi (Şahin,2004:171).

Nişancının asıl görevi resmi yazışmalara tuğra çekmekti diyoruz. Ancak tuğra çektiği beratların büyük çoğunluğu tımarlarla hangi toprak parçasının kime bırakıldığıyla, bunun koşullarıyla ilgili olduğu için nişancı Divan-ı Hümayun'da “*Tımar sisteminden sorumlu*” bir bakan gibi çalışmıştır. O alanda ne olup bittiğini en iyi bilen devlet görevlisi oydu (Belge, 2005:159). Buradan Tımar sisteminin Osmanlı Devleti'nin önemli konularından biri olduğu anlaşılıyor ki bu konuya ilerde değinilecektir.

Nişancının on sekizinci asır sonlarında işi pek azdı ve asıl vazifesi olan tuğra keşidesini tuğrakeş denilen muavini yapardı. Hammer, bu son zamanlardaki nişancıdan bahsederken “*ehemmiyeti, elyevm devley mühürünü tatbik edecek yerde sadrazamın mührünü basmaktan ibaret olan bir şekilcilikten ibarettir*” demektedir (Uzunçarşılı, 1988: 227).

Defterdar

Tımarlardan sorumlu nişancı ile birlikte Osmanlı “Hükümeti”nde ekonomik işlevi olan kişiler, defterdarlardı. Tabii o dönemin anlayışına göre bu ekonomiyi işletmek ve geliştirmek anlamında değil, var olan ekonomik faaliyetten devlete uygun vergi gelirini sağlamak anlamında bir işti. Doğal olarak bu iş devlet açısından hayati öneme sahipti. Onun için iyi işlemesine titiz bir dikkat gösterilmiş ve başta tarımsal, bütün ekonomik faaliyetin defterleri sıkı olarak tutulmuştur (Belge,2005:160-161). Devletin mali işlerinden sorumlu olan defterdarlar devletin yıllık gelir ve giderlerini tutup, bütçeyi hazırlamaktaydılar. Başlangıçta sayıları bir iken devletin büyümesine bağlı olarak sayıları tıpkı kazaskerde olduğu gibi Anadolu ve Rumeli defterdarı olarak ikiye çıkarılmıştı.

Osmanlı Devleti'nde ilk maliye teşkilatı Çandarlı Kara Halil Efendi ve Kara Rüstem'in himmetleriyle I. Murat Gazi zamanında yapılmış, hududun genişlemesi,

ihtiyacın fazlalığı, muhtelif hizmetlere lüzum hasıl olması üzerine gelir ve giderlerin miktar ve neveleri de artmıştır. (Uzunçarşılı, 1988: 319). Bir devletin bel kemiğini oluşturan ekonomik yapıyla ilgili düzenlemeler Osmanlı Devleti için çok önemlidir. Zaten devletin sonunu getiren konulardan biri de ekonomi de meydana gelen bozukluklar olacaktır ki bu konuya ilerde değinilecektir.

Fatih Sultan Mehmet'in kanunnamesine göre defterdar, padişahın malının vekili ve sadr-ı azam da o malın nazırı idi. Para hazinesiyile defter hazinesinin açılması icap ettikçe bunlar aynı kanunnamenin kaydına göre defterdarın huzuruyla açılır ve kapanırdı. Yine kanunnamenin birçok yerinde baş defterdarla diğer mal defterdarlarından bahsedilmektedir. Bu maddelere göre baş defterdarın divan-ı hümayunda sadrazamın sofrasında yemek yemek, hükümdarın malını muhafaza etmek, mala yani hazineye taalluk eden işler için maliyeden hüküm yazmak, hizmet eden kimselere çavuşluk, sipahilik, katiplik, hatta sancak ve zeamet vermek, hükümdara arz etmeden iki akçeye kadar zam yapabilmek, sefere gidilirken hükümdara yanaşıp konuşabilmek ve saire gibi imtiyaz ve salahiyetleri vardı (Uzunçarşılı, 1988: 326).

Daha sonraki tarihlerde yani on altıncı asır ortalarında Rumeli ve Anadolu defterdarlıklarına merbut yalılar ayrılarak İstanbul'daki mukataat da buraya verilmek suretiyle devlet merkezinde şikk-ı sani unvanıyla bir defterdarlık daha kuruldu. Bu surette merkezde derece sırasıyla başdefterdar, Anadolu defterdarı, ve şikk-ı sani defterdarı isimleriyle işlerinde müstakil üç defterdarlık vücuda geldi (Uzunçarşılı, 1988: 328).

Divanı Hümayun'un toplantılarında vezirler, kazasker, defterdarlar ve nişancıdan oluşan dört asil üyeden başka katiplerin başı olan reisülküttap, padişahla divan arasında haberleşmeyi sağlayan kapıcılar kethüdası ile zabıta görevi yapan Çavuşbaşı da bulunurdu. Bunlar divanda oturmayıp ayakta dururlardı (Şahin,2004:171).

Görüldüğü üzere devletin büyümesi ile birlikte devlet yönetiminde padişaha yardımcı olacak bürokratlar ortaya çıkmış, danışma meclisi diyebileceğimiz Divan toplantıları bu işlevi yerine getirmiştir. Her bir üyenin kendine özgü görevleri ile yönetimde de uzmanlaşma başlamıştır. Bu uzmanlaşma sayesinde padişah her konuda kendisi karar vermemiş, alanlarıyla ilgili konularda Divan üyelerinin fikirlerine danışmıştır. Görünüşte sistemin oldukça güzel görünmesine rağmen son sözün padişahta olması bu sistemin demokratik bir sistem olmadığına bir kanıttır. Aynı zamanda başlangıçta bu toplantılara başkanlık eden padişah daha sonra başkanlığı da sadrazama devretmiştir. Toplantılara başkanlık ederken devlet sorunlarından haberdar olan padişah, sadrazamın başkanlığı döneminde olaylardan devlet adamlarının raporları oranında haberdar olması, ileride birtakım sorunları da beraberinde getirmiştir. Yetenekli yöneticilerle çalışırken sistem güzel işlerken, aksi durumda sistem çark etmiştir.

Yukarıda Divan üyelerine dikkat edilirse ilmiye sınıfına mensup bürokratların olduğu görülür. İlerleyen bölümlerde göreceğimiz üzere Osmanlı Batılılaşma çabaları sırasında devletin şekillenmesinde etkin rolü yine bu ilmiye sınıfına mensup kişilerin yapacağı görülecektir. Aynı zamanda ilmiye sınıfının yanında bir sınıf vardır ki o da askeri sınıf olacaktır. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nde Askeri sınıfın da nasıl olduğuna kısaca göz atılmalıdır. Buraya kadar merkezi teşkilatta önemli bir yere sahip divan teşkilatına değinirken merkezi teşkilatın diğer kısımları ve taşra teşkilatında yönetimin nasıl olduğu iyi incelenmelidir. Çünkü biraz daha ileride bahsedeceğimiz yönetimdeki bozulmalar noktasını daha iyi irdeleyebilmek için klasik dönemde yönetimin her yönden iyi analiz edilmesi gerekmektedir.

1.1.2. Askeri Sınıf

Osmanlı Devleti'nde idari sisteme bağlı olarak bugünkü manada hem askerlik hizmeti yapanlar, hem de memur statüsünde bulunanlar bu sınıfı teşkil etmekteydiler. Bunlardan gerçek anlamda askerlik hizmeti yapanlar, bu hizmetleri karşılığı, devletten yıllık olarak bir yerin veya köyün gelirini kendileri adına toplama yetkisini almışlardı. Bu türden ücret alanlar dirlik (yaygın deyimiyile tımar) erbabı olarak

bilinen tımarlı sipahiler, sancakbeyleri, beylerbeyleri, vezirler ve Enderun Ağaları gibi yüksek devlet memurlarıydı. Osmanlı tarih terminolojisinde ümera adı verilen dirlik erbabı ancak vazifede buldukları süre içinde askeri sıfatını taşırlardı. İş hayatına girmeleriyle bu sıfatları kalkar ve raiyyet sınıfına dahil olurlardı (Halaçoğlu, 1991:101-102).

Yıllarca zaferden zafere koşan bir devlette savaş alanlarında yenilgiler büyük bir uyanışı da beraberinde getirdi. Bir yerlerde hata yapılıyordu. Ya da en doğrusu bir konuda geç kalmışlardı. İşte bunların sorgulanmaya başlanması önce askeri alanda ıslahatları, ardından da diğer alanlardaki ıslahatları beraberinde getirecekti.

1.1.3.İlmiye Sınıfı

İlmiye sınıfı, Osmanlı Devleti'nde hukuk, eğitim, başlıca dini hizmetler ve merkezi bürokrasinin kendi sahaları ile ilgili görevleri yürüten Müslüman, çoğunlukla da Türklerden oluşan yönetici zümrenin bir kolunu teşkil eder (Şahin, 2004:179).

Hazerfen'in ifade ettiği gibi Osmanlılar ulemaya diğer devletlerin hepsinden daha fazla onur ve saygı, itaat ve ihtiram göstermişlerdir. İmparatorluğun şeyhülislamı, hemen altındaki iki dereceyi işgal eden iki ordu kazaskeri (baş yargıç) ile birlikte Osmanlı'da din kurumunun zirvesinde bulunuyordu. Bunların altında her biri bir sonraki seviye için bir ön zorunluluk olan derecelendirilmiş pozisyonlarda önemli imparatorluk şehirlerinin kadıları bulunuyordu. İstanbul, Mekke, Kahire, Şam bu şehirler arasında sayılabilir. Büyük medreselerin müderrisleri- bunların hemen hemen tamamı İstanbuldaydı- ulema piramidinin daha aşağıdaki yarısını teşkil ediyorlardı. Yıllar ilerledikçe bunlar da gitgide daha itibarlı müderrisliklere geçiyorlardı. En kıdemli hale gelen müderrisler her yıl alt derecedeki kadılık makamına ilerliyorlardı (Zilfi, 2008:2). Ulemanın günlük rolü, şeriat yani İslam hukuku ile eğitimin birbirine geçmiş alanlarının zeminini oluşturuyordu. İmparatorluğun okullarının öğretmen ihtiyacını ve mülki birimlerinin yargıç ihtiyacını karşılayacak personeli ulema sağlıyordu (Zilfi, 2008:5).

On yedinci yüzyılda, ulema yozlaşması şaşkırtıcı bir şekilde büyük boyutlara ulaştı. Bu durumun ilmiye için hayati önemi olan sonuçları ortaya çıktı. Çalkantılı 17. yüzyılın hemen hemen bütün layiha yazarları ulemanın durumunu tenkit etmektedir (Zilfi,2008:9). Devletin bel kemiğini oluşturan eğitimden hukuka kadar birçok alanda faaliyet göstererek yönetimin de işlemlerini sağlayan ilmiye teşkilatı “beşik ulemalığı” (ulemalığın saltanat gibi babadan oğla geçmesi), rüşvetle mevki elde etme gibi türlü yollarla bozulmuş, ülkenin kötü gidişatının zamanında görülüp müdahale edilmesini de önlemişti.

Buraya kadar kısaca göz attığımız Merkez Teşkilatı Osmanlı yönetim sisteminin bel kemiğini oluşturmaktaydı. Osmanlı Devleti üç kıtaya yayılmış büyük bir imparatorluk olmasına karşılık merkezi yönetimi- Cumhuriyete devreden Merkeziyetçi yapı da buradan gelmekteydi- benimsemişti. Devletin kumanda merkezi başkentte bulunan teşkilatlanmalar sayesinde yapıyordu. Peki bu kadar büyük topraklara sahip bir devlet hizmetlerini taşraya kadar nasıl ulaştırıyordu? Acaba sistemin işlemlerini sağlayan bir örgütlenmesi mi vardı Taşrada? Bu sorunların yanıtlarını bulmaya çalışalım.

1.2. Taşra Teşkilatı ve Tımar Sistemi

Başlangıçta bir uç beylik olarak tarih sahnesine çıkan Osmanlı Devleti'nin zamanla büyük topraklara sahip olması taşra yönetimi konusunda da düzenlemeler yapmasını zorunlu kılmıştır. Bunun için ülke çeşitli birimlere bölünmüş buna bağlı olarak yeni yöneticiler atanarak yönetimde bir düzen oluşturulmaya çalışılmıştır. O dönemde oluşturulan birçok idari birim bugünün Türkiye'sinin idari birimlerinin temelini oluşturacaktır.

Osmanlı Devleti'nde taşra idaresi, aşağıdan yukarıya köy (karye), nahiye, kaza, sancak (liva) ve eyalet şeklinde teşkilatlanmıştır. Kendisine bağlı köylerle birlikte nahiyelerin birleşmesiyle kazalar meydana gelmişti. Kazaların birleşmesinden sancaklar, sancakların birleşmesinden ise de eyaletler ortaya çıkmıştı

(Halaçoğlu, 1991:73). Taşra Teşkilatında en büyük birim olarak eyaletler karşımıza çıkar. Eyaletlerin başında bulunan beylerbeyi ise yükseldiğinde vezir haline gelip divan-ı hümayunda yer alır. Eyaletlerin her türlü sistematik düzeni ise tımar sistemi üzerine kurulmuştur.

Başlangıçta bir “seraskerlik” gibi düşünölen bu mevki kısa zamanda bugün “vali” diyebileceğimiz- ya da belki kısmen “ işçileri”- bir işleve dönüştü. Bu sıfatı üstlendiğini bildiğimiz ilk yetkili Lala Şahin Paşa idi ki o zaman bu “ vezir-i azam” anlamına geliyordu. Bu ikinci kurum ihdas edildikten sonra, beylerbeylik daha çok “ Edirne” nin yöneticisi anlamında devam etti ama genel olarak bütün Rumeli’yi de içermeye başladı. Gene tahminlere göre Yıldırım Bayezid zamanında Rumeli ve Anadolu olmak üzere kazaskerlik gibi beylerbeyliği de ikileşti (Belge, 2005:158).

Osmanlı Devleti geniş bir coğrafi sahası üzerinde dağılmış olmasına rağmen gerçekleştirmiş olduğu yapılanma sayesinde merkezi yönetimden bağımsız , keyfi yönetime sahip veya feodal bir yapılanmanın teşekkölüne meydan vermemişti. Zira coğrafi anlamda merkezden uzak birimlerde oluşturulan sistem sayesinde yöneticilerin, keyfi davranışlarda bulunmaması için gerekli olan her türlü denetim mekanizması geliştirilmiştir. Her yönetim birimini denetleyen bir üs veya yan birim oluşturulmuş, bunlar zincirleme olarak, merkeze kadar birbirine bağlanmıştır (Sığrı ve Ercil 2007:101).

Tımar belli bir bölgeye ait vergi gelirlerinin belirli bir hizmet karşılığında bir şahsa havale edilmesidir. Bu sistemde ülke toprakları, Miri, mülk ve vakıf topraklar olarak sınıflandırılmıştır. Miri araziler, Hıristiyanlardan fetih olunmuş, çıplak mülkiyeti devlete ait vergilerini ödemek kaydıyla kullanma hakkı onu işleyen köylüye (reaya) aittir. Reaya bu topraktan elde ettiği üründen öşür denilen ve oranı devlet tarafından tespit edilen 1/10 ile 1/2 arasında değişen bir vergiyi ödemekle yükümlüdür (Şahin, 2004: 172) .

O dönemin şartları düşünöldüğünde tımar sisteminin hem tarımsal üretimi gerçekleştirdiği hem de Tımarlı sipahiler adında asker grubunun ihtiyaçlarını

karşılıdığı, zamanla devletin büyümesiyle bu işin belli kişilere verilerek iltizam usulü ile gerçekleştirildiği görülür. Böylelikle sistem her an savaşa hazır askerler ile güvenliğin köylere kadar sağlanması gibi işlevleri de üstlenmiş oluyordu. Zamanla görülecektir ki, bu sistemde meydana gelen bozulmalar Osmanlı ekonomisinin de bozulma sebeplerinden birini teşkil edecektir. Üretim ve askeri sistemdeki bu bozulma Osmanlı'nın çöküş nedenlerinden birini oluşturacaktır.

Yüzyıllarca süper güç olarak üç kıtaya yayılan ve dünyaya hakim olan Osmanlı Devleti'nde ne olmuştu da bir duraklama- gerileme- parçalanma sırası izlenmişti. Ya da olaya tersten bakarsak Osmanlı Devleti neleri yapmayı ihmal etmişti de bu duruma düşmüştü? Bu soruların yanıtlarını ise aşağıda bulmaya çalışacağız.

2. Yönetimde Meydana Gelen Bozulmalar ve Nedenleri

Osmanlı Devleti XVI. yüzyıl sonları ve XVII. Yüzyıl başlarında Avusturya ve Safevilerle yıpratıcı savaşlar yaparken, içeride de devleti tehlikeye düşürecek ölçüde karışıklıklar yaşamaya başladı. Devleti temelinden sarsan bu kargaşanın sebepleri şunlardır; padişah otoritesinin sarsılması, yönetim kadrolarına niteliksiz kişilerin getirilmesi, tımar sistemi, ilmiye teşkilatı, devşirme sistemi gibi temel müesseselerin bozulması, aşırı nüfus artışı, 1580'den sonra ucuz Amerikan gümüşünün sebep olduğu yüksek enflasyon, coğrafya keşifleriyle dünya ticaret yollarının değişmesinin olumsuz etkileri (Şahin,2004:135). Görüldüğü üzere kötü sona doğru gidiş tek bir alanda olmamış, yönetimden ekonomiye, sosyal yapıdan dış gelişmelere kadar birbiriyle bağlantılı bir sürü sürecin ürünü haline gelmiştir.

Osmanlı Devleti, klasik çağda (1300-1600) kendi kendine yeten bir dünya gücü haline gelmişti. Osmanlı Devleti'nin güçlü olduğu, üç kıtaya yayıldığı bir zamanda; dünyadaki değişik kültür ve uygarlıklardan alınan her türlü teknik ve medeni unsurların, Müslümanlığın özüne aykırı olmaması sebebiyle; bütün tesirlerini kabul etmekte sakıncanın olmadığı dönemlerde Batı'nın Osmanlı toplumuna verecek çok fazla bir şeyi bulunmuyordu. Osmanlı klasik çağında Batı, gözle görülür ve elle

tutulur derecede geri olan bir kültür ve medeniyet görünümüyle Osmanlı toplumunun gururunu okşar durumdaydı. Daha sonra Hıristiyan Batı'nın ilerlemesi ve İslam Doğu'nun gerilemesi yeni bir ilişki yarattığı zaman; Osmanlı toplumu kemikleşmiş değilse bile kristalleşmiş ve özellikle yüzyıllar boyunca mücadele ettiği bir dünyadan gelecek uyarılardan etkilenmez duruma girmişti (Bayraktar, Karataş, Özsoy, 2002:27). Belki de burada Osmanlı adeta *kendini beğenmiş bir insan* edasıyla Batının ilerlemesine, hatta onu geçmesini sağlayan değişimlerini at gözlüğü ile görmemezlikten gelmiş, her zaman süper güç olarak kalacağına dair bir büyülenme ile kendi sonunu hazırlamıştı. Tabi ki bu geri kalmışlığı yanı sıra ülke içindeki kemikleşmiş, ülkenin ihtiyaçlarını karşılamaz hale gelmiş bir yapının da etkisi göz ardı edilemez. Sistem yanında içinde yaşayan yöneticilerin de düşünce yapılarının değişmesi gerekecekti.

Yıllarca fetih hareketleri çerçevesinde başarıdan başarıya koşan, üç kıtaya hakim olan Osmanlı Devleti içte askerlerinin disiplinsiz tutumları, dışta ise Avrupa'nın teknolojik gelişmelerini göz ardı ettiği için savaş meydanlarında yenilmeye başlamıştı. Teknolojik gelişmeler hayatın her sahasında olduğu gibi askeri alanda da Avrupalılara üstünlük sağlamış ve Osmanlı'nın güç kaybetmesine neden olmuştur. Bunların yanı sıra ekonomide meydana gelen bozulmalar işleri büsbütün kötüleştirmekteydi.

İçte durum bu halde iken, Avrupa, bilgi, ihtisas ve sömürüye dayalı bir sistem kurmuş ve sahip olduğu geniş coğrafyada Osmanlı Devleti'ni ciddi bir şekilde rahatsız etmeye başlamıştı. Avrupalılar, bir yandan 17. yüzyıldan itibaren bilginin kudret olduğunu fark ederek ve skolastizmin tersine, bilgiyi eşyadan istihraç ederek, yani gözlem ve deney metodunu kullanarak tabiatın kurallarını keşfe çalışırken bir yandan da bunun fiile dönük hali olan teknik sayesinde, açık denizlere dayanıklı gemiler inşa ederek, dünyanın değişik yerlerindeki bilgi ve servet birikimlerini kendi ülkelerine taşımaktaydı. Coğrafi keşifler neticesinde keşfedilen yerler yağmalandı ve hemen hemen tamamı sömürge haline getirildi (Akyıldız, 2004:19-20). Tüm bu gelişmelerin arkasında kalan, gelişmeleri takip edemeyen Osmanlı Devleti ise başlangıçta olanlara duyarsız kalmış ancak daha sonra bir şeylerin ters gittiğini

anlayıp müdahalede bulunmak istese de ne yazık ki sorunu yanlış yerlerde algılayıp, geç kalmıştır. Önce sorunu askeri alanda algılayan Osmanlı'nın, aslında sorunun yönetimin genel yapısındaki bozukluktan kaynaklandığını anlaması daha uzun bir süreç almıştır. Peki tüm bu sorunlar nasıl çözülecekti? Ülkenin Avrupa tarzında yeniliklere mi ihtiyacı vardı? Yıllarca geleneksel tarzda yönetilmiş bir ülkenin yöneticileri ve halkı için yeni bir düzen mi gerekiyordu? Geçmişte yapılan yenilikler yetersiz kalmıştı ve eksiklikler bu yetersizlikleri gidermek için de çözüm yollarının değiştirilmeye ihtiyacı vardı.

3. Yönetimdeki Bozulmalar İçin Kurtarma Çabaları

Malum olduğu üzere geleneksel toplumların önemli özelliklerinden birisi, yeniliği ihtiyatla karşılamak ve istikrarı, yani mevcut düzeni korumaktır. Geleneksel bir toplum olan Osmanlılar da, yeniliklere uzun süre şüpheyle bakmışlardı. Öte yandan geleneksel toplumlardaki bir diğer önemli karakteristik olan selefin üstünlüğü ve mazinin daha iyi olduğu düşüncesine paralel olarak, kendileri açısından en yüksek potansiyeli taşıdığına inandıkları Kanuni Sultan Süleyman dönemi ve değerlerine ve müesseselerine (kanun-i kadim) dönmeyi amaç edinmişlerdi. Bu yüzden soruna uzun süre aksi bir istikamette geriye doğru bakarak çözümler arandı; zira Avrupa'nın başarısının Batı'nın üstünlüğünden değil, kendilerinden kaynaklandığını sanıyorlardı (Akyıldız, 2004:16-17).

Islahat; genel olarak; 1. Herhangi bir kuruluştaki, devlet düzeninde eskimiş ya da bozulmuş olan yanları düzeltmek, 2. Osmanlı tarihinde gerileme döneminden başlanarak zaman zaman Batı örneğine göre girişilen yenileşme ve ilerleme atılımlarına verilen addır (Kolbaşı, 2009:19). Osmanlı Devleti'nde ıslahat, Batıyı yakalamak için yapılan yeniliklerle eşdeğer bir kullanıma sahiptir. Özellikle Ortaçağda süper güç olan Osmanlı Devleti'nin bu vasfını yitirmesi ve eski gücüne ulaşmak için verdiği mücadele bu yeniliklerle kendini gösterir. Bu nedenle Osmanlı Devleti "*geri kaldığı*"nı anlamasıyla birtakım düzenlemeler yapması gerektiğini anlamış oldu.

Osmanlı devlet adamları tarafından yenileşmenin gerekliliğinin veya diğer bir ifadeyle, bazı şeylerin iyi gitmediğinin farkına varılmasından sonra, sorunun uzun süre askerlik alanındaki gerilikle ilgili olduğu sanıldı; çünkü Batı'yla aralarında bulunan potansiyel farkı, ilk olarak savaş alanlarında ortaya çıktı (Akyıldız, 2004:18). Tabii ki bunun en somut kanıtı savaş meydanlarında almaya başladığı yenilgiydi. Devletin sınırlarını üç kıtaya ulaştırmayı başaran Osmanlı Devleti, askeri alandaki gelişmeleri takip edememesi ve askerlerinin bazı disiplinsiz tutumları sonucu ilerlemesi durmuş hatta mevcut topraklarını kaybetmeye başlamıştı. Demek ki, sorunun ilk tespit yeri askeri alanda geri kaldığını düşünmesiyle başlamıştı. Bu noktadan sonra da bu alanda yenilik yapmaya başlanılacaktı.

Sultan II. Osman, kapıkulunun gücünü azaltmak ve onların zaman zaman devleti idaresine müdahale etmelerini önlemek ve köylünün haklarını korumak için birtakım tedbirler almaya çalışırken kapıkulları isyan edip genç ve tecrübesiz padişahı şehit ettiler. Ondan sonra gelen I. Mustafa zamanında idareye hükmettiler. Sultan IV. Murad şiddetli tedbirlerle bunları kontrol altına aldı. Fakat ölümünden sonra I. İbrahim (1640-48) ve IV. Mehmet zamanlarında iktidar Yeniçerilerin eline geçti. Köprülü Mehmet Paşa tam yetkiyle sadrazam olunca, kapıkullarını da disiplin altına aldı (Şahin, 2010:136). Ancak bu durum da çok uzun sürmedi ve sorun çözümlenmeden baskı ve şiddetle bastırılmaya çalışıldı.

Yukarda da görüldüğü üzere ülkedeki kötü gidişat fark edilmiş ancak üretilen çözümler padişahların ömürleriyle sınırlı kalıp, sorunun kökenine inen radikal çözümler bulunamamıştır. Sorunu sadece askeri sistemde görüp, maliye, eğitim, vs... devletin bel kemiğini oluşturan yönler göz ardı edildiği için yapılan çalışmalar da sonuçsuz kalmıştır. Sorunun tek yönlü olarak ele alınması diğer alanlardaki sorunların göz ardı edilmesi demektir ki, bu da Osmanlı Devleti'nin günün şartlarını yakalama noktasında yine yetersiz kalmasına neden olacaktır. Bu nedenle bu bölümde daha köklü yenilik yapılan Lale Devri, III. Selim ve II. Mahmut dönemi ıslahatları ele alınacaktır. Görülecektir ki, bu dönemlerde yapılan yenilikler ilerisi için güçlü bir temel ve örnek teşkil edecek, Osmanlı Devleti'nin Batılılaşması ve

hemen ardından gelen Erken dönem Cumhuriyetin şekillenmesinde büyük paya sahip olacaktır.

3.1. Lale Devri

"Lâle Devri" için birbirine uzak iki yorum yapıla gelmiştir. Bunlardan birincisi ve uzunca bir süredir devam edeni; eğlence ve israf kavramları çevresinde yapılan olumsuz bir değerlendirmedir. İkincisi ve daha yeni olanı; bu dönemin Türk sanatında bir Rönesans olduğu görüştür. İki yaklaşımda da abartma vardır. Ancak, Lâle Devri'nin yeni bir yaşama anlayışının yansıması olduğu kesin bir gerçekliktir. Lâle, hayat ve tabiatla barışık, güzelden ve güzelliklerden zevk alan ve bunu ifadeden asla çekinmeyen farklı bir zihniyetin sembolü olmuştur (Burak, 2007:17-18).

III. Ahmed ve Sadrazamı Damat İbrahim Pasa ile çevresi, sosyal ve kültürel ortamda gerçekleşecek her türlü değişime hazır ve istekli bir politika izlemişlerdir. Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin ülkeye dönmesinin hemen sonrasında, onun getirttiği planlara göre inşa edilen yapılarda, Fransız mimarisinin tesirlerinin görülmeye başlanması, süslemede barok ve rokoko tarzlarının ortaya çıkması bunu açıkça göstermektedir. Avrupa etkisi sadece mimariyle de sınırlı kalmamış, giderek hayatın diğer alanlarına da sirayet etmiştir. Boğaziçi ve Haliç kıyıları köşkler ve kasırlarla donatılmış, bahar ve yaz aylarında her sınıftan kadınlı erkekli ahalinin de katıldığı büyük eğlenceler düzenlenmeye başlamıştır (Burak, 2007:17-18)

Lale devri, Türkler için parlak bir uyanma dönemi oldu ve Avrupa medeniyetinin esaslı bir şekilde Doğu'da yayılması için ilk aşama oldu (Bayraktar ve diğerleri, 2002: 27). Osmanlı devleti bu dönemde birçok yeniliğe sahne olur. 16 Aralık 1727'de İstanbul'da ilk Türk matbaası faaliyete geçer. İlk defa bu dönemde yurtdışına sefirler gönderilir. Çiniciliğin tekrar hayat bulması için İstanbul'da bir çini fabrikası açılır. Tercüme heyetleri oluşturularak önemli eserlerin dilimize tercümesi gerçekleştirilir. Eski ve kıymetli kitapların yabancılar tarafından yurtdışına çıkarılması yasaklanır. Bir kağıt ve kumaş fabrikası açılır (Yıldırım, 2004: 3). Bu

dönemde özellikle matbaanın açılması ve Avrupa'ya ait eserlerin tercüme edilmesi onlarla aramızda oluşan farkın anlaşılması açısından büyük faydası olacaktır.

Ülke ekonomisiyle ilgili de bazı tedbirlerin alındığı görülür; maliye düzene sokularak gelirler artırılır. III. Ahmet tahta çıkışından itibaren bazı tedbirler alarak hazineye gelir sağlamaya çalışır. Bir yandan ülkenin çeşitli bölgelerindeki gümüş madenleri işlek hale getirilmeye çalışılırken, diğer yandan hazineden mahluller adına yapılan maaş ödemeleri gözden geçirilerek gereksiz ödemelere engel olmaya çalışılmıştır. Zuyüf akçe -kenarları kesik paranın- kullanımını yasaklayan 22 Şubat 1728 (11 Recep 1140) tarihli bir de ferman çıkarılır. Yine bu dönemde bazı ek vergiler konulmasıyla, halk inşa edilen saraylar, köşkler ve düzenlenen eğlencelerin kendi sırtına yüklenen bu vergilerle yapıldığını düşünmeye başlar. Zihinlerde bu düşüncenin yer etmesi halkın tüm yapılanlara karşı nefret duymaya başlamasına neden olur (Yıldırım, 2004: 5-6).

İstanbul'da esen hava iki türdür: Biri imkanı olup da yaşayabilen üst sınıf için tepeden tırnağa zevk ve eğlence, diğeri, bunlara hazırlanan imkanların yükünü çekmeye mahkum alt sınıf... İkisi de sürüklendiği yere kadar gidecek ama bir yerde geçit vermez bir dağa çarpacaktır (Tektaş,1999:568). Dönemin padişahı III. Ahmed iken devrin mimarı da Nevşehirli Damat İbrahim Paşadır. Tüm bu birikimler patlak verecek ve dönem Patrona Halil İsyanı ile sona erecektir.

Görüldüğü üzere, Lale Devri her ne kadar zevk ve sefanın dönemi olarak adlandırılrsa da Avrupa ile ilk düzenli ilişkilerin başlaması adına, Osmanlı Batılılaşması açısından önemli bir yere sahiptir. Avrupa'ya ilk elçilerin gönderilmesi suretiyle, Avrupa'nın yakından tanınmasını sağlamıştır ki, bu, Avrupa ile Osmanlı Devleti arasındaki farkların anlaşılması açısından önemli bir adımdır. Başlangıçta oradaki mimari yapının alınmasıyla başlayan bu süreç, giyim tarzından gündelik hayata hatta yönetime kadar uzanacak bir dizi değişimin de başlamasını sağlamıştır. Ayrıca matbaanın Osmanlı Devleti'ne gelişi kitapların ucuzlamasını ve çoğalmasını sağlayacaktır ki, bu da daha çok kişiye ulaşması, insanların fikir dünyalarının gelişmesini beraberinde getirecektir.

3.2. III. Selim Dönemi

Osmanlı Devleti'nde ilk ciddi reform girişiminin yapılmaya çalışıldığı III. Selim dönemi (1789- 1807), II. Mahmut ve Tanzimat'a zemin hazırlaması bakımından son derece önemlidir. III. Selim'in ıslahat çabası, ayrıca sadece askerî ıslahatların genişlemesi açısından değil, aynı zamanda çok yönlü reform girişimlerinin başlangıcı olması açısından da ayrı bir anlam taşır. Avrupa devletler dengesine katılmak veya Hıristiyan dünyasındaki devletlerle yeni biçimde ilişkiler kurmak gerektiği fikrinin icra edilmesine doğru ilk adım, III. Selim zamanında atılmıştır. Bir zorunluluk olarak devletin kabuk değiştirmesi gerektiği fikrinin, bu zaman diliminde kendini göstermeye başladığı söylenebilir (Okumuş,14.05.2011). Buna iten nedenler daha önce bahsettiğim içteki nedenler yanında III. Selim iktidarının Fransız İhtilali'nin olduğu döneme denk gelmesiyle ilintilidir. Fransa'da meydana gelen bu olay tüm dünyayı ortaya koyduğu hak, adalet, eşitlik gibi kavramlarıyla tanıştırmıştır. Lale Devri sayesinde matbaa ile tanışan Osmanlı kültürel değişiminde de hız kazanmış, gerek yurt içindeki gerekse Avrupa ile tanışan aydınlar bu fikirlerden etkilenmeye başlamışlardır. Bu nedenle içteki sorunların düzeltilmesi yanında Avrupa tarzı yaşam biçimi ve örgütlenmeler de Osmanlı hayatına girmeye başlamıştır. Yine Fransız İhtilali'nin de etkisiyle Batılılaşma hareketleri çevresinde ulemanın yanında Batı tarzında yetişen bir de aydın grubu oluşmaya başlamıştır. Bu nedenle giyim, kuşam, müzik, sanat, gündelik hayat vs... değişimler gözlemlenir. Bunda en büyük etkinin de askeri eğitim için gelen Fransız subayların Osmanlı'daki faaliyetleri, Fransız İhtilali'nin yayma çabaları pek tabii ki gösterilebilir. Zamanla oluşan bu aydın grubun daha sonra Tanzimatla başlayan Osmanlı batılılaşma hareketlerinde baş rol oynayacağı da bir başka gerçektir.

III. Selim, Bu kötü gidişata bir dur demek amacıyla devletin ileri gelenlerinden devletin neden bu durumda olduğuna dair rapor hazırlamalarını istedi. Böylece nasıl bir yol izleyeceğini, kimlerle çalışabileceğini de önceden kestirmiş olacaktı. Bunda en büyük etki ise III.Selim'in İstanbul'dan hemen hemen hiç dışarı çıkmaması ve ülke sorunları ile ilgili bilgi sahibi olmamasıdır. Hazırlanan raporlar

ışığında yönettiği ülkesi, sorunları ve bunlara nasıl bir çözüm getirebileceği hakkında fikir sahibi olacaktı.

Devlet adamları ve ileri gelenler arasında adeta bir anket başlatılmış ve III. Selim'e yirmi iki kişi rapor sunmuştur. III. Selim'e lahiya sunan kişiler şunlardır: Sadrazam Koca Yusuf Paşa, Veli Efendizade Emin, Salihzade Efendi, Aşir Efendi, Mevali Fahmandan Hayrullah Efendi, Defterdar Şerif Efendi, Tatarcık Abdullah Efendi, Çavuşbaşı Raşid Efendi, Abdullah Berri Efendi, Hakkı Bey, Tersane Emni Hacı Osman Efendi, Kethüdayı Sadırali Çelebi Mustafa Reşid Efendi, Muhasebei Ula Elhac İbrahim Efendi, Rikabı Hümayun Kethüdalığından Munfasıl Rasih Efendi, Meverrihi meşhur Enveri Efendi, Kudamayı ricalden Laleli Mustafa Ağa, Ali Raik Efendi, Mabeyinci Mustafa İffet Bey, Beylikçi Suni Efendi, Tezkirci Ula Firdevs Efendi, Türk ordusunda hizmet gören Mösyö Bertrano ve İsveç elçiliği memuru M.d'Ohossondur. Projelerden önemli olanların çoğunun ordu mensuplarından değil de sivil üyelerden gelmiş olması dikkat çekicidir. Bunların on üçü bürokratlara, beş tanesi ilmiye mensuplarına aittir (Yeli, 2005:18).

Yukarda adı geçen layihaların hepsinde ortak olan nokta ordunun düzeltilmesi gerektiğidir. Bunda en önemli etken de Osmanlı'nın bu dönemdeki birçok savaşı kaybetmesi ve bunda ordunun disiplinsiz tavırlarının olması birinci derece etkiliydi (Yeli,2005:20). Hazırlanan raporların hepsinde de gidişatın iyi olmadığı, bir zamanlar süper güç olan bu güçlü devletin temel yapılarında çatlaklar meydana gelmeye başladığı ile ilgiliydi. Bu çatlakları kapatacak çözüm ise, radikal ve cesur adımlar atılması gereğiydi.

Devlet adamları ve alimlerin, ıslahat hareketleri konusundaki görüşleri başlıca üç grupta toplanıyordu. Bunlardan birincisi, yeniçeri ocağını ve diğer ocakları, Kanuni Sultan Süleyman devrindeki kanunlara göre düzenlemeyi istiyorlardı ki bunlar muhafazakarlardı. İkincisi, bu ocaklara Kanuni Sultan Süleyman kanunnameleri icabındadır diyerek, batı eğitimine ve onlardan alınan silahların kullanılmasını teklif eden telifçi (uzlaşmacı) gruptu. Üçüncü grup ise, yeniçeri ocağının kaldırılması ve düzenlenmesinin mümkün olmadığını onun için bu ocağın

kaldırılıp yerine Avrupa tarzına ve eğitimine uygun yeni bir ordu kurulmasını savunan inkılapçılardır. İnkılapçı grubun görüşü şöyleydi: Devletin kanunları zamanla bozulmuştur ve bunun sonucunda orduda da birçok aksaklıklar görülmektedir. Halbuki eski kanunları tekrar canlandırmak devlet için fayda sağlayamaz, çünkü bu kanunlar zamanın şartlarına ve ihtiyaçlarına uygun düşmez. Şu halde yeni esaslara dayanan yeni tedbirler düşünmek lazımdır (Yeli, 2005: 20). Yıllarca geleneksel tarzda yönetilen devlette, radikal çözümler içeren (Yeniçeri Ocağının kaldırılması gibi) sesler yükselmeye başlamıştı ki, bu sürecin başlamasında az önce değindiğimiz Lale Devri'nin ve Fransız İhtilalı'nın yansımaları bulunmaktaydı.

III. Selim, kötü durumda olan devleti düzeltmek istiyordu; devletin mülkî idaresi anarşi içindeydi. Vezirler liyakat ve ahlaktan uzaktı. Rüşvet, iltimas, hatır ve gönül vezir tayininde kuraldı. Soygunculuk, memurluğun ilk anlarında kendini gösteriyordu. Sık sık Vezir yerleri değişirdi. Ayanlar halkı soyuyorlardı. Kadılar da zulüm yapıyorlardı. Bu kötü şartlar içinde III. Selim, önce orduyu ıslahtan işe başlayarak Yeniçeri Ocağı'na dokunulmamak üzere Nizâm-ı Cedîd adında yeni bir ordu kurmayı hedeflemiş ve kurmuştur (Okumuş, 14.05.2011). Dikkat edilirse hazırlanan raporlar eşliğinde ülkenin içinde bulunduğu kötü durum gözler önüne serilmiş bulunuyordu. Ancak güvenlik öncelikli konu olduğu için, yenilik çalışmaları da öncelikle buradan başladı.

III. Selim, devletin ve ordunun bozuk düzenini, onun iç yüzünü bütün açıklığıyla çıktığı yıl devam eden Osmanlı- Rus/ Avusturya savaşıyla anlamıştır. Ordunun padişah emrine rağmen savaşamayacağını ifade etmesi, Osmanlı tarihinde görülmemiş olan bir genel boykot olayıdır, bu olay askeri sistemin çöktüğünün tartışmasız bir delilidir ve başlatılacak askeri düzenlemelerin zorunluluğunun da bir kanıdır (Yeli, 2005:17). II. Osman döneminde Yeniçeri Ocağını kaldırılması için yapılan çabalar sonucu ortaya çıkan acı olaydan ders çıkararak tabir yerindeyse onları ürkütmeden yenilik yapması gerektiğinin farkındaydı. Bu nedenle “Nizam-ı Cedid” adını verdiğimiz ayrı bir ordu kurdu.

Tanzimat'ın hazırlanmasında büyük rol oynamış olan Nizam-ı Cedîd (Yeni, “modern” Düzen) dar ve geniş olmak üzere iki durumu ifade etmektedir. Birincisi, yani dar anlamda III. Selim devrinde Avrupa usulüyle yetiştirilmek istenen talimli askeri, ikincisi, yani geniş anlamda ise III. Selim'in Yeniçerileri kaldırmak, Ulemâ'nın nüfuzunu kırmak, Osmanlı Devleti'ni Avrupa'nın ilim, sanat, ziraat, ticaret ve medeniyette yaptığı ilerlemelere ortak yapmak için teşebbüs ettiği yenilik hareketlerinin bütününe ifade eder. Nitekim Cevdet Paşa, III. Selim'in ıslahatları için nizâmât-ı cedîde ifadesini kullanır (Okumuş,14.05.2011).

Görüldüğü üzere III. Selim o dönemde bozulmuş olan Yeniçeri Ocağını kaldırmadan yeni bir ordu oluşturmuştu. Buradaki amacı askeri ıslahatlarını Yeniçerilerin de tepkisini almadan başlatmak istemesiydi. Tabi ki final de ise Yeniçeri Ocağından tamamen kurtulmayı amaçlıyordu bu düzenle. Ancak bunu bir anda yapması II. Osman'ın başına gelen acı olayla sonuçlanacağı için kademe kademe ilerlemesi gerektiğinin de farkındaydı. Özellikle Yeniçerilerin padişahları diledikleri an tahttan indirip çıkardıkları düşünülürse karşısında büyük bir güç vardı ve bu hayalini onlara hissettirmeden yapması gerekiyordu.

Her şeyden önce Yeniçeri Ocağı'nı ürkütmemek için yeni askeri sınıfın teşkiline dair herkesin kabul edebileceği geçerli bir sebep arandı ve bulundu. Rusya'nın Karadeniz'den İstanbul'a hücum edeceği, İstanbul'un su bentlerinden şehrin suyunu kesip ortalığı karıştırdıktan sonra denizden ani bir hücumla savunmasız kalan şehri ele geçireceği söylendi. Yeniçeri Ocağı barış zamanlarında seferber halde olmadığı için böyle bir tehlike karşısında kuvvet toplanması ve boğaza sevki için zaman geçecek ve Ruslara karşı koyulamayacaktı. İşte bunun için yeni tüfekli ordu hazırlanıyordu. Böylece Nizam-ı Cedid askeri için görünüşte bir bahane bulunmuş oldu (Yeli, 2005:28). Nizam-ı Cedit'in masraflarını karşılamak üzere İrad-ı Cedit Defterdarlığı kuruldu. Nazır Mustafa Reşit bu görevi de üstlendi. Nizam-ı Cedit'e tahsis edilen gelirler; boş kalan dirlikler, içki, tütün, kahve vs. mallara yeni konan vergilerdi (Türkiye Tarihi 3, 2009: 80). 1795'te Mühendishane-i Berr-i Hümayun, yani padişahın Kara Mühendishanesi kuruldu. Buradan yetişenler, Nizam-ı Cedit, topçu, top- arabacı, humbaracı, lağımcı ocaklarında subay oldular. Bu

ocaklarda mevcut subaylar için zaman zaman bu mühendishanede kurslar açıldı. Böylece Gazi Hasan'ın kurmuş olduğu Mühendishane-i Bahr-i Hümayunun karadaki kardeş kurumu hizmet vermeye başladı. Islahatın başka alanlarında olduğu gibi, bu konuda da Fransız subaylarından yararlanılıyordu (Türkiye Tarihi 3, 2009: 80).

İstanbul'da gayret sarf etmeden ve bir eğitimde almadıklar halde bazı kimseler diploma alabiliyorlardı. Bununla da yetinmeyip rüşvetle ulema sınıfı katılmayı sağlamışlardı. Mulazemet (diploma) düzeni bozulunca, buna bağlı olarak öğrenim, öğretim ve kadılık düzeni de bozulmuştur (Yeli, 2005: 42). Görüldüğü üzere III. Selim döneminde gerçek anlamda ulema olan grup azalmıştı. Bu nedenle ulema sınıfının toplumsal sorunlara duyarlılığı ve çözüm getirme noktasında da yeterli gelmeyeceği aşikardı. Bu durum III. Selim'i eğitim alanında birtakım yenilik yapmaya yöneltmiştir.

III. Selim yönetimi ele aldıktan sonra yaptığı bir başka istişari iş de meşveret meclisi toplamasıydı. Yani, devletin düzeltilmesi gereken yönleri için nitelikli insanların görüşlerine başvurmak, ıslahatları devlet adamlarına ve halka benimsetmek gibi nedenler meşveret meclislerinin toplanmasında etkili olmuştur. Hatta zaman zaman, III. Selim toplanan meşveret meclislerinden⁷ bir sonuç çıkmamasından hiddetlenmiş ve işe bir an önce başlanması için sadaret kaymakamına yazdığı hatt'da, meşveret meclislerinin fonksiyonel olmasını, bu meclislerde konuşma özgürlüğünün sağlanması konularına dikkat çekmişti (Sofuoğlu, 2004: 106). İlk olarak bu meclislerde fikirlerin ortaya konulması, bu meclislerin daha sonraki yıllarda geçilecek olan Meşrutiyet yönetiminin adeta bir stajı niteliği taşımasını sağlayacaktı. Böylelikle parlamenter sisteme adım atılmadan önce Meşveret Meclisleri yoluyla ülke sorunları konuşulup, sonuca bağlanmaya çalışılacaktı ki, bu önemli bir adımdı.

⁷ Meşveret Meclisleri, II. Mahmut zamanında da yoğun bir biçimde toplanır olmuştu. Hatta II. Mahmut, ıslahatlarının tamamında meşveret meclisinin önemli katkıları olmuştu (Sofuoğlu, 2004:107).

Reformlara karşı olanlar 29 Mayıs 1807'de Kabakçı Mustafa isyanını başlatarak III. Selim'i indirip yerine IV. Mustafa'yı (1807-1808) çıkardılar. İsyancılar III. Selim'i öldürdüler ve İstanbul'a egemen oldular. Bu durumu beğenmeyen ve reformların devam etmesinden yana olan Rusçuk Ayanı Alemdar Mustafa Paşa, kuvvetleriyle beraber İstanbul'a girerek IV. Mustafa'yı tahttan indirip, II. Mahmut'un tahta çıkmasını sağladı (Bayraktar ve diğerleri, 2002:31).

III. Selim devrinde meydana gelen değişimler önceden tasarlanmış hazırlanmış planlı ve sistematik değişimlerdi. Buna rağmen Batı medeniyeti ile aramızdaki asıl farkın yüzyılların bir ürünü olan bilim, bilimsel düşünce ve yorumlama ve hayal gücünden meydana gelme bir durum, bir zihniyet farkı olduğu hala görülemedi (Bayraktar ve diğerleri ,2002:30). Ancak III. Selim döneminde Batılılaşma adına çok ciddi adımlar da atıldığı görülür. Askeri sistemden yönetime kadar bir dizi yeniliklerle ülke eski gücüne kavuşturulmaya çalışılmıştır. Onun attığı bu ciddi adımlar ilerisi için de bir örnek teşkil ederek devamı gelecek, hatta Meşrutiyet'e kadar uzanan sürecin ilk adımı olarak tarihe geçecekti.

3.3.II. Mahmut Dönemi

II. Mahmut tahta çıkışından itibaren dışarıda Osmanlı Devleti'nin düşmanları ile savaşmak, içeride isyanlar ve reformlar ile boğuşmak zorunda kalmıştır. II. Mahmut Rusya ile devam eden (1806-1820) savaş ile birlikte Sırp isyanları, Arabistan'da Vahhabiler (1790-1818), Rum isyanı (1821-1830), Osmanlı- Rus Savaşları (1828-1829), Cezayir'in Fransızlar tarafından işgali (1833), Mısır'da Kavalalı Mehmet Ali Paşa isyanıyla uğraşmaya çalışırken aynı zamanda devletin yeniden yapılanmasına çalışmıştır (Bayraktar ve diğerleri 2002:31). Bu dönemde yapılan birçok yenilik ilerisi için temel oluşturacaktı. İlk hamle Sened-i ittifakla atılacak ve yeniliklerin devamı gelecekti.

3.3.1. Sened-i İttifak

III. Selim Dönemi'nin en önemli sonuçlarından biri de II.Mahmut için bir deney niteliğini taşımasıdır. Gerçekten, kendisi de III. Selim gibi aydın ve ileri görüşlü bir padişah olan II.Mahmut, tıpkı III. Selim gibi toplumsal çalkantıların ve devlet yönetimindeki çözümlenin reformlarla atlatılabileceğine inanmıştır. Şu farkla ki; yumuşak ve kararsız tutumlarıyla tanınan III.Selim'in tersine, II.Mahmut katı ve radikal yöntemler kullanmıştır.Tahta geçer geçmez de ilk işi, kafasında tasarladığı yenilikleri yapmasına en önemli engel olarak gördüğü ayanları temizlemek olmuştur. Gerçekten de, II. Mahmut'un tahta çıkışını borçlu olduğu ayanlar o dönemde iyice güçlenmişler ve devlet otoritesini ciddî biçimde tehdit eder duruma gelmişlerdi. Devlet otoritesi sadece başkent İstanbul ve çevresiyle sınırlı bir haldeydi (Pamir, 29.05.2011).

O sırada, aslında kendisi de bir ayan olan (Rusçuk Ayanı) ve bir süreden beri merkezde kazanmış olduğu nüfuz ile siyasî güç odağı haline gelen Alemdar Mustafa Paşa, Padişah II.Mahmut tarafından sadrazamlığa getirilmişti (Pamir, 29.05.2011). Bu şekilde ayanları daha kolay denetim altına alabileceğini düşünen II. Mahmut bu fikrinde de başarılı olmuştur. Alemdar Mustafa Paşa tarafından tüm ayanlar, İstanbul'da görüşme yapmak üzere çağrılırlar. Ayanları İstanbul'a gelmeye ikna etmesiyle tarihte Sened-i İttifak denilen belge de imzalanmış oldu (7 Ekim 1808).

Sened-, İttifakın arkasındaki güç olan Alemdar Mustafa Paşa, 15 Kasım 1808'de yeniçeriler tarafından çıkarılan olayla neticesinde ölmüştür (Gözler, 2008:13). Sonuçta, çok kısa süre yürürlükte kalmış ve asla hayatiyet kazanamamış bir belge olarak Sened-i ittifak Padişah tarafından kaldırılmış ve hukuk tarihimizdeki yerini almıştır. Ancak Sened-i ittifak padişahın mutlak yetkilerine sınır getirme çabalarını içermesi sebebiyle "Hukuk Devleti"ne giden yolda atılmış önemli bir adım olarak görülmeli ve değerlendirilmelidir (Pamir, 29.05.2011).

3.3.2. II. Mahmut Dönemi Yenilikleri

III. Selim'in ve arkadaşlarının ölümü, ıslahat taraftarlarına büyük bir darbe indirmiş fakat onları tamamen yok edememişti. Nihayet mücadelenin en feci günlerini yaşamış ve olan bitenden kuvvetli intibalar almış bulunan II. Mahmut, sabit bir fikir halini alan emelini, bilhassa enerjik yardımcıları sayesinde, kısmen tahakkuk ettirmiş, bunca zararları görülen yeniçerileri ortadan kaldırmaya muvaffak olmuştur (MEB, 1999:5).

Alemdar esaslı bir icraatçıydı. Yeniçeri Ocağı ile diğer ocaktan muvafakat senedi aldıktan sonra, 14 Ekim 1808'de eski bir kapıkulu ocağı olan Sekbanların adı benimsenerek Sekban-ı Cedit ocağı kuruldu. Umur-u Cihadiye Nezaretine Behiç Efendi, ağalığa da Nizam-ı Cedit Kethüdası Süleyman Ağa getirildi. Parası daha iyi olduğundan yeniçeriler dahil, birçok başvuru oldu. Yeni Ocak Nizam-ı Cedit'in Levent ve Üsküdar kışlalarına yerleştirildi (Türkiye Tarihi 3, 2009: 96). Burada dikkati çeken nokta III. Selim yeniliklerinin devam ettirilmesi ve örnek alınmasıdır.

Yeniçeri Ocağı XVI. Yüzyıl sonlarına kadar Osmanlı ordusunun talimli, mükemmel bir yaya kuvveti iken, bu tarihten sonra bozulmaya başlamıştır. Yeniçeri ocağının bozulmaya başlaması III. Murat devrinde başlayıp, bu hükümdar zamanında devşirme kanununa aykırı olarak ocağa yabancı kişiler kaydedilmiştir. Böylece talimsiz, başıboş kimselerin ocağa girmeleriyle bu askeri teşkilat, doğrudan siyasete katılan, devlet adamlarını tayin veya azlettirilen, padişahları tahttan indiren veya tahta çıkaran bir kuvvet halini almıştır. Zaman zaman ocağın düzeltilmesi için yapılan çalışmalar da bir netice vermemiştir (Halaçoğlu, 1991:53) .

Şeyhülislam, ulema ve halk tarafından desteklenen padişah, isyancıları topa tutarak Yeniçeri ocağını yerle bir etmiş ve yerine Asakir-i Mansura-i Muhammediye adıyla yeni bir ordu kurmuştur (Bayraktar ve diğerleri, 2002:31). Yeniçeri ocağının ortadan kaldırılması o kadar pürüzsüz ve muhalefetle karşılaşmadan başarılmıştı ki, padişahla danışmanları bununla ilgili diğer kurumlara karşı yürümeyi de kararlaştırdılar. İlk olarak ilkçağlardan beri ocağa manevi destekle birlikte halkın

yakınlığını sağlayan Bektaşı dergahı kapatıldı. İstanbul'da Bektaşı büyüklerinden bazıları öldürüldü, binaları yıkıldı (10 Temmuz 1826). Tüm imparatorlukta da dergahlar kapatıldı, Bektaşı dervişleri dağıtıldı, mülklerine el konulup bunlar cami, medrese, kervansaray, hastane gibi işlerde kullanılmak üzere ulemaya verildi (Shaw, 1983:48).

II. Mahmut'un Yeniçeri Ocaklarını kaldırmasına o günden sonra Vaka-i Hayriye (Hayırlı olay) adı verildi. Bu gerçekten de Osmanlı tarihinde önemli bir olaydı. İlk kez eski bir kurumu ortadan kaldırarak bir reform yapılmış, yeni kurumların artık çağı geçmiş uygulamalarla kösteklemesine izin verilmemişti (Shaw,1983: 48-49). Yeniçeri Ocağının kaldırılması yeniliklerin önündeki en büyük engelin de ortadan kaldırılması anlamına geliyordu. Peki II. Mahmut yenilikleri sadece askeri alanda mıydı? Osmanlı Batılılaşma çabaları noktasında III. Selim'den ileri gidilip daha cesur adımlar atılmış mıydı? Şimdi de bu soruların yanıtlarını aramaya çalışalım.

II. Mahmut'un eğitimle ilgili ilk ve en önemli girişimi ilköğretimi zorunlu kılan ferman çıkarmasıdır. Özellikle İstanbul'da çocukların zanaatkârların yanına çırak olarak verildikleri bir dönemde, çocukları korumaya yönelik bir çaba olarak değerlendirilebilecek bu ferman, aynı zamanda, II. Mahmut'un da toplumdaki huzursuzlukların temelini, din kurallarının yeterince uygulanmamasından kaynaklandığını düşündüğünü göstermektedir (Köksal,2007:8). Günümüzde bile ilköğretimin zorunlu olduğu düşünülürse bu konudaki temellerin Osmanlı Devleti'nden itibaren atılmış olduğu görülür.

III. Selim döneminde etkin hale getirilen Meşveret Meclisleri⁸ dönemin ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kalınca II. Mahmut tarafından Meclis- Vala-yı Ahkam- Adliye oluşturuldu. Meclis- Vala-yı Ahkam- Adliye 24 Mart 1838 tarihinde

⁸ Divan- Hümayun'un sürekli toplanan meclis olmasına karşılık, savaşa ve barışa karar vermek, anlaşmalar yapmak için gibi işlerin yanı sıra, önemli iç işlerinin de görüşüldüğü Meclis-i Meşveret, ihtiyaca göre toplanan meclisti ve sürekli bir yapı arz etmemekteydi. Gündemi yalnızca tek ve belirli bir konu ile sınırlıydı ve kendisine bağlı bir bürokratik örgütü bulunmuyordu (Sofuoğlu, 2004:107-108).

kuruldu. Bu meclisle birlikte, bakanlara ve idare konseylerine danışmanlık yapacak, Dar- Şura-yı Bab-ı Ali kuruldu. Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye, “Tanzimat-ı Hayriyye’nin müzakeresine mübaşeret” edecek, aynı zamanda bizzat Sultana danışmanlık yapacaktı (Sofuoğlu, 2004: 108). Dikkat edilirse III. Selim’den itibaren Divan-ı Hümayun dışında birtakım meclis ve danışma organları oluşturulup, yönetimde tecrübeli olan kişilerin fikirlerine danışılarak, yenilik hareketlerine yeni bir yön verilmeye çalışılmıştır. Hatta II. Mahmut döneminde Divan örgütü de kaldırılarak bakanlık sistemine geçilmiş, bu durum ise ilerde parlamenter sisteme geçişi kolaylaştıracak bir özellik kazanmıştır.

Meclis- Vala-yı Ahkam- Adliye’nin kuruluş çalışmalarını gerçekleştirmek için Mustafa Reşit, Fethi Paşa, Maliye Nazırı Nafiz Paşa ve serasker Paşa’dan müteşekkil dört kişilik bir komisyon kurulmuştu. Bu komisyon Meclis- Vala-yı Ahkam-ı Adliye’nin başkan ve üyelerini belirledi. Böylece başkanı Hüsrev Paşa olarak belirlenen meclis; bir başkan beş üye olmak üzere altı kişiden oluşturulmuştu. Yazı işleri için iki katip görevlendirilmişti. Bu arada Dar-ı Şura-yı Bab- ı Ali’nin başkan ve üyeleri de aynı komisyon tarafından belirlenmiş, başkanlığına eski Bağdat valisi Davut Paşa getirilmişti. Bu meclis de altı üye ve iki katipten oluşturulmuştu. Bu iki meclisin ilk dönemlerinde görevleri şöyle belirlenmişti: Dar-ı Şura’da görüşülecek her konuda daha sonra Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye’ye gelerek, orada “temyiz” olunacak ve yeniden incelenerek son şeklini aldıktan sonra Bab-ı Ali’ye, yani sadrazama verilecekti. Karar, sadrazamca padişahın onayına sunulacak ve eğer “ irade” ile onaylanırsa kesinleşerek yürürlüğe girecekti. Meclis- Vala-yı Ahkam- Adliye’ye⁹ bu durumda sadece, hükümetçe uygun görülen konuların yetkisi

⁹ Meclis- Vala-yı Ahkam-ı Adliye, başta Tanzimat’a karşı bir kişi olan Hüsrev Paşa’nın başkanlığından dolayı bekleneni verememişti. Öte yandan Dar-ı Şura’nın üzerinde kurulmuş olmakla birlikte, ona bağlı çalışmak durumunda kalıyordu. Mesela, gelen evrak önce Dar-ı Şura’ya gidiyor, oradan Meclis-i Vala’ya gönderiliyordu. Eğer, hükümet isterse meclis bunu görüşüp mazbatasını sadarete arz edebiliyordu ki bu fiili durum Meclis-i Vala’nın elini kolunu bağlıyordu. Meclis çalışmaları için bir başka sorun, rütbe problemiydi. Rütbe göz önünde bulundurulmadan toplanan meclisteki küçük rütbeli üyeler, görüşmelerde genellikle sessiz kalıyor ve böylece kararlar çoğunlukla yaşlı ve yüksek rütbeli memurların isteği doğrultusunda çıkıyordu. Bunun için “ radde-i mütesavviyye” ile tüm üyelerin rütbeleri eşitlendi. Meclis- Vala-yı Ahkam-ı Adliye’nin çalışmalarını etkileyen bir diğer sorun ise üyelerin başka görevlerinin bulunmasıydı. Üyelere maaş vermemek için, memuriyeti olan üyeler seçilmişti. Meclis çalışmaları aksayınca tedricen, üyelerinin başka görevlerinin bulunmasıydı. Üyelere maaş vermemek için, memuriyeti olan üyeler seçilmişti. Meclis

veriliyordu. Henüz bu dönemde çalışma şekli ve müzakere usulü kesin kurallara bağlanamamıştı (Sofuoğlu, 2004: 109).

II. Mahmut Döneminde yapılan diğer yenilikleri ise kısaca şu şekilde sıralayabiliriz:

- Bakanlıklar kurulmuştur.
- Yeniçeri Ordusu kaldırılarak yerine Asakir-i Mansure-i Muhammediye isimli bir ordu kurulmuştur.
- Memurlar maaşa bağlanmıştır.
- İlk nüfus sayımı (sadece erkekleri kapsayan) yapıldı
- Posta Teşkilatı, pasaport ve karantina uygulamaları başlatıldı.
- Devlet memurlarına fes, ceket ve pantolon uygulaması getirildi.
- İlköğretim mecburi yapıldı
- Takvim-i Vekayi adında bir gazete çıkarılmaya başlandı
- Yurt dışına öğrenci gönderilmeye başlandı
- Yerli malı kullanımı yaygınlaştırılmaya çalışıldı ¹⁰

Görüldüğü üzere II. Mahmut Döneminde yapılan askeri, ilmiye alanındaki birçok yenilik devletin daha sonra girişeceği Batılılaşma hareketlerinin de temelini teşkil edecektir. Kılık kıyafet konusunda Batı'nın örnek alınmasından memurların maaşa bağlanmasına kadar geleceğe de aktarılacak bir miras bırakmıştır. Yeniliklerin önündeki en büyük engel olan Yeniçeri Ocağının kapatılması bu anlamda atılmış önemli bir adımdır. Kurulan yeni ordu da Yeni Kurulacak ülkenin (Türkiye'nin) ordu sisteminin temelini oluşturacaktır.

çalışmaları aksayınca tedricen, üyelerin diğer görevlerinden el çektirme istemlerine başlandı. Meclis-Vala-yı Ahkam-ı Adliye, Tanzimat'ın ilanına kadar görüşme usulünün belirli bir nizamname ile ortaya konulmayışı dolayısıyla yüksek rütbeli üyelerin tahakkümlerini sürdürmeleri, Reşit Paşa'nın Londra'ya gidişiyile meclisin hamisiz kalması gibi problemlerle uğraştı. Bu arada müsaderenin lağvı, rüşvetin önlenmesi, bayındırlık ve vergi reformu gibi konularda çalışmalar yapmıştı (Sofuoğlu, 2004:109).

¹⁰ Konu ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Tahsin ÜNAL, Türk Siyasi Tarihi, Kamer Yayınları s.275-278

4. Değerlendirme

Osmanlı Devleti'nin Tanzimat'a kadarki yönetim yapısına göz atıldığında dikkati çeken yön danışma meclisi niteliği taşıyan Divan-ı Hümayun'dur. Fatih Sultan Mehmet'e kadar padişahın başkanlık yaptığı bu organda devletle ilgili önemli işler görüşülür, vatandaşların şikayetleri dinlenirdi. Bu da padişahların devletin sorunları hakkında daha iyi bilgi sahibi olmasını sağlamıştı. Fatih'ten sonraki süreçte toplantıların başkanlığını sadrazam devralırken, padişahlar yönetimde geri plana çekilmiş, olayları devlet adamlarından duydukları kadar takipte kalmışlardır.

Yıllarca güçlü bir devlet olan Osmanlı Devleti'nin bir zamanlar savaş meydanlarında adeta titrettiği devletlere karşı, arda arda aldığı yenilgiler birşeylerin yanlış gittiğinin anlaşılmasını da sağlamıştır. Sorunu başlangıçta askeri alanda gören Osmanlı Devleti bu alanda yenilikler yapmış, hatta bunun için yurtdışından subaylar getirip eğitim sürecini modernleştirmeye çalışmıştır. Avrupa Coğrafi Keşifler, yeni buluşlar, Rönesans, Reform hareketleri ile kendini yenileyip geliştirirken, hala üstün olduğunu düşünüp bu gelişmelere gözlerini kapayan Osmanlı Devleti, son zamanlarda aldığı ağır yenilgilerle uyanma sürecine girmiş, sorunu sadece askeri sistemde arayıp bu alan üzerine yoğunlaşmıştır. Bu sırada ekonomik bozukluklar da dikkat çekmiş bu konuda devletin ileri gelenlerinin hazırladığı raporlar (Ör: Koçi Bey Risalesi) sorunların somut olarak ortaya konulmasını sağlamıştır. Başlangıçta yapılmaya çalışılan yenilikler istenen başarıya ulaşamamıştır. Bundaki en önemli neden ıslahatların padişahların ömrü ile sınırlı olması, yani bir devamlılık arz etmemesinden kaynaklanmaktaydı. Yine gerek halk gerek askerler tarafından çıkarılan isyanlar, şiddetle önlenmeye çalışılmış, sorunun temeli dikkate alınmamış, sonuç olarak bir neticeye ulaşılamamıştır.

Batılılaşmanın ilk adımları sayabileceğimiz Lale Devri birçok tarihçi tarafından tartışmalı bir konu olsa da bu dönemde yapılan yenilikler ilerisi için temel oluşturmuştur. Teknik buluşlar karşısında geri kalan Osmanlı Devleti'nin matbaayla tanışması da bu döneme rastlar. 1450'li yıllarda Jan Gutenberg tarafından icat edilen matbaayla Osmanlı Devleti'nin tanışmasının 1727'li yıllara rastlaması bu konuda

verilebilecek örneklerden sadece biridir. (Osmanlı içindeki azınlıklar matbaayı çok daha önce kullanmaya başlamıştır). Bu örnek bile Osmanlı'nın yenilikleri takip etmede ne kadar geri kaldığına somut bir örnektir.

III. Selim'le başlayan yenilikler II. Mahmut döneminde hız kazanmıştır. II. Mahmut'un başlattığı bu yenilikleri oğulları I. Abdülmecit ve I. Abdülaziz dönemlerini kapsayan Tanzimat dönemi yeniliklerinin de temelini oluşturacaktır. Askeri alanlar yanında yönetimden eğitime, toprak sisteminden kılık kıyafete kadar yapılan düzenlemeler ileriki yıllar için de örnek teşkil edecektir. Lale Devri ile Avrupa'yla tanışan Osmanlı Devleti, gerek yurtdışında eğitim alan, gerek matbaanın da etkisiyle farklı düşünceleri okuyup, aynı zamanda bunları ülke içinde çıkardıkları gazetelerle halka kadar ulaştıran bir aydın tabakasına sahip olacaktı. Bunların yanı sıra Fransız İhtilali'nin getirdiği özgürlük ortamı, düşünen, eleştiren beyinlerin oluşmasını sağlayacaktı. Tüm bunların birikimi ile zaman içerisinde yönetim yapısında da sorgulamalar yaparak Meşrutiyet yönetimine zemin hazırlayacak bir grubun doğması kaçınılmaz olacaktı. Yani diyebiliriz ki Tanzimat Dönemi yeniliklerinin ve hatta Meşrutiyet'in temelleri III. Selim'den devralınan birikimlerle devam eden, II. Mahmut döneminde atılmıştır. Tanzimat ve Islahat Fermanlarını ve ardından Meşrutiyet dönemlerini kapsayan bu süreç, yönetim alanındaki düzenlemelerini önceki yılların birikimi ve bunların geliştirilmesi ile ortaya koyacaktır.

BÖLÜM II

TANZİMAT'TAN CUMHURİYETE KADAR TÜRK YÖNETİM SİSTEMİ

Bu bölümde Osmanlı Devleti'nin batılılaşma konusunda atacağı Tanzimat, Meşrutiyet gibi büyük hamlelere değinilecektir. Aslında Avrupa baskısıyla yapılmış gibi görünen bu yenilikler bir bakıma Osmanlı'nın içinde bulunduğu kötü durumdan kurtulmak için bir çıkış yolu olmuştur. Yıllarca süper güç olan bir devletin, hükmettiği dünya karşısında yenilgiye uğramaya başlaması, yeniden eski gücüne kavuşmak için onu birtakım yeniliklere doğru sürüklemiştir. Bu bölümde ele alacağımız Tanzimat ve Meşrutiyet dönemleri Batılılaşma süreçlerinin hız kazandığı bir dönemdir. Burada dikkati çeken yön birçok yeniliğin III. Selim ve özellikle II. Mahmut döneminde temelleri atılan konular üzerinde yoğunlaşmasıydı. Geçmişte başlatılan çalışmaların üzerine bazı yenilikler eklenecek ve bu hareketlilik Cumhuriyete kadar devredilecekti. Bu bölümde 1839'dan 1876'ya kadar geçen dönem kısaca "Tanzimat dönemi" olarak ele alınacaktır. Tanzimat ve Meşrutiyet döneminde yönetim alanında yapılan yeniliklerin birçoğunun Cumhuriyet Türkiye'sine devredildiği ortaya konacaktır. Ayrıca erken Cumhuriyet dönemine atıfta bulunulurken "*Cumhuriyet Türkiye*"si ifadesi kullanılacaktır.

En kaba ayrımıyla 18. yüzyıl sonuna değin, devleti "*eskiyi ihya ederek*" yeniden yapılandırma önerileri getiren düşünüşün yerini, 19. yüzyılda; her ne kadar eskiyi ihyaya yönelik bir söylem taşısa da yeni bir düzen yaratma düşüncesi almaya başlamıştır. Bu yeni düşünüşün ana eksenini ve temaları ise 1839'da Gülhane'de okunan Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanı olarak bilinen Hatt-ı hümayunlara verilen adlarla karşımıza çıkmaktadır (Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, 2004:19). Genel olarak bu döneme "Tanzimat Dönemi" denilerek bir bütünlük içinde alınması sağlanmıştır. Dönemin padişahı Abdülmecit olurken Tanzimat'ın hazırlanmasında

baş rol oynayan kişi de Mustafa Reşit Paşa olacaktır. Geçmişle gelecek arasındaki bağlantıyı daha iyi çözebilmek için bu dönemlerde yapılan yenilikler ile bu yeniliklerin temellerine göz atılacaktır.

1. Tanzimat Dönemi

Bu bölümde Tanzimat Dönemini kapsayan Tanzimat ve Islahat Fermanlarına kısaca değinildikten sonra bölümün genel bir değerlendirilmesi yapılacaktır.

1.1. Tanzimat Fermanı

19. Yüzyıl'da Osmanlı İmparatorluğu'nun karşılaştığı (ikisi de birbiriyle yakından ilişkili) iki temel iç ve dış tehdit mevcuttu: Rusya tehlikesi ve gayrimüslim milliyetçiliği/ ayrılıkçılığı. Üstelik devletin zaaf içinde olması (Mehmet Ali Paşa örneğinde olduğu gibi) Müslüman unsurlar arasında da ayrılıkçı eğilimlere yol açmaktadır. En hayati sorun çok farklı unsurlardan oluşan bir imparatorluğu ayakta tutma gayretidir. Tanzimat dönemi boyunca gösterilen bütün çabalar, toplam nüfus içindeki payları %40 gibi önemli bir oranda olan gayrimüslimlerin ayrılıkçılığını önlemek içindir (Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, 2004:54). Bu açıdan yeniliklerin (özellikle Islahat Fermanı'nın) bu isyanları bastırmaya yönelik ifadeler taşıdığı görülür.

Sultan Mahmut II'nin oğulları Abdülmecit I (1839-61) ve Abdülaziz'in (1861-76) padişahlıkları sırasında Osmanlı İmparatorluğu'nda ilan edilen devrimlere *Tanzimat adı* verilir. Bunların birincisi, 3 Kasım 1839'da ilan edilen Gülhane Hatt-ı Şerif ve ikincisi de, 18 Şubat 1856'da açıklanan Islahat Hatt-ı Hümayunu veya ıslahat Fermanı'dır. Gülhane Hatt-ı Şerifi, o sıralarda Dışişleri Bakanı bulunan Mustafa Reşit Paşa'nın yapıtı olarak gösterilir; ancak o günlerde İstanbul'da İngiliz büyükelçisi bulunan Lord Ponsonby, bu devrimlerin, Sadrazam Hüsrev Paşa ve Osmanlı düşünürlerinden Halil ve Ali Paşa'larla Valide Sultan'ın kahyasının eseri olduğunu iddia eder (150. Yılında Tanzimat, 1995 :341).

Mustafa Reşit Paşa, önce Tanzimat-ı Hayriye Fermanı denilen ve yapılacak ıslahat hareketlerini bildiren bir ferman hazırladı. Padişah bunun bir Hatt-ı Hümayun şeklinde ilanına izin verdi. Ferman, Mustafa Reşit Paşa tarafından Gülhane Parkında, başta padişah olmak üzere, sadrazam, bütün ileri gelen devlet ve din adamlarının, yabancı elçilerin ve kalabalık bir halk topluluğu önünde okundu (1839). Bunun için Tanzimat Fermanı'na Gülhane Hatt-ı Hümayun da denir (Engelhardt, 2010:15).

Bir taraftan Osmanlı Devleti'nin varlığını devam ettirebilmesi için yapmak zorunda olduğu kapsamlı ve köklü değişiklikler, diğer taraftan ise Batılı ülkelerin azınlıklara eşitlik ve güvence verilmesi yönündeki taleplerinin sonucu olarak altyapısı II. Mahmut devrinde hazırlanan Tanzimat dönemi, 1839 yılında Mustafa Reşit Paşa'nın Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nu okuması ile başlamış oldu (Aslan ve Yılmaz, 2001: 289).

Tanzimat'ı Hayriye terimi 1839'dan da önce, örneğin Meclis-i Vala'yı Ahkam-ı Adliye'nin kurulmasına ilişkin fermanla kullanılmıştır. Bu, II. Mahmut'un dönemiyle ardıllarının dönemi arasındaki devamlılığı göstermektedir. Başlıca farklılık ise iktidar merkezinin artık saraydan Babıali'ye, bütün bürokrasiye geçmiş olmasıdır (Zürcher, 2009:83). Tanzimat Fermanı'nın köklerinin, II. Mahmut döneminde atılmasının temel işaretlerini, ilerde değindiğimizde daha net olarak görebileceğiz.

1839 Tanzimat Fermanında, padişah kendi iradesi ile yasama ve yargı yetkilerini sınırlıyordu. Hukuk kuralları belli kurullarca hazırlanacak, sadece onama yetkisi padişahta olacaktı. Padişah örfi ceza verme yetkisinden vazgeçmiyordu. Yargılama kanun ve şeriata uygun olarak, mahkemelerce yapılacaktı. Anayasal nitelikte bir belge olan bu fermanla, "*can, mal, ırz güvenliğinin sağlanması*", "*verginin kanuna göre alınması*", "*suç ve cezaların kanuniliği*" gibi bazı temel hak ve ilkeler sayılmakta ve padişahın onlara aykırı davranamayacağı taahhüdü yer almaktadır. Padişah bu fermanla sayılan temel haklara saygı göstereceğini açıklayarak mutlak iktidarını sınırlamaktadır. Fermanın getirdiği hak ve özgürlüklerin "padişah yemini" dışında gerçek bir teminatı bulunmamakta ise de, "*hukuk devleti*" kavramına doğru

önemli bir adım atmıştır (150. Yılında Tanzimat, 1995 :272). Padişahın kendi isteği ile yetkilerinin bir kısmını kısıtlaması belki günümüz açısından anlaşılır birşey değildir. Konuyu o dönem için değerlendirirsek dünya genelinde monarşik yönetimlerin hakim olduğu bir dönemde, yıllarca padişah tarafından yönetilmiş bir devlet için, padişahın bu tavrı gerçekten büyük bir adımdır.

Osmanlı hükümetinin amacını ifade eden bu hatt-ı hümayun, gerçekte dört temel reform vaadinde bulunuyordu (Zürcher, 2009:83):

- Sultanın tebaasından can, namus ve malının güvence altına alınması.
- İltizam sisteminin yerini alacak muntazam bir vergilendirme sistemi,
- Zorunlu askerlik sistemi,
- Hangi dinden olursa olsun bütün tebaa için yasa önünde eşitlik

Mustafa Reşit Paşa, Tanzimat Fermanı ile ülkede şu yeniliklerin yapılacağını bildiriyordu (Engelhardt, 2010:15) :

1. Osmanlı ülkesinde ırk, din ve mezhep ayrımı olmaksızın bütün vatandaşların can, ırz ve mal güvenliği sağlanacaktır.
2. Herkes mülkiyet hakkına sahip olacak ve bu hak kişi yararına devlet tarafından korunacaktır.
3. Vergiler adaletli ve belirli ölçüler içinde alınacak ve vergi yükümlülüğü eşit olacaktır.
4. Devlet giderleri belirli bir bütçe ile sınırlandırılacaktır.
5. Askerlik görevi için belirli bir süre konulacak ve yerin nüfusuna göre asker alınacaktır.
6. Suçlular hakkında mahkeme kararı olmadan idam cezası uygulanmayacaktır.
7. Kimse hakkında mahkeme kararı olmadan idam cezası uygulanmayacaktır.
8. Hüküm almış suçluların mirasçıları miras hakkında yoksun bırakılmayacaktır.
9. Suçları ve cezaları gösteren bir yasa yapılacaktır.
10. Devlet memurlarına maaş bağlanacaktır.
11. Rüşvet ve kayırma cezalandırılacaktır.

12. Başta padişah olmak üzere, bu ilkelere bağlı kalacakları belirtmek için, bütün devlet ileri gelenleri ile ulema yemin edecektir.

Aslında vergilerin düzenlenmesi, kanun önünde eşitlik gibi bu temel prensipler T.C. 1982 anayasasının bile temellerini oluşturacak “*hukuk devletine*” doğru giden bir yol anlamını içeriyordu. Osmanlı modernleşmesi açısından bu durumu o dönemin şartlarına göre yorumlamak çok daha anlamlı olacaktır. Yıllarca monarşi ile yönetilmiş bir devlette padişahın bu tür tavizlerde bulunmaya başlaması, devlet anlayışında da Cumhuriyet’in ilanına kadar sürececek bir değişimin de sinyallerini veriyordu. II. Mahmut hatta III. Selim döneminde başlayan bu süreç, Cumhuriyete kadar devredilecek bir dizi değişimin habercisiydi adeta. Tanzimat Fermanını takip eden Islahat Fermanı da temel hak ve özgürlüklerin bir adım daha taşınmasını sağlayacaktı.

1.2. Islahat Fermanı

Islahat Fermanı daha önce ilan edilen Tanzimat Fermanı’na eklenen bazı yeni maddelerden oluştu. Bu fermanın önemli maddeleri şunlardı (Engelhardt, 2010:17):

1. Bütün Osmanlı vatandaşlarının canının, malının ve ırzının korunması
2. Yasa önünde eşitlik
3. Devlet memurluklarına, askeri görevlere ve okullara Müslüman olmayan Osmanlı vatandaşlarının da alınması.
4. Vergilerin eşitlik içinde, herkesin gelirine göre toplanması ve iltizam usulünün kaldırılması.
5. Mahkemelerin açık olması, ticaret, ceza ve hukuk davaları için karma mahkemelerin kurulması
6. Din ve mezhep özgürlüğünün tanınması, Patrikhanenin ıslah edilmesi
7. Resmi yazı ve yazışmalarda Hıristiyanlar için hakaret edici sözler ve deyimler kullanılmaması.
8. İşkence, dayak ve angaryanın kaldırılması.

9. Askerlik için nakdi bedelin kabul edilmesi ve Hıristiyanların ne şekilde askerlik yapacaklarının belirtilmesi
10. Hıristiyanların il genel meclislerine üye olabilmeleri.
11. Herkesin şirket ve banka gibi ticari kuruluşları kurabilmeleri
12. Rüşvet ve kayırılmanın kaldırılması

Tanzimat ve Islahat Fermanlarını ayrı ayrı inceledikten sonra genel olarak Tanzimat döneminde ne gibi yenilikler olmuştur? Bu yeniliklerin daha önceki dönemlerle ne gibi ilgisi vardır? Ve en önemlisi bu yeniliklerin geleceğe yansımaları ne olacaktır? Bu sorunların yanıtlarını alabilmek için genel olarak Tanzimat Dönemi yeniliklerinin incelenmesi gerekmektedir.

2. Tanzimat Dönemi Yenilikleri

Tanzimat Döneminde çeşitli alanlarda yapılan yenilikler, bu dönemle geçmiş ve gelecek arasında bağ kurmak açısından faydalı olacağı için bunlara kısaca göz atalım.

2.1. Eğitim Alanındaki Yenilikler

Tanzimat'la birlikte eğitimde yapılacak yenilikleri belirlemek amacıyla Meclis-i Maarif-i Umumiye (Genel Eğitim Meclisi) kuruldu. Bu meclis, eğitimi Avrupa'da olduğu gibi ilk, orta ve yüksek derecelere göre düzenlenmesini kabul etti. Sıbyan okullarının ıslah edilmesine, rüştiye okullarının zamanın gereklerine göre düzenlenmesine bir darülfünun (üniversite) açılmasına ve bir akademi kurulmasına karar verildi. Maarif-i Umumiye Kanunu hazırlandı (1846). Bu yasaya göre, ilköğretim zorunlu ve parasız olacaktı. Orta öğretim de parasız yapılacaktı (Engelhardt, 2010:30). Dikkat edilirse, II. Mahmut dönemi kapsamında ele alınan "ilköğretimin zorunlu olması" ilkesi devam ederken, buna üst eğitimlerde de düzenlemeler yapılarak eklemeler yapılmıştır.

Kız çocuklarının erkekler gibi öğretim görmesi kabul edildi. Bu amaçla sıbyan okullarına kız öğrenciler alındı. İlk olarak İstanbul'da Kız Rüştîye Okulu açıldı (1858). Rüştîye ile darülfünun arasında, Avrupa'da olduğu gibi, lise adı verilen bir öğretim aşaması kabul edildi. İlk olarak İstanbul'da bir lise açıldı (1849). Buna Darülmaarif adı verildi. Bu okul aynı zamanda devlete bilgili memurlar yetiştirecekti. 1845'te Erkan-ı Harbiye (Harp Akademisi) kuruldu. 1847'de İstanbul'da Öğretmen Okulu (Darülmualim) açıldı. 1849'da Veteriner Okulu kuruldu. Ayrıca, yine İstanbul'da Ziraat Okulu (1847), Orman Okulu (1859), mülki ve idari memurlar yetiştirmek üzere Mekteb-i Mülkiye (1859), Telgraf Okulu (1860), Sanayi Okulu (1864) açıldı (Engelhardt, 2010:31). Ancak her ne kadar Batı örnek alınsa da geleneksel eğitim kurumları medreselerden vazgeçilememiştir. Aslında bu eğitim açısından iki farklı neslin yetişmesine de neden olmuştur. Bir yandan geleneksel eğitim kurumları diğer yandan da Batı tarzında okullar. Bu durum ta ki Cumhuriyet reformlarına kadar devam edecektir. Bunun bir diğer yönü ise önceki dönemlerden devralınan eğitimdeki reformlara kız çocuklarının da dahil edilmesidir. Böylelikle geleceğe devredilecek aydın grubunun içinde kadınlarımız da yer alacaktır. Bu durum ise ilerleyen yıllarda özellikle Kurtuluş Savaşı ve hemen akabinde başlayan Atatürk İnkılaplarının halka benimsetilmesi noktasında kadınların da aktif olacağı bir düzen oluşturacaktır.

1856 Islahat Fermanından sonra, Avrupalıların da etkisiyle yabancı okullar kuruldu. Avrupalılar, ülkenin birçok yerinde kendi kültür ve dillerini yaymak amacıyla bu okulların açılmasına büyük önem verdiler. Fransızca öğretmek amacıyla Galatasaray Sultanisi açıldı (1863). Bu okul, ilk ve orta dereceli bir öğretim kuruluşu idi. Bunu Amerikalıların açtığı Robert Koleji izledi. Aynı şekilde İngiliz, Alman, İtalyan ve Avusturya'nın dinsel nitelikteki cemiyetleri ve kuruluşları kendi dinsel inançlarını ve kültürlerini yaymak amacıyla ülkenin büyük şehirlerinde bu çeşit okullar açtılar. 1868'de İstanbul'da ilk olarak darülfünun kuruldu. Yetim ve kimsesiz Müslüman çocuklarını korumak ve okutmak amacıyla Darüşşafaka Lisesi açıldı (1872) (Engelhardt, 2010:31). Yabancıların kendi okullarını açmaları ve kendi müfredatlarını uygulamaları, ilerleyen yıllarda bu okullarda devlete düşman bir neslin de yetişmesini sağlayacaktır. İlerleyen yıllarda devlete karşı gösterilecek

başkaldırmalarda yabancı devletlerin de örgütlenme noktalarını oluşturacaktır. Eğitimdeki bu ikililik Tevhid-i Tedrisat Kanununun (3 Mart 1924) çıkarılmasına kadar devam edecek, ancak ileride göreceğimiz üzere bu konudaki tartışmalar da Cumhuriyet öncesi başlayacaktır.

Mustafa Reşit Paşa daha 1846'da Dar-ül Fünun adı verilen bir üniversite kurulmasını planlamışsa da, hükümetin o sıralarda Avrupa'yı kasıp kavuran ihtilalcı harekete öğrencilerin yaptığı katkıya duyduğu tepki yüzünden, binası bitirilen üniversite açılmamıştı. Reşit Paşa bunun yerine 1851'de kurduğu Encümen-i Daniş'e zamanın ileri gelen politikacı ve yöneticilerini, bilimin ve bilimsel eserlerin kamu tarafından öğrenilmesini sağlamak üzere atadı (Shaw, 1983:145).

Ali ve Fuat Paşalar hala bir üniversite açılması düşüncesinden vazgeçmemişlerdi. Abdülmecit'in tahta çıkmasının hemen ardından padişahın yapısal olarak Encümen-i Daniş'e benzeyen ancak Şeriat yerine laik yasalara doğru ilk adım olarak laik bilgi alanlarını içeren bir Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye kurulması için izin aldılar. Cemiyet, Mecmua-i Fünun adında bir dergi yayımlıyor ve 1862'den 1865'e kadar konferanslar biçiminde üniversite kursları veriyordu (Shaw, 1983:145).

Son olarak 1869'da Eğitim Yasasına dayanılarak bir dizi kültür kuruluşu açılmıştır. Daha 1847'de Topkapı Sarayı dışındaki Aya İrini kilisesinde bir eski silahlar müzesi (Mecma-i esliha-ı atika ve mecma-i asar-ı atika) açılmış, daha sonraları (1980) bu müze aynı yerdeki Müze-i Hümayun'un temelini oluşturmuştur. Müze yabancı müdürler yönetiminde imparatorlukta arkeolojik çalışmalara öncülük etmiştir. Sonraları çıkarılan Asar-ı Atika Nizamnamesi ile (1874) tüm arkeolojik kazılar Maarif Bakanlığı denetimine bırakılmıştır. Böylece bundan sonra yabancı araştırmacılar buldukları eski eserleri tahrip edip götüremeyecekler, müzenin seçimine bırakılmak koşuluyla, buluntuların üçte birini devlete bırakacaklardı (Shaw, 1983:147). Görüldüğü üzere devletin şekillenmesinde temel etkili aygıtın okul- eğitim- olduğu görülerek yenilikler eğitim alanında devam ettirilmiştir. Aynı durum Cumhuriyet ilan edildikten sonra Cumhuriyetçi vatandaşların yetişmesi için kullanılmaya devam edecektir.

2. 2. Askeri Alandaki Yenilikler

Tanzimat dönemine kadar yapılan bütün askeri yeniliklerde ocak dışına çıkılmadı. Bunun için de askerlik bir vatan görevi sayılmadı. Tanzimat'la birlikte askerlik bir vatan görevi olarak kabul edildi. Asker alma kanunnamesi yapıldı (1886). Askeri Şura, bu yasaya göre ordu için yeni birtakım yöntem ve kurallar belirledi. Askeri Ceza Kanunu yayınlandı. Artık zorla asker alınmayacaktı. Müslüman ya da Hıristiyan her Osmanlı vatandaşı usulüne uygun olarak askerlik yapacaktı.¹¹ (Engelhardt, 2010:24). Tanzimatla birlikte Osmanlı Devleti'nde Deniz Kuvvetlerinin barışta ve savaşta, hazırlık, sevk ve yönetiminden sorumlu yeni bir makam kuruldu. Bu yeni makama Bahriye Nezareti adı verildi (Engelhardt, 2010:26). Tanzimattan önceki dönemde kötü gidişatın savaş alanlarındaki yenilgilerde olduğunun düşünülmesi askeri alanda yeniliklerin yapılmasını sağlamıştır. Daha sonra III. Selim ve II. Mahmut dönemlerinden devralınan asker yetiştirmek amacıyla okullardan yetişen askerilerin de etkisiyle, Tanzimat dönemi ve sonrasında daha sistematik düzenlemelere gidilmiş oldu.

2.3. Hukuk Alanındaki Yenilikler

Tanzimat'la birlikte Osmanlı Devleti'nde yeni bir adalet sistemi ve mahkemeler kuruldu. Bu mahkemeler şer'i davaların dışında kalan ve yasa hükümlerine uyan davalara bakacaklardı. Bu yeni mahkemelere Nizamiye Mahkemeleri¹² adı verildi. Bu yeni mahkemeler şeriat hukuku davalarına bakmaya yetkili değillerdi. Bu gibi davalara eskiden olduğu gibi Şeriat Mahkemeleri bakacaklardı (Engelhardt, 2010:28) . Yeni Ceza Kanunu yayınlandı. Böylece ceza davaları Şeriat Mahkemelerinden ayrıldı. 1865'te bir nizamname ile kaza merkezlerinde Devai meclisleri, sancaklarda birer Cinayet ve Hukuk Meclisi, illerde

¹¹ Eski Osmanlı askeri düzeninde Hıristiyanlar askere alınmazlardı. Bunun yerine Cizye denilen bir vergi öderlerdi. Fermanla birlikte, Hıristiyan Osmanlı vatandaşları da Müslümanlarla eşit haklar kazandıklarından askere alınmaya başlandı. Ama Hıristiyanlar bu uygulamaya karşı çıktılar. Böylece bu yasa maddesi uygulanamadı. Bir süre sonra bedelli askerlik konuldu. (Engelhardt, 2010:24)

¹² İlk Osmanlı Nizamiye Mahkemesi, 1861'de kurulan Ticaret Mahkemesi'dir. Ancak ticaret davalarını, davacılar isterlerse Şeriat Mahkemeleri'ne de başvurabilirlerdi.

de bunların üstünde olarak Meclis-i Kebiri Cinayet ve Meclisi-i Temyiz-i Hukuk ve İstinaf Mahkemeleri kuruldu. Sonra bu iki mahkeme birleştirilerek Divan-ı Temyiz oluşturuldu. 1867’de İstanbul’da bunların hepsinin üstünde, verdikleri kararları incelemek yetkisi bulunan ve bugünkü Yargıtay’ın görevini yerine getiren Divan-ı Ahkam-ı Adliye kuruldu (Engelhardt, 2010:28) .Osmanlı’dan devralınan yargıyla ilgili kurumlardan biri de Yargıtay’dır. Sadece yönetim alanında değil diğer alanlarda da birçok kurum Osmanlı’dan alınmıştır.

Tanzimat’ın ilanından sonra çıkarılan ilk kanun 1840 tarihli Ceza Kanunu idi. Bu kanunla “vezirden çobana kadar” tüm uyrukların eşitliği vurgulanıyordu. Pek çok suç ve verilecek şer’i ve örfi cezalar düzenlenirken, bir kısım suçlar kanunda yer almamıştı. Her suç için belirli, tek bir cezanın tespit edilmiş olması, kadıyı somut olaya göre takdir hakkını kullanma imkânından yoksun bırakıyordu. Kanunda kadıların tarafsızlığının sağlanması ilkesi de yer almıştı (150.Yılında Tanzimat, 1995: 273). Bu durum Cumhuriyet Türkiye’sine “*mahkemelerin bağımsızlığı*” ilkesi olarak devredilmiştir.

1858 Arazi Kanunnamesi Tanzimat’ın eski iktidar sahipleri üstündeki zaferini perçinlemek için ilk çabaydı. Yasanın özgün amacı yüzyıllar boyunca şu ya da bu yolla hükümet denetiminden çıkmış imparatorluk mülkiyetinde olan toprağın devlet sahipliğini yeniden ortaya koymaktı. Yalnızca özel mülkiyette olan topraklar değil, devlete özel hizmetler karşılığında vergisi bağışlanan ve otlak olarak ayrılan topraklar da yasa kapsamına girmekteydi. Bu sürecin bir parçası olarak toprak üzerindeki tüm eski vergiler kaldırıldı, yerine nerede ve kimin yetiştirdiğine bakılmaksızın tüm ürüne yüzde on tarım vergisi konuldu (Shaw, 1983:150).

1850 Ticaret Kanunnamesi (1861’de yeniden düzenlenmiştir) ve Ticaret-i Bahriye Kanunnamesi (1863) ticaretin gelişeceği güvenli bir ortamın kurulmasını sağlamıştır. 1840’da başlatılan ayrı bir karma ticaret mahkemeleri düzeni bu yasaları uygulamıştır. Bu mahkemelerde hükümet tarafından atanan üç yargıç ve Osmanlı ve Avrupalı tüccarları temsil eden dört üye bulunuyordu. Osmanlı tebaası ile yabancılar arasındaki davalarda yabancıların avukatları üyelerden ikisini kendi topluluklarından

seçerek yargılamada kendi çıkarlarının korunacağını ve yasalara uygunluğun göze alınacağını teminat altına alırlardı (Shaw, 1983:155).

Tanzimat döneminde özel hukuk alanında da pek çok yenilik ve kanunlaştırma hareketleri gerçekleştirildi. Ancak Medeni hukuk alanında İslam özel hukuku kuralları korundu. Ahmet Cevdet Paşa'nın 1868-1876 yılları arasında çalışarak hazırladığı Mecelle adlı Medeni Kanun ve Borçlar Kanunu kabul edildi. Bu kanun Hanefi Hukuku ilkelerine göre hazırlanmıştı. Bugünkü medeni hukuk anlayışından farklı olarak kişi, vakıf, aile, miras hukuku hükümleri Mecellede yer almazken, yargılama hukukuna ilişkin hükümler azdır. Esas ağırlık borçlar hukukuna verilmiştir. Bu eksikliklere rağmen Mecelle, hukuk tarihinde ilk kez İslam Hukukunun ilgili maddelerini bir araya getiren sistemli bir eserdir. (150. Yılında Tanzimat, 1995 :275).

3. Tanzimat Döneminde Yönetim ve Tanzimat'ın Osmanlı Devleti'nin Batılılaşmasındaki Yeri

Enver Ziya KARAL, Tanzimat'ın temellerinin II. Mahmut, III. Selim hatta Lale Devrine kadar dayandırılacağını ifade eder (MEB,1999:16). Yukarıda değindiğimiz üzere Avrupa'ya elçilerin gönderilmesi ve dolayısıyla Avrupa'nın daha iyi tanınması Lale Devri'ne rastlar ki, bu durum Avrupa'dan geri kalındığının anlaşılması ve ne tür önlemler almak gerektiğinin saptanması açısından önemli bir adımdır. Yine bu dönemde matbaanın ülkeye gelişi, değişik fikirlerin öğrenilmesi ve bunların basın aracılığıyla (gazete, dergi...) halka aktarılmasını sağlamıştır. III. Selim dönemi ise Fransız İhtilali'ndeki çözümlerin yaşandığı tüm dünyayı olduğu gibi fikirleriyle Osmanlı Devleti'ni etkileyen bir süreçtir. Aynı zamanda III. Selim Döneminde hazırlanan raporlar sorunun daha da iyi anlaşılması ve gelecekte atılacak adımlar için büyük bir değer taşıyacaktır. Özellikle Yeniçeri Ocağı'nı kademeli olarak kaldırma fikri II. Mahmut'a devredilecek ve onun zamanında sonuca ulaşılacaktır. III. Selim döneminde Avrupa'dan getirilen uzmanlar eşliğinde orduda ıslahat çalışmaları başlamış, II. Mahmut ve onu izleyen Tanzimat Döneminde de

devam etmiştir. Bu ve bunun gibi verebileceğimiz birçok örnekte Tanzimat'ın temellerinin daha önceki dönemlerde atıldığını kanıtlanmaktadır.

Ahmet Refik, "Lale Devri" başlıklı kitabında Osmanlılarla garplılar arasında XVIII. asrın ilk yarısında, fikri bir mübadelenin başladığına inanmakta ve bu hususta şunları yazmaktadır: "Lale Devri, hengamında Osmanlılarla garplılar ve bilhassa Fransızlar arasında fevkalade bir samimiyet hasıl olmuştur. İbrahim Paşa'nın, nüfuzu nazarı ve tedabiri siyasiyesi tesiriyle Paris ve Viyana'ya gönderilen sefirler vatanlarına avdetlerinde Avrupa medeniyetinin asarını tamime çalışmışlar, sefirlerle düşüp kalkmışlardır. Bu sebepten Lale Devri Osmanlılar için parlak bir devri intibah, Avrupa medeniyetinin esaslı bir surette şarkta intişarı için ilk safhayı teşkil eylemiştir" (MEB, 1999: 15).

19. yüzyılın aydın bürokratları: askeri, mali, idari alanlarda Avrupa karşısında 150 yıldır görülen ve acı olaylarla yaşanan yenilgi ve gerilemeyi durdurmanın sadece askeri ıslahatla sınırlı kalmayacağını gördüler. Esas olan hayatın, hukuk düzeninin, mali yapının ve idarenin yeniden düzenlenmesiydi. Bu sebeplerle kaçınılmaz olarak Batı'nın kurumlarını ele alıp imparatorluğun hayatına uyarlamak durumunda kaldılar (TTK, 1994:4). Bu nedenle Tanzimat Dönemi yeniliklerinin askeri alan yanında, eğitim, hukuk, yönetim gibi alanlarda da olduğu görülür.

Mustafa Reşit Paşa'nın büyük gayretleri ile ilan edilen Tanzimat Olayı, bir yandan Osmanlı aydınındaki Batı karşısındaki hayranlığın bir ifadesi olurken, diğer yandan yüzyıllardan beri rakibi bulunduğu Avrupa'ya şimdiki düştüğü acizlik ortamında hoş görünme, onlara benzeme arzusunun devletin başındaki insanlar tarafından izhar edilmesidir. Durum böyle olunca, Tanzimat olayı bir Batılılaşma olayı olarak karşımıza çıkmaktadır. Yani, Osmanlı'nın temel müesseselerinin batı modeline bürünmesi ve Batı'yı örnek alarak imparatorluğu kurtarmak gayreti, Tanzimat hareketinin temel esprisini teşkil etmektedir (TTK, 1994:15).

Grup liderliğini ilk yirmi yılda altı kere sadrazamlık ve üç kere dışişleri bakanlığı yapan Mustafa Reşit üstlendi. İmparatorluğun devamını, İngiltere'yle

1838’de kurduğu dostluğa dayıyordu. Mehmet Ali’nin istekleri karşısında direnince 1841’de dışışleri bakanlığından alındı. 1840-45 yılları arasında Paris elçiliğinde bulunduğu sırada padişah reformları kendisi yönetmeye çalıştı; Mustafa Reşit Paşa yurda dönünce yeniden dışışleri bakanlığına (1845-46), daha sonra da birkaç kez sadrazamlığa getirildi. Gücünün artması üzerine azlediliyor, ancak reformları yaygınlaştırmak için arka arkaya yeniden sadrazamlığa getiriliyordu (Shaw, 1983: 93).

Ali ve Fuat Paşalar gibi Tanzimatçılar devleti kurtarmanın (ya da gayrimüslim milliyetçiliğini önlemenin) çaresinin Osmanlıcılık siyasetini ve müsavat prensibini tam anlamıyla uygulamaktan geçtiğini düşünmekteydiler. Nihai çözümler, Fuat Paşa’nın ifadeleriyle “devletin ve ülkenin herkesin eşitliğine dayandırılan birliği”nde yatıyordu. Ülkede yaşayan “çeşitli halkları kaynaştırmak” ya da ırk ve din ayrımı gözetmeksizin” kucaklamak gerekti. Kısaca, Ali Paşa’ya göre, “devletin temellerini pekiştirmek için tek ilaç”, “bütün tebaanın din ve mezhepten başka hususlarda birbirleriyle kaynaştırılmasıydı”(Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası, 2004: 69-70). Osmanlı Devleti gibi farklı milletleri barındıran bir devlet için bu tutum son derece doğaldı. Aynı düşünce Anayasamıza “ T.C.’ne vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türk”tür ifadesi ile girerek, birleştirici, bütünleştirici bir yapı kazanacaktır.

Görüldüğu üzere devlet artık ümmetçi düşüncelerden vazgeçip din farkı gözetmeksizin tüm tebaayı içerecek laikliğe doğru bir adım sayılabilecek Osmanlıcılık düşüncesine sarılıyordu. Ancak ilerde de görüleceği üzere Osmanlıcılık düşüncesi Milliyetçilik düşüncesi yanında tutunamayıp hüsrarla sonuçlanacak, gayrimüslimler bağımsızlıklarını kazanmak için isyan edecek hatta düşmanla işbirliği yapıp devletin parçalanmasına neden olacaktır.

Osmanlı hükümet ve toplumunun en azından sembolik merkezleri olarak kalan sultan Abdülmecit ve Abdülaziz dönemlerinde Osmanlı yaşam biçiminin modernleşmesine uygun olarak padişahlık örgüt ve uygulaması da değiştirilmeye çalışılmıştır. Padişahlık Topkapı Sarayını akrabalarına terk ederek Dolmabahçe

Sarayına taşınmıştır. Dolmabahçe Sarayı resmi törenler ve meclis toplantıları için kullanılırken Abdülmecit zamanının çoğunu II. Mahmut tarafından 1836'da yapımında başlanan ve ancak 1872'de Abdülaziz tarafından bitirilen Çırağan Sarayında geçiriyordu. Padişah ve ailesi için Avrupa stilinde daireleri ve güzel bahçeleriyle Çırağan kısa zamanda imparatorluk ve ailesinin ve hizmetkârlarının yaşama yeri oldu. (Shaw, 1983: 116) Aslında bu özentili yaşam yavaş yavaş Avrupa tarzının da saraya kadar indiğinin bir göstergesiydi. Bu özentili yaşam tarzı Lale Devri ile başlamış ve Tanzimatla birlikte hız kazanmıştı.

Tanzimat'ın ana hedeflerinden olan eyaletlerde merkezi denetimin yaygınlaştırılması için çeşitli yaklaşımlar denemişti. İlk başlarda İstanbul'dan gönderilen ve İstanbul'a karşı sorumlu memurlar olan eyalet valilerinin gücü azaltıldı. Daha sonraları devlet valilere otoritelerini geri verip onları başka yollardan denetleyerek yürütme görevini işletmeye çalıştı. Son çözüm olarak da eyalet yönetimi, merkezi yapının küçük çaplı bir modeli haline getirildi, denetimi İstanbul'a bağlandı (Shaw, 1983: 117).

Ortaya çıkan yeni yönetici elitin başka bir özelliği, cesaretli ve bağımsız hareket edebilmesiydi. Bu kendine güven, daha önce Osmanlı bürokratları tarafından güçlü bir şekilde benimsenen “sultan kulunun boynu kıldan incedir” düşüncesinin yerini aldı. Artık Tanzimat bürokratları kendilerinin bütün Osmanlı'nın son hedefi olarak görülen “eski Osmanlı ihtişamını” yeniden getirebilecek yegane insanlar olduklarına inanmaya başladılar (Aslan ve Yılmaz, 2001: 291).

Mustafa Reşid Paşa ve onun yetiştirdiği Ali ve Fuad Paşa'lar, devlet yönetiminin küçük bir seçkin zümrenin elinde olması gerektiği fikrini geliştirdiler. Söz konusu elit zümresinin yükseliş hikayesini batılı gözlemcilerden Frederick Millingen hatıralarında şöyle dile getirir: “Bu katipler, yönetim işlerindeki nispeten üstün bilgi ve tecrübelerinin avantajlarından faydalanmak suretiyle, devletin diğer organlarına kolayca el koymaya ve bunlar üzerindeki hakimiyetlerini sürdürmeye muvaffak olan güçlü bir kurum teşkil ederler. Bu kurumun siyasi yetkileri yönetimin bütün dallarına yayılmış ve bu sayede bu grup sınırsız bir güç elde etmiştir. Büyük

Efendiler, büro şefleri, mabeyn görevlileri, valiler, büyük elçiler, nazırlar vs. genellikle bu bürokratlar topluluğundan çıkmaktadır. Bunlar idari teşkilatın en alt kademelerine kadar dal budak salıp iktidarı gasp etmişlerdir” (Aslan ve Yılmaz, 2001:291-92).

Batılılaşmayı, yani kültür değişimini, gerçekleştirmenin aracı olarak da bürokrasi seçilmiştir. Dolayısıyla toplumun bürokrasiye karşı duyduğu soğukluğun sebebini, onun günümüze kadar devam eden zorunlu kültür değişmelerinin temel aracı olarak kullanılmasında aramak gerekir. Tanzimat yeni yönetici sınıfa, artık memur adı verilen bürokratlara dayalı merkezileşmiş bir hükümet yaratmıştır. Bu sınıf yüzyılın büyük bir bölümünde imparatorluğu etkileyen politik ve askeri bunalım dalgalarına aldırış etmeden, hatta bunlara karşın, modernleştirme temposunu sürdüren modern bir Osmanlılar kuşağından oluşuyordu (Shaw, 1983:104). Tanzimatla başlayan bürokratik seçkinlerin, yenilikleri halka kabul ettirme süreci Cumhuriyet Türkiye’sine aktarılan önemli unsurlardandır. Erken Cumhuriyet Döneminde yapılan tüm inkılaplar bu yolla gerçekleşti. Çünkü bu değişim isteği Fransız İhtilalı’nda olduğundan çok farklıydı. Yani Cumhuriyet Türkiye’sinde yapılan yenilikler bir halk hareketi sonucu değil, yukardan gelen bir etki ile gerçekleşti. İşte bu noktada bürokratik seçkinler dediğimiz asker, aydın ve bürokratlardan oluşan grup bunların halka benimsetilmesi misyonunu üstlenmiş oldu.

Tanzimat’ın, Mustafa Reşid Paşa ve özellikle Ali ve Fuad Paşa’lar gibi kurucuları, Batı’nın askeri ve idari yapısını Osmanlı Devleti’ne aktarıırken Batı’nın günlük kültürünü de, başta görev yaptıkları mekanlar olmak üzere, etkin bir biçimde yerleştirmeye çalışmışlardır. Giyim, ev eşyası, paranın kullanılışı, evlerin stili, insanlar arası ilişkiler “Avrupalı” olmuştu (Aslan ve Yılmaz, 2001:292). Lale Devri ile başlayan bu süreç Tanzimatla devam etmiş, Cumhuriyet Türkiye’sine ise başta kılıf kıyafet olmak üzere, ölçülerden takvime, hukuktan yönetim şekline kadar bir dizi yenilik şeklinde devam etmiştir.

Yöneltelen eleştirilere rağmen yeniliklerin devam ettiğini ve II. Mahmut’un gerçekleştirdiği idari değişikliklerle ve kurduğu öğretim kurumlarıyla yeni bürokrasiye gelişme ortamı sağladığını belirten Lewis, bu değişikliklerden önce,

devlet memurları arasında işe göre bir ayrımın olmadığını, her çeşit işle görevlendirme yapılabildiğini fakat yeni sistemde ise memurların nazırlıklara göre bölündüğünü ve böylece ihtisaslaşmaya doğru adımlar atıldığını söyler. İhtisaslaşma da bürokrasinin güçlenmesine sebep olmuştur. Öte yandan bu devirde bürokrasiyi güçlendiren başka bir gelişme daha oldu: II. Mahmut 1826 Haziranında, yeniçerilerin ortadan kaldırılmasından iki hafta sonra, Müsaderat ve Mahlulat dairesini kaldıran, varissiz mülklerin, sürülmüş veya idam edilmiş kimselerin mülklerinin hazineye intikali hakkındaki eski bazı haklardan feragat eden, bir Hatt-ı Şerif çıkardı. Bu düzenleme şüphesiz hazine için zararlı olmakla birlikte, memurlara, daha önce sahip olmadıkları bir hayat ve mülk güvenliği sağladı. Yeni okulların yetiştirmesi ve çoğunlukla mütevazi ailelerden gelen memurlar sayıca arttı ve siyasi iktidarı elinde bulunduran bürokrasinin elemanları olarak önemli bir grup haline geldiler (Aslan ve Yılmaz, 2001: 292-93).

Ülke içinde yeni tarzda eğitilenler ve ülke dışında “batılı” yetiştirilenler kısa zamanda Osmanlı bürokrasisinde önemli bir güç haline geldiler. Nitekim Reşid Paşa Tanzimat Fermanı’nı ilan için gerekli desteği, kendisinin de içinde bulunduğu yeni bürokrasiden almıştır. Tanzimat dönemini başlatan düşünce yapısı Sadrazam Damat İbrahim Paşa’dan başlatılabilir. O dönemden beri olgunlaşan söz konusu reformcu zihniyet Tanzimat Fermanı’yla gücünü somut olarak ifade etme olanağı bulmuş oldu. (Aslan ve Yılmaz, 2001: 291). Sonuç olarak baktığımızda Tanzimat döneminde Batılılaşma hızı ivme kazanan Osmanlı Devleti bu dönemde edindiği deneyim ve yenilediği kurumları ile Yeni Türk Devleti’nin biçimlenmesinde bir yön verici olacaktır. Osmanlı’nın devamı olan, birden yeryüzüne gelmeyen Türkiye Cumhuriyeti’nin yeniden şekillenmesi, Avrupa’yı örnek alan yenilikler yapılması bu dönemde oluşan bürokratik seçkinler sayesinde olacaktır. Bunların yanında bu değişim Cumhuriyette olduğu kadar köklü olamamıştır. Geleneksel ve modern kurumlar bir arada bulunmuştur.

4. Tanzimat'ın Uygulama Aşamasında Yaşanan Sıkıntılar

Tanzimat'ın ilanından sonra Osmanlı Devleti, büyük küçük Avrupa Devletleri, keza Amerika ile ticaret anlaşmaları yaptığı gibi, ayrıca yabancı devletlerin konsoloslukları ile de gümrük ve ticari muamelat hususunda ayrı şartnameleri kabul eder. Tabiatıyla bu ticari anlaşmalardan daha çok Avrupa Devletleri faydalanır ve neticede, Osmanlı Devleti hammadde ihraç eden bir ülke haline gelir. Gedik ve inhisar usullerinin terk edilmesi üzerine, küçük sanayi ve ticaretle uğraşan esnaf, vergi ve bazı maddelerde gümrükten tamamen muaf Avrupa ithal malları karşısında rekabet edemeyerek ticareti terke mecbur olurlar. Böylece eskiden üretici bir zümre olan küçük sanayi ve ticaret erbabı tüketici duruma düşer ve devlet kapılarında iş güç aramak mecburiyetinde kalır (150. Yılında Tanzimat, 1995 :124).

Tanzimat ekonomideki hastalığı yanlış tedavi uygulamasıyla büsbütün azdırmıştı. Osmanlı ekonomisi artık tamamen yabancıların elindeydi. Her yerde onların malı, her yerde onların ticareti vardı. Hatta tedavüldeki sikkelerin bile çoğu yabancı parası, küçük bölümü Osmanlı parasıydı. İltizam, aslında liberal Tanzimat anlayışı sayesinde güçlenmiş, Tanzimat döneminin mültezimleri halkın soyulmasında yeni metotlar bulmuşlardır (150. Yılında Tanzimat, 1995 :124). Bu durum Cumhuriyet Türkiye'sine kadar devam etmiştir. Cumhuriyetten sonra Atatürk'ün en temel politikalarından biri olan “millileştirilme politika”sı uygulanarak, yabancıların elindeki işletmelerin devletleştirilmesi, yerli malının kullanımı gibi yöntemler uygulanmaya konulmuştur.

Ancak Batı'dan iktisap edilen ya da Batı hukukundan yararlanılarak hazırlanan bu kanunların yanında, şer'i hukukun da şer'i mahkemelerde uygulanması, bu birbirinden tamamen farklı iki hukuk sistemini aynı anda geçerli kılarak hukukta ikilik (düalizm) yaratmıştır. Kaldı ki eskiden olduğu gibi, Tanzimat döneminde de gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının kendi aralarındaki özel hukuk işlerine bakan cemaat mahkemeleri ve kapitülasyonlarla verilen adli imtiyazlar sonucu kurulmuş olan konsolosluk mahkemeleri de çalışmalarını sürdürüyor ve bu

mahkemeler arasındaki görev- yetki çatışmaları adaletin iyi işlenmesini zorlaştırırken, ülkede hukuk birliğinin sağlanmasını da zaten imkansız kılıyordu (150. Yılında Tanzimat, 1995 :277).

Mardin'in belirttiği gibi yeni bürokrasi ve onu destekleyen Tanzimat aydınlarının Osmanlı kul bürokrasisinden farklı olmayan tarafı kendilerini kul bürokrasisinin yaptığı gibi toplumdan tecrit etme tavrını devam ettirmiş olmaları ve bu tavra yabancılaşmayı da eklemiş olmalarıdır. Aydınlar, toplumla mutabakat noktası zayıf ve hatta anlaşılabilir bir dil ve yine aynı şekilde toplumla olan bağlarını tamamen koparan davranışlarla, iddiaları oldukları dava için gerekli halk desteğini sağlayamamışlardır (Aslan ve Yılmaz, 2001: 293).

Bu şekilde önem kazanan Bab-ı Ali'nin gelişmesiyle eş-zamanlı olarak ehl-i kalem veya her payeden bürokratlar, statüleri yükseltilecek Bab-ı Ali'de istihdam edildiler. İlk zamanlarda ehl-i kalem terimi, genel olarak ilim adamlarını belirtmek için kullanılır ve bu ünvan altında hem İslam hukuku uzmanları ve hem de kalemlerin reisleri ile onların personeli anlaşılırdı. Ancak daha sonra bu terim, sadece ulemanın artık yeterli derecede yapmadığı devlet işlerini yerine getiren Osmanlı seküler bürokrasisi anlamına gelmeye başladı (Aslan ve Yılmaz, 2001: 293-94).

5. Tanzimat'ın Ortaya Çıkardığı Yönetimle İlgili Yeni Kurumlar

Meclis-i Vala'yı Ahkam-ı Adliye¹³ 24 Mart 1838 tarihinde kuruldu (Sofuoğlu, 2004:108). Danışma meclisi niteliğindeki Meclis-i Vala'yı Ahkâm-ı Adliye, Fransa'daki danışma meclisi olan Corps Legislatif'e benzer bir görev yapmaktaydı. Meclis-i Vala, Tanzimat dönemi içinde çeşitli değişiklikler geçirdi.

¹³ Meclis-i Vala'yı Ahkam-ı Adliye'nin kuruluş çalışmalarını gerçekleştirmek için Mustafa Reşit, Fethi Paşa, Maliye Nazırı Nafiz Paşa ve Serasker Paşa'dan müteşekkil dört kişilik bir komisyon kurulmuştu. Bu komisyon, Meclis-i Vala'yı Ahkam-ı Adliye'nin başkan ve üyelerini belirledi. Böylece başkanı Hüsrev Paşa olarak belirlenen meclis; bir başkan ve beş üye olmak üzere altı kişiden oluşturulmuştu. Yazı işleri için iki katip görevlendirilmişti. Bu arada Dar-ı Şura-yı Bab-ı Ali'nin başkan ve üyeleri de aynı komisyon tarafından belirlenmiş, başkanlığına eski Bağdat Valisi Davut Paşa getirilmişti (Sofuoğlu, 2004:108).

1868 yılında, Sura-yı Devlet ve Divan-ı Ahkâm adıyla ikiye ayrıldı. Sura-yı Devlet'in niteliği belirlenirken Fransa'da bulunan Conseil d'Etat örnek alınmıştır. Sura-yı Devlet'in oluşturulması için yapılan hazırlık toplantılarına Fuat Pasa, Mithat Pasa, Cevdet Paşa'yla birlikte Fransız Büyükelçisi Bourée de katılır. (Gücüm, 2008:90-91) Bu iki meclisin ilk dönemlerdeki görevleri şöyle belirlenmişti: Dar-ı Şura'da görüşülecek her konu daha sonra Meclis-i Vala'yı Ahkam-ı Adliye'ye gelerek, orada “ temyiz” olunacak ve yeniden incelenerek son şeklini aldıktan sonra Bab-ı Ali'ye, yani Sadrazam'a verilecekti. Karar, sadrazamca Padişahın onayına sunulacak ve eğer “ irade” ile onaylanırsa kesinleşerek yürürlüğe girecekti (Sofuoğlu, 2004:109).

Asıl görevi “ Tanzimat-ı Hayriye'nin Müzakeresi” olan Meclis-i Vala'yı Ahkam-ı Adliye, ciddi ve etkin bir yasama organı olmak için asıl gücünü Gülhane Fermanından aldı (Sofuoğlu, 2004:110). Meclis-i Vala'yı Ahkam-ı Adliye'ye bundan böyle Dar-ı Şura'yı Bab-ı Ali'nin yetkileri de eklenerek ana yasama organı olarak tek başına bırakılıyordu. Üye sayısı ona çıkarıldı.Üyeler, her ne kadar Padişahça atanmış kimseler olsa bile Meclis-i Vala'yı Ahkam-ı Adliye, devletin fiili bir yasama meclisi konumuna yükseltilmişti (Sofuoğlu, 2004:110). Görüldüğü gibi hükümdar yetkilerini kendi arzusuyla sınırlandırarak, Meclis-i Vala'yı Ahkam-ı Adliye adıyla kurulmuş olan bu meclise devrediyordu. (İnalcık ve Seyitdanlıoğlu: 2006:277). On beş sene boyunca Osmanlı yasama organı olarak görev yaptı. Hazırladığı kanun tasarılarının yüzde doksanından fazlası değiştirilmeksizin yürürlüğe kondu. Sultan, her yıl Muharrem ayında toplantılara katılır, okunan raporu dinler, gelecek yıl için yapılacak olanları söylerdi (Sofuoğlu, 2004:111). İşte Tanzimat Fermanı ile girilen bu yeni evrede Osmanlı İmparatorluğu'nda yasama erki, gücünü yarı anayasal bir belgeden alan, yarı anayasal bir danışma meclisine bırakıyordu. Bu meclise Tanzimat Fermanı'nın prensiplerini uygulama ve bunlara uygun kanunların çıkarılması yetkisi verilerek, “bir reform meclisi” niteliği kazandırılmaktaydı. Bu tarihten sonra, imparatorluğun bu en uzun yüzyılında yasama, yürütme ve yargı güçlerinin ayrılması ve modern parlamentoya geçişte ilk adımlar atılmış oluyordu (İnalcık ve Seyitdanlıoğlu, 2006:277-78).

Meclis-i Vala'yı Ahkam-ı Adliye'nin yoğunluğunun artması, devlet işlerinin aksamasına, bu da Tanzimat programının yavaşlamasına ve Tanzimat bürokrasisinin bir anlamda halkı cezalandırmasıyla sonuçlanan çeşitli idari haksızlıkların artmasına neden oldu. Bu niyetle, Meclis-i Vala'yı Ahkam-ı Adliye'nin iki temel işlevi, yargı Meclis-i Vala'yı Ahkam-ı Adliye'de, yasama ise Tanzimat meclisinde olmak üzere ikiye ayrıldı. Tanzimat Meclisi, bakanlıklar ve devlet dairelerince hazırlanan lahiyaları, tetkik etmek, memuriyet vazifesini kötüye kullanan bakanları yargılamak, kanun ve nizamların uygulanmasında yolsuzlukları makamı sadarete ihtar etmek gibi görevleri vardı. (Sofuoğlu, 2004:111,112,113). Tüm bu düzenlemelere rağmen sistem yine tıkanmış, hantallaşmış ve çare olarak iki meclis Meclis-i Ahkam-ı Adliye olarak birleştirilmiştir. İlerleyen günlerde bu da çözüm olmamış meclis yeniden ikiye ayrılmıştır: Yasamaya bakan Şura'yı Devlet ve adli konularla ilgilenen Divan-ı Ahkam-ı Adliye.

Şura'yı Devlet'in görevleri şöyle belirlenmişti (Sofuoğlu, 2004:115):

- a- Bütün kanun ve nizamname tasarılarını incelemek ve hazırlamak.
- b- Genel yönetime ilişkin yetkisi dahilindeki tüm konuları araştırmak, incelemek ve fikir beyan etmek,
- c- Yasama, idari ve adli organlar içinde veya birbirleri arasında çıkan tartışmalarda kararı vermek,
- d- Yürürlükteki yasa ve nizamlara ilişkin, idareci kadroların gönderdiği rapor ve belgelere danışmanlık yapmak,
- e- Olağan ceza kanunları ya da Sultan'ın özel iradesiyle kendisine iletilen, suiistimalle suçlanan devlet memurlarını yargılamak,
- f- Sultan ya da bakanların kendisine devrettiği bütün konularda danışmanlık yapmak,
- g- Yerel konseyler, memurlar ve özel şahısların tavsiyelerini dikkate almak ve kabul edilebilir olanlarını yasalaştırmak.

Şura'yı Devlet'in üye sayısı elli olarak saptandı. Her biri onar üyelik beş bölüme ayrıldı: 1- İçişleri/ savaş, 2- Maliye/evkaf, 3- Adalet/ Kanun, 4- Bayındırlık/ Ticaret/ Tarım, 5. Eğitim (Sofuoğlu, 2004:115).

Bugünkü Danıştay'ın temelleri olan Şura-yı Devlet günümüzden biraz farklı görevleri üstlenmiş olsa da Cumhuriyete devredilen ve günümüzde de Hukuk ve yönetim alanında hala önemli görevleri olan saygın kurumlarımızdan biridir. Yapmış olduğu işler incelendiğinde parlamenter yönetim ve hukuk devleti anlayışına doğru bir gidişatın olduğu net bir şekilde görülecektir.

Ayrıca hükümet, Meclis-i Vala'yı Ahkam-ı Adliye üyeleri ile dönemin devlet adamlarından oluşan Meclis-i Vala'yı Ahkam-ı Adliye ile çalışan, Meclis-i Ali-i Umumi isimli yüksek bir meclis daha kuruldu (Sofuoğlu, 2004:110). Meclis-i Hass-ı Umumi ya da Meclis-i Vala-yı Umumi de denilen bu meclis, Pazar ve Çarşamba günler haftada iki defa toplanacaktı. Meclis-i Ali-i Umumi'nin belirli bir iç tüzüğü bulunmamaktaydı (İlk nizamnamesi 1854 yılında hazırlanmıştır) ve Meclis-i Vala'nın çalışma şartları içerisinde müzakerelerini yürütecekti. (İnalcık ve Seyitdanlıoğlu: 2006:278).

1839-1876 döneminde Meclis-i Vala'yı işlevsel olarak ele alırsak, şöyle bir tablo ile karşı karşıya kalırız. Osmanlı imparatorluğu bu evrede yasama, yürütme ve yargı güçlerinin ayrıldığı modern devlet yapısına doğru hızla yol almıştır. Mustafa Reşit Paşa, Ali ve Fuat Paşalar gibi güçlü sadrazamlar yönetimde Bab-ı Ali yani Osmanlı kabinesi yürütme gücünün kullanımında oldukça bağımsız bir çizgi izleyebilmişlerdir. Meclis-i Vala ise yasama ve yargı güçlerini, yürütmeden ayrı ve nispeten bağımsız olarak yürütmeyi başarmıştır. Özellikle iki bünyeli yapısı ile bu işlevlerini daha belirgin bir biçimde uygulayabilmişlerdir. Meclis-i Ali-i Tanzimat, 1854-61 yılları arasında, kendisine tanınan çok geniş yetkiler ile çalışmış, önceden de kendisine hükümet tarafından gönderilen konuları görüşürken, bu dönemde Meclis-i Tanzimat olarak kendi uygun gördüğu konuları ele alabilmiştir. Ayrıca hükümet üyelerini istediği takdirde sorgulama ve hatta gerekirse yargılama yetkisine de sahip olabilmiş, günümüzde modern parlamentolarda görülen geniş yetkileri de

kullanabilmiştir. Aynı dönemde Meclis-i Vela ise yargı gücünü kullanmakta neredeyse tamamen bağımsız olabilmıştır (İnalçık ve Seyitdanlıoğlu, 2006:279). Tanzimat Dönemi meclisleri hakkında sonuç olarak şunları söyleyebiliriz ki, bu dönemde atılan kurumsal adımlar yetersiz olsa da I. Meşrutiyet'e giden yolda önemli mihenk taşları oluşturmuşlardır (İnalçık ve Seyitdanlıoğlu,2006:280).

Tanzimat Döneminde kurulduğunu gördüğümüz bir diğer meclis türü de geçici olarak belirli bir dönem için kurulanlardır. Gerekli görüldüğü hallerde, sorun çözülmeye kadar oluşturulan bu meclislerin en ünlüsü 1845 yılında Mecalis-i İ'mariye adıyla kurulmuşlardır. Tüm İmparatorluk düzeyinde, yol, su, köprü vb. Bayındırlık ve İmar faaliyetlerini planlayıp uygulayacak olan bu meclisler, görevleri bittikten sonra dağılmışlardır. 1850-51 yılı bütçesini hazırlamak amacıyla kurulan Meclis-i Muvakkat da görevli olduğu bütçe açığını kapatmak çalışmalarını yaptıktan sonra dağılmıştır (İnalçık ve Seyitdanlıoğlu, 2006:281).

İlk ve ikinci kuşak Tanzimatçılara karşı sistematik eleştirilerse ancak 1860'larda başladı. Namık Kemal ve Ziya Paşa önderliğindeki bu eleştiriciler grubuna " Yeni Osmanlılar" adı verilmiştir (Mardin,1994:13). Tanzimat yönetimindeki bu aksaklıklara bir tepki olarak doğan Yeni Osmanlılar, devletin yönetim şeklinin değişeceği bir sürece doğru ülkeyi sürükleyeceklerdi. Yeni yönetim sisteminin adı ise Meşrutiyet olarak tarihe geçecekti

6. I. Meşrutiyet ve Yeni Osmanlılar

III. Selim ile başlayıp II. Mahmut'la süren Tanzimatçılarla hızlandırılan ve genişletilen Batılılaşma hareketi Osmanlı İmparatorluğunda yeni bir kuşağın doğmasına yol açtı. Medrese dışı okullarda yetişen, yabancı dil bilen, Batı'ya giden ve onu aracısız tanıyan yeni kuşak, Osmanlı ülkesinde yeni bir aydın tipini sergiliyordu. Yeni kuşak, insanı kutsal sayan, onun ve toplumun sorunlarına eğilmekten haz duyan olayları dinsel etkilerden uzak akıl ve mantık ölçüleriyle çözmeye çalışan bir anlayışın ürünüydü (Güneş, 1997:24).

Yeni Osmanlılar, Tanzimat döneminde yetişen ilk aydınlar olup çoğunluğunu gazeteciler teşkil etmekteydi. 1861’lerde Türk gazeteciliğinin kaydettiği büyük gelişme Yeni Osmanlıları da öne çıkarmıştı. Şinasi 1862’de başında bulunduğu “*Tasvir-i Evkar*”da memleket meselelerini gazete sütunlarından halka duyuruyor ve bu konuda başarılı oluyordu. O zamana kadar alışılmamış olan bu tenkit yazıları hükümetçe hoş karşılanmadığı için yasaklar başlamış, Ali Paşa’nın çıkardığı “Kanunname-i Ali”, Ali Paşa’ya duyulan kını artmasına neden olmuştu (Sofuoğlu, 2004: 124). Burada dikkati çeken nokta, daha önce yapılan yeniliklerin meyve vermeye başlamasıydı. Bir yandan modern okullarda yetişen, diğer yandan Avrupa’da eğitim gören, orayı daha yakında tanıyan bir nesil, Lale devrine kadar uzanacağımız matbaanın da etkisiyle, fikirlerini çıkardıkları gazeteler aracılığıyla halka duyurmaya başlamışlardı.

İdealist gençler XIX. Yüzyılın ikinci yarısında amaçlarına ulaşmanın yolunun halkla sıcak ilişkilerden geçtiğini görerek bu yolda özverili bir çalışma sergilemişlerdir. Henüz yeni başlamış olan basın hayatını canlandırarak, gazeteyi kamuoyunun oluşturulmasında bir araç olarak kullanmışlardır. Öncelikle yazı dilini sadeleştirerek aydınının halka verdiği mesajların anlaşılmasını sağlamaya ve politikayı halka indirmeye çalışmışlardır. Ülke sorunlarını halkın anlayacağı bir dil ile halka anlatarak çözüm yollarını göstermişlerdir (Güneş, 1997:24). Ülkedeki basın faaliyetleri siyasal yöneticileri korkutmuş olacak ki, 1864’te Matbuat Nizamnamesi’nin yayınlanmasından sonra basın denetim altına alınmıştır. 1867’de çıkarılan bir kararname ile de gazete kapatma yetkisi hükümete verilmiş, basın sıkı bir denetim altına alınmış ve basın özgürlüğü iyice daraltılmıştı. Bu uygulama aydınlardaki isteğini daha da kamçulamıştır. Zira özgürlük olmadan amaçlarını gerçekleştirmek bir yana yaşayabilmeleri bile güçtü. Nitekim Sadrazam Ali Paşa’nın uygulamalarına tepki gösteren kimi yazarlar, William Churchill tarafından çıkarılan *Ceride-i Havadis*’in etrafında toplanmışlar ve onu adeta bir “ Encümen-i Üdeba” haline getirmişlerdir (Güneş, 1997:24-25). Basın özgürlüğü beraberinde fikir özgürlüğünü de içermekteydi. Kamuoyu oluşturmada basının büyük öneme sahip olduğunun farkındaydılar ve sıkı denetimlere rağmen fikirlerini büyük kitlelere yayma isteklerinde vazgeçmemişlerdi.

Bu toplantı giderek örgütlenmeye dönüşmüştür. XIX. yüzyıl ortalarında İtalyan Birliği'nin kurulması için oluşturulan Carbonari Örgütünü kendilerine model alan Mehmet, Reşat, Nuri, Ayetullah, Kemal, Refik Bey gibi yabancı dil bilen varlıklı aile çocukları, Haziran 1865'te gizli bir örgüt kurmuşlardır (Güneş, 1997:25).

Yeni Osmanlılar denildiğinde, siyasal ve ideolojik fikriyat olarak kendi içinde tutarlı, örgütsel bir dayanışma içinde, baştan kesin olarak belirlenmiş siyasi iktidar hedefleri olan bir gruptan söz etmek mümkün değildir. Olsa olsa, Yeni Osmanlılar namı altında, birbirleriyle zaman zaman yoğunlaşan, zaman zaman da uzaklaşan ilişkiler içinde bulunan, Osmanlı yönetici elit adaylarından söz edebiliriz (Güneş, 1997:72). Bugün isimleri en çok hatırlanabilenler olarak tanımlanabilecek Şinasi, Ziya Paşa, Namık Kemal ve Ali Suavi'den oluşan söz konusu adayların ortak noktaları da vardı. Öncelikle, ilke olarak kendilerinden önce başlamış olan modernleşme projesinin içinde yer alıyorlardı. Fakat kendilerinden önceki sürecin mirasını kısmi olarak reddetme konusunda birlikte tavır almışlardı. Modernleşme projesi, onlara göre yeniden gözden geçirilmeli ve geçmişte yapıldığını ileri sürdükleri yanlışlardan ve abartmalardan da kaçınılmalıydı. Modernleşme projesi “taklit” gibi yanlış olduğunu iddia ettikleri bir yörüngeden çıkarılmalı ve mevcut coğrafyanın ve toplumun özellikleri dikkate alınarak, yeniden ve kendilerince tanımlandığı “doğru” bir şekilde geliştirilmelidir (Cumhuriyet Devreden Düşünce Mirası, 2004: 73). Cumhuriyet devreden düşünce mirasından biri de belki bu “millilik” politikası olmuştur. M.K. ATATÜRK'de devletin temel kurumlarını şekillendirirken Batı'yı rota almış fakat millilikten de taviz vermemiştir: TTK, TDK, eğitimde milli politika izlenmesi, bu noktada verilecek örneklerden sadece birkaçıdır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun kurtuluşunu meşruti sistemde gören “Genç Osmanlılar” Cemiyeti 1865'te kuruldu. Amaçları Abdülaziz'e meşruti sistemi kabul ettirmektir. Bu tarihe kadar padişahlardan gelen, İmparatorluğu kurtarma çabaları olan ıslahat hareketleri yerine şimdi halkın içinden ve Batı düşünceleriyle yetişen aydınların imparatorluğu kurtarma girişimleri alıyordu. Dolayısıyla devletten gelen ıslahat hareketlerine karşı gerici çevrelerin tepkilerinin yerini, şimdi halktan gelenlerin isteklerine karşı devletin tepkisi aldı (Aybars, 2006: 18). Yeni Osmanlılar,

Tanzimatçıların sömürü olayını anlamadıklarını, “bir üst tabaka” meydana getirdiklerini, kendi kültürlerini kösteklediklerini (şeriatı unuttukları) ve ancak yüzeysel anlamda Batılı olduklarını ileri sürdüler. Tanzimatçıların Yeni Osmanlılara göre Batı’nın “ ruhunu” oluşturan hürriyetçi ve parlamenter eğilimleri anlamadıkları da yüzlerine vuruluyordu (Mardin, 1994:13-14). Aslında Yeni Osmanlılar döneminde aydınların devlete karşı bu birleşimi ilerleyen yıllarda II. Meşrutiyet’in ilanı, hatta Cumhuriyet Türkiye’sinde yapılan İnkılapların halka benimsetilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Yinelerseniz, gerek Meşrutiyet gerekse Cumhuriyet yönetimleri halktan gelen istekler doğrultusunda gerçekleşmemiştir. Meşrutiyetlerin (1876,1908) ilanı bürokratik seçkinler olarak adlandırabileceğimiz aydın, asker ve bürokratların çabaları ile gerçekleşmiştir. Aynı şekilde bu kadro Cumhuriyete de miras kalarak yeni kurulan ülkenin şekillenmesinde büyük rol oynamışlardır.

Genç Osmanlılar Batı’nın meşruti rejimini imparatorluğa tatbik etmek istemişlerdir, doktrinal bakımından Tanzimat ricalinden daha Batıcı kalmışlardır. Bununla beraber ferdi hürriyet rejiminin kurulmasını can ve gönülden isteyen Jön Türkler de , bazı bakımdan muhafazakar kalmışlardır. İslamcılığı bir gaye olarak kabul etmiş olmaları, gayri Müslimlerin devlet memuriyetine kabul etmeleri pek hoş karşılamamaları, bu arada sayılabilir. Fakat Genç Osmanlılar, Osmanlı siyasi tefekkürüne bir hayli yenilik getirmişlerdir. Teokratik gaye yanında Osmanlılığın ikinci bir gaye haline çıkarılması , din bağları yerine Osmanlılığın birleştirici bir unsur olarak teklifi onların eseridir (Tunaya, 2004: 59).

Genç Osmanlıların Batıcılığı da her türlü Avrupa tesirlerine rağmen ikici yani telifçi kalmışlardır. Onlar da Batı’yı Osmanlı camiasına nazaran üstün kabul etmişlerdir. Fakat Avrupa, daha doğrusu Alman romantizminden gelme bir tesirle gelenekçi idiler. Batı üstündü ve Batılılaşmak şarttı. Buna mukabil Osmanlı tarihinin şanlı zaferlerinin Osmanlı cemiyetinin sağlam ahlakiyatını da unutmamak, sadece unutmamak değil, terk etmemek lazımdı. Şu halde Batı’dan birçok şeyler alınmasına karşılık, birçok şeylerin de alınmaması gerekti. Batı bütün halinde alınmamalıydı. Bu bir tehlike olurdu. Bu yoldan Osmanlı –Batı karışımına varılmalıydı (Tunaya, 2004:

59). Yeni Osmanlılar bu noktada o zamana kadar yapılan, yanlış bir uygulama olarak görülen “ taklitçiliğe” karşıydılar. Evet, Batı üstündü. Rota olarak alınması gerekirdi. Ancak Yeni Osmanlılar , Batı’nın tüm değerleri ile alınmasına kaşıydılar, milli bir politika izlenmeliydi. Yani Batı’nın yenilikleri Osmanlı Devleti’nin kültürel yapısı de dikkate alınarak adapte edilmeliydi. Zaten bu söylem günümüze kadar ulaşarak, muhafazakar düşünceye sahip kişilerce sürekli olarak dile getirilmektedir. Yeni Osmanlılar, bu düşüncelerine rağmen neden bir anayasa ihtiyacı hissediyorlardı?

O halde, bir anayasa ilanına ihtiyaç vardı ve bunun zannedildiği gibi bir sakıncası da yoktu. Aksine, ülkenin ve devletin bir arada kalabilmesine neden olabilecek yegane “mucize formül” buydu. Sanıldığığının aksine, bu formül, hali hazırda uygulanan bütün diğer formüllerden daha üstündü. Devleti kurtaracak yegane formüldü (Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası, 2004: 79). Yeni Osmanlılar açısından temel sorun, içinde yer aldıkları devletin ayakta kalmasını sağlamak ve bu surette, kendilerinin de varlık nedenini yitirmemektir. Bir anayasaya sahip olma projesinin temel dayanağı ve gerekçesi buydu. (Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası, 2004:80). Yani anayasa ve dolayısıyla Meşrutiyet’i istemelerinin en temel gerekçesi ülkenin kötü gidişatının ancak bu şekilde durdurabileceğine dair inançlarıydı.

Her şeyden evvel bu grup Osmanlı idareci sınıfı karşısına bir muhalefet olarak o zamana kadar rastlanmamış, hareket kabiliyetini fikir alanlarından alan, aşağıdan yukarı şekilde kurumlu bir siyasi kuvvet olarak çıkmıştır. Teokratik bir yapıya sahip, birleştirici unsuru din olan fakat çeşitli dinleri ve milliyetleri bir arada yaşatmaya mecbur, Batılılaşmaya mecbur olan Osmanlı camiasında, ilk demokratik umumi efkar yapıcısı bu ekip olmuştur (Tunaya, 2004: 59-60).

1876 yılında, Sırbistan ve Karadağ Osmanlı Devleti’ne başkaldırmış, Balkanlar’ın değişik yerlerinde milliyetçi ayaklanmalar başlamıştı. Rus generali Çernayef’in komuta ettiği Sırp ordusu, Gazi Osman Paşa tarafından yenilgiye uğratılmış, Osman Paşa’nın ordusu Belgrad’a doğru ilerlemeye başlamıştı. Rusya bu

aşamada İstanbul'a bir ulti­matom gönderiyor, hareketin durdurulmasını, aksi halde savaş ilan edeceğini bildiriyordu. İstanbul Hükümeti, Rus notasına uyararak Osman Paşa'yı durdurmakla kalmıyor, konuyu görüşmek üzere 23 Aralık 1876'da İstanbul'da, " Tersane Konferansı" adı verilen ve Rusya başta olmak üzere İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya- Macaristan ve İtalya'nın katıldığı uluslar arası bir toplantı düzenliyordu. Kimilerinin "Türk tarihindeki ilk demokrasi giri­şimi" olarak kabul ettiği, I. Meşrutiyet, Konferans sırasında (26 Aralık 1876), hükümetin kutlamalarla halka duyurduğu, Anayasa (Kanun-i Esasi) adı verilen bir metnin kabul edilmesidir (Aydoğan, 2004: 863).

Yeni Osmanlıların yaşadığı dönem Osmanlının içerde siyasi ve sosyal bunalımların yaşandığı, dışarıdan itibar ve toprak kaybettiği bir döneme rastlar. Ülke içinde düzeni sağlayıcı norm ve değerler erozyona uğramış, Ogandan'ın ifadesiyle önceleri devletin siyasi teşekkül ve bünyesinde hakim olan Şer'i kanunlar ve bunların temin ettiği ferdi güvenlik ve mülkiyetin korunması, kanun önünde eşitlik prensipleri yerlerini dahili zulüm ve entrikalara terk etmişti. (Arabacı, 2004: 151).

Tanzimat reformlarının bekleneni vermemesi, Yeni Osmanlıların doğuşunu zorlamıştı. Yeni Osmanlılar eleştirilerinin neredeyse tamamına yakını Tanzimat'a ve Bab-ı Ali'ye yönelmişler, Bab-ı Ali'nin olumsuz tavırları da Yeni Osmanlı düşüncesinin güçlenmesine neden olmuştu (Sofuoğlu, 2004: 123). Yeni Osmanlılar Tanzimatçıları mutlakıyetçilikle suçladılar. Halkı keyfi yönetime karşı koruyacak düzenlemelerin yapılmamasından şikayet ettiler. Avrupa ile kurulan ilişkiler nedeniyle ülkenin yabancı etki ve müdahalelerine açık bir hale getirildiğini, onlara toprak edinme hakkının verildiğini, ülkenin kamusal ve ekonomik hayatının batılıların denetimi altına sokulduğunu, dışarıdan borç para alınarak ülkenin Avrupa'ya bağımlı hale getirildiği tezini işediler, bunlara karşı çıktılar (Güneş, 1997:28).

Adalet sisteminin bozulduğu, eşitlik adına eşitsizliğin yaşandığı bir ortamda, adam kayırma, rüşvet ve yolsuzluklar boy gösteriyordu. Mustafa Fazıl Paşa idarenin bozukluğu ve kötü işle­mesinden dolayı ve artan zulümlerin arasında Türk milletinin

soy olarak azaldığını, bunun belki askeri nedenlere bağlanabileceği ancak esas çöküntünün ve korkulması gereken şeyin ahlaki alanda olduğunu dile getirmektedir (Arabacı, 2004: 138). Mustafa Fazıl Paşa'nın bu tür ifadeleri Tanzimat'ın aşırı taklitçi Batı hayranlığına muhafazakar bir bakış açısı getirdiğini göstermektedir.

Tanzimat'ı eleştiren Yeni Osmanlılar, onun yerine devleti kurtarma çabalarına bir teklif olarak Meşrutiyet'i önerdiler. Meşrutiyeti önerirken, onun İslam ve Osmanlı tarihine yabancılaşmasını kabul etmemek bir yana, Meşrutiyet'in eskiden uygulandığını, aslında Osmanlı tarih ve kültürünün bildiği bir yönetim tarzı olduğunu ileri sürdüler (Sofuoğlu, 2004: 124). Ali Suavi, İslamiyetin ilk dönemlerdeki meşveret kavramının canlandırılarak Osmanlı Devleti'nde meclisli bir yönetime geçilmesini istedi. Ali Suavi'ye göre, İslam hükümetleri meşvereti terk ettikleri için geri kalınmıştır. “ Halkın istediği adalettir. Adalet müsavattır.... Adaletin icrası ise tarz-ı idaremizin değişmesiyle olur. Usulü meşveretin vazzıyla olur... böyle keyfi idare olmaz. Böyle devlet yürümez. Bizler Müslümanız. İslamiyet'in hürriyet ve adalet üzere müesses olduğunu biliriz. İsteddiğimiz usulü meşveret ve meşrutiyet, kitap ve sünnet ve icma-ı ümmet ile sabittir (Güneş, 1997:29). Meşrutiyet'in temellerinin İslam geleneğine dayandırılması muhafazakar düşüncenin bir ürünüydü aslında.

Yeni Osmanlılar “ meşveret” ile demokrasiyi “ şura-yı devlet” ile parlamentoyu “ ehl-i hallü akd” ile kamuoyunu, nizam- esasi ile de anayasayı anlatmaya çalışıyorlardı (Güneş, 1997:31). Namık Kemal Sırbistan'da, Karadağ'da, Mısır'da birer “ Şura-yı Ümmet”in olduğuna dikkati çekerek orada buna mani olmayan cehalet bizde niçin olsun? Biz bunlardan daha mı geriyiz? Diyerek görüşlerini açıkça ortaya koydu (Güneş, 1997:31). Mustafa Fazıl Paşa, Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ali Suavi'nin Hürriyet, Muhbir gazetelerindeki yazılarında özellikle Meşveret Meclislerini örnek göstererek, bir millet meclisi kurulmasını istemeleri, Osmanlı İmparatorluğu'nu parlamenter monarşiye götüren bir ivme kazandı. Yeni Osmanlılar, dağılmakta olan çok uluslu imparatorluğu, seçim yoluyla oluşturan, Müslim, gayri müslüm tüm tebaanın temsilcilerinin oluşturduğu, bir millet meclisi yoluyla yönetilmesinin kurtarılacağı düşüncesindeydiler (İnalçık ve

Seyitdanlioğlu, 2006:282). Ancak onların bu çalışmaları hükümeti rahatsız etti ve merkezden uzaklaştırılarak çalışmaları engellenmek istendi.

Hükümetin bu tavrını öğrenen Mustafa Fazıl Paşa bu genç aydınları Fransa'ya çağırdı. Ziya Paşa ve Namık Kemal Fransız Elçiliğinin de yardımıyla Paris'e gitti. Onları Ali Suavi izledi. Daha sonra Mehmet, Nuri, Reşad, Agah Bey de Fransa'ya kaçtı. Bu özgürlük savaşçıları Fransızlar çok iyi karşıladılar. **Journal de Debat ile La Liberte Siecle** onları alkışladı. La Liberte bu Osmanlı aydınlarını "*Türkiye'nin kurtarıcıları ilerleyiş ordusunun öncüleri*" olarak nitelendirildi. Gazete, Fransız Ordusunun İlerleme fikrinin bayraktarlığını yapmakta olan bu genç yurtseverlere en candan sevgi ve saygı duyguları ile konukseverlik kucağını" açtığını "özgürlük yolunda kendilerine önderlik yapmayı şerefli bir görev" saydığını belirtiyordu (Güneş,1997:27). Avrupa'ya gittiklerinde Batı kültürünü daha yakından tanımaları, hem kültürel açıdan hem de siyasi açıdan Yeni Osmanlıların Meşrutiyet'i daha net bir şekilde ileri sürmelerine neden olmuştu (Sofuoğlu, 2004: 124-125). Bu şekilde hayalini kurdukları yönetim şeklini de daha yakından tanıma fırsatı bulmuşlardı.

Mustafa Fazıl Paşa'nın maddi koruyuculuğu altında bulunan bu gençler Paris'te kendilerini Yeni Osmanlılar olarak adlandırılmışlardır. Bu adı Fransızca Jeune terimine karşılık olarak benimsemişlerdir. Zira Jeune terimi XIX. Yüzyılda Avrupa'da mutlak yönetimlere karşı verilen özgürlük hareketini yansıtıyordu. Dolayısıyla bu kavramın içinde, "ulusçuluk, Meşrutiyetçilik, Cumhuriyetçilik" gibi ilerici kavramlar vardır. Oysa bu kavram, Osmanlı İmparatorluğunda hem Osmanlı kurumlarını eski saf geleneklerine dönüştürmeyi isteyen hem de şeriatın zamanın ihtiyaçlarını karşılayamadığını belirterek devleti dinden ayırarak Avrupa modeline göre yeni bir düzenin kurulmasını isteyenleri anlatmak için kullanılıyordu. Dolayısıyla Jeune teriminden hem din hem de devlet düşmanlığı anlamı çıkarılıyordu. İşte bu nedenle Avrupa'ya kaçan Osmanlı aydınları Yeni Osmanlılar adını kullanmaya tercih ediyorlardı. (Güneş, 1997:27-28).

1876'da Abdülaziz tahttan indirilerek yerine, öngörülen reformları yapacağı umulan V. Murat geçirilmiştir. Ancak tahta çıkışından sonra yayınladığı Hattı Hümayun'da “ devletin idarei Umumiyesi” (genel yönetimi) kavanini kaviye ile (sağlam yasalarla) takyid olunmalı (donatılmalı)” gibi deyişlerle yetinen V. Murat Meşrutiyet yandaşlarını memnun edememişti (Sencer, 1986: 82). Ruh sağlığı bozulduğu söylenen V. Murat birkaç ay sonra tahttan indirildi, yerine aynı yıl içinde (1876) tahta çıkarılan üçüncü padişah olan II. Abdülhamit geçirildi. 1876 yılı sona ermeden, Sırbistan olaylarına çözüm bulmak için İstanbul'da bir konferans düzenlendi ve Avrupalı Devletler sanki etkileneceklermiş gibi, aynı günlerde Meşrutiyet ilan edildi (Aydoğan, 2004: 864). Böylelikle Tanzimat'la birlikte doğup gelişen yasama, yürütme ve yargı güçlerinin bağımsızlığı yolunda önemli bir adım atılmış oluyordu. Kuşkusuz, bu gelişmelerde ve Meclis-i Mebusan'ın üye yapısının oluşmasında Vilayet Meclislerinden gelen üyelerin varlığı 1839'dan bu yana harcanan çabaların pek de boşa gitmediğini göstermekteydi. Tanzimat döneminde oluşturulan bu meclisler, daha cesur adımların atılması ile millet meclisine doğru giden süreci başlatmış oldu.

I. Meşrutiyet'in kısa ve etkisiz ömrü, yalnızca on bir ay sürdü. Anayasa gereği “ seçimler” yapılmış, Meclis-i Mebusan” 19 Mart 1877'de Dolmabahçe Sarayı Muayede Salonu'nda, gösterişli bir törenle açılmıştı. Meclis adı verilen bu ilginç kurulda, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan hemen tüm azınlıklar yer alıyordu. Türkler azınlıktaydı, üstelik I. Meşrutiyet Meclisi, halkın seçtiği temsili bir kurum da değildi. Milletvekilleri (mebuslar), daha önce seçilmiş olan il genel meclisleri tarafından belirlenmişti. 130 Üyesi olan I. Meşrutiyet Meclisi'nin I. Döneminde, isimleri bugün bilinen milletvekillerininin 47'si Müslüman, 56'sı ise Hıristiyan ağırlıklı olmak üzere diğer dinlerdi. Müslüman Milletvekillerininin 15'i Arap, 32'si ise Anadolu Müslümanıydı. Bu sayılar 13 Aralık 1877'de başlayan İkinci Dönemde; 54 Hıristiyan'a karşılık, 12 Arap ve 25 Anadolu Müslümanı olmuştu (Aydoğan, 2004: 866).

Kanun- Esasi'nin 7. maddesinin padişaha tanıdığı geniş yetkiler ve özellikle 113. maddeye göre, bir Osmanlı vatandaşını basit bir polis raporuna dayanarak yurt dışına sürgün edebilme yetkisi, I. Meşrutiyet'in zayıf bir yönü idi. Mithat Paşa ile anlaşılan Abdülhamit tahta çıkınca vaat ettiği gibi Kanun- i Esasi'yi ilan etti. Fakat, Osmanlı- Rus Savaşı'ndaki yenilgiden şahsına yönelik eleştiriler gelince, Meclis-i Mebusan'ı dağıttı ve bir daha toplamadı, Kanun-i Esasi'yi uygulamadı. İlk iş olarak çekindiği Mithat Paşa'yı 113. maddeye dayanarak yurt dışına sürgün etti. Kısa bir süre sonra da onu Abdülaziz'i öldürmekle itham edip Yıldız'da kurduğunu mahkemede yargıladı. İdama mahkum edilen Mithat Paşa'nın cezasını müebbet sürgüne çevirip Taife sürgün etti ve Mithat Paşa 1884'de orada öldürtüldü. Valilikleriyle ülkede büyük hizmetleri olan, Ziraat Bankası'nın kurucusu, ülkeye hürriyet yolunda hizmet veren “ Hürriyet Şehidi” Mithat Paşa'nın öldürülmesi İstibdat rejiminin bir uygulaması idi. Ülkeyi nasıl bir geleceğin beklediğini gösteriyordu, “ istibdat rejimi” ile yenileşme hareketleri sona erdi ve baskı rejimi kuruldu. Batı uygarlığı doğrultusunda yarım yüzyıl süren çabalar durdu (Aybars, 2006: 18). Ancak bir kez Meşrutiyetle tanışan Osmanlı aydınları bir daha bu yönetimden vazgeçmeyecek ve yeniden ilan edilmesi için çalışacaklardı. Konumuza geri dönersek, acaba I. Meşrutiyet ve dolayısıyla Kanun-i Esasi'nin kazanımları nelerdir ve bunun geleceğe yansımaları nasıl olacaktır? Sorularına yanıt arayalım.

6.1. Kanun- Esasi

Özel bir komisyon (cemiyeti mahsusa) tarafından hazırlanarak Ahmet Mithat Paşa'nın sadrazamlığında “Meclisi Vükela”ca incelenip kabul edilen 1293 tarihli Kanun- u Esasi padişahın onayından geçirilmiş ve 23 Aralık 1876'da Tersane Konferansı'nın ilk oturumu sırasında “ Memaliki Osmaniye'nin (Osmanlı ülkesinin) her cihette (köşesinde) dusturülamel olmak (uygulanmak) üzere” ilan edilmiştir. Böylece Osmanlı tarihinde parlamenter monarşi (meşrutiyet)'ye dayanan ilk Anayasa yürürlüğe girmiştir (Sencer, 1986: 83).

Anayasa gereği, yapılan bir seçimle 69'u “Müslim”, 46'sı da “gayri Müslim” olmak üzere 115 Mebusan ve 26 Ayan Meclisi üyesinden oluşan ilk Meclisi Umumi,

20 Mart 1877'de toplanmıştır. Ancak sınırlı yetkilere karşın “Mebusan’ın padişahı temsil eden yetkilere karşın yönelttiği ağır eleştiriler, 28 Haziran 1877’de bu ilk meclisin dağılmasına yol açmıştır. 1878’de yapılan yeni bir seçimle ikinci Mebusan Meclisi oluşturulmuştur. Bu meclis de, o sıralarda patlak veren Osmanlı- Rus savaşının (93 Harbi) acı sonuçlarından hükümeti sorumlu tutması nedeniyle Başvekaletle getirilen Ahmet Vefik Paşa aracılığıyla 13 Şubat 1878’de yeniden toplantıya çağrılmamak üzere- süresiz olarak dağıtılmıştır (Sencer, 1986: 82). Savaş Mebusan-hükümet ilişkilerini olumsuz yönde etkiledi. Savaş sırasında yapılan yolsuzluklar, idaresizlikler savaş heyecanı içinde bulunan Mebusan’ın gözünde ihanet rengine bürünmekteydi. Normalden daha sert olan eleştiriler, eleştiriye karşın zaten alışkın olmayan devlet adamı paşaların Mebusan’a ve Meşrutiyete düşman olmalarına yol açmaktaydı. Bu gibi durumlar, sarayın ve Babıali’nin Mebusana ve Meşrutiyet’e bir an evvel son verme amaçlarını kamçıliyordu (Türkiye Tarihi 3, 2009: 160) Böylelikle sona eren I. Meşrutiyet rejimi yerini yine Padişahın mutlak otoritesi ve sınırsız yetkilerine bırakmıştır. “Abdülhamit istibdat”ında yasama ve yürütme yetkileri Padişahın tekeline geçerken daha önce oluşturulan devlet organları da işlerliğini yitirmiştir (Sencer, 1986: 85).

6.1.1. Yasama ve Kamu Hürriyetleri

İki meclisten oluşan yasamanın kuruluşunda 1876 sistemi, seçimle gelen Mebusan’ın karşısına padişahın iktidarını koruyan ve ömür boyu yalnız padişah tarafından atanan üyelerden oluşan Ayan’ı koymuştur. Mebusan Meclisi’nin kuruluşu dar bir seçim sistemine dayandırılmıştı (Tunaya, 2001:11). Kanun-i Esasi kendi üstünlüğünü ve bağlayıcılığını açıkça ilan etmiştir. Keza Kanun-i Esasi, katı bir anayasadır. Kanun-i Esasi’nin değiştirebilmesi için değişiklik teklifinin önce Meclis-i Mebusan sonra Heyet-i Ayan tarafından üye tam sayısının üçte iki çoğunluğuyla kabul edilmesi ve Padişah tarafından onaylanması gerekirdi (m.116). Yani Kanun-i Esasi’de tali kurucu iktidar Meclis-i Umumi ve padişah arasında paylaştırılmıştı (Gözler, 2008:17).

Türk tarihinde bir yasama organı, yani “ parlamento”, ilk defa Kanun-i Esasiyle kurulmuştur. Kanun-i Esasi'nin kurduğu yasama organının adı “Meclis-i Umumi”dir (m.42-80). Meclis-i Umumi, “Heyet-i Ayan” ve “Heyet-i Mebusan” isimli iki heyetten oluşmaktadır (m.42). Yani Osmanlı Parlamentosu iki meclisli bir parlamentoydu (Gözler,2008:18). Mebusları halk seçiyor, ayanları ise padişah atıyordu. Burada kullanılan “ayan” sözcüğünün, taşra egemen olan ayan sınıfı ile hiçbir ilgisi yoktur. Ayan sınıfı mensupları genellikle Ayan Meclisine değil, seçimle Meclis-i Mebusan'a giriyorlardı. Buna karşılık, Abdülhamit ve ondan sonraki padişahlar, ayan üyesi olarak hemen daima yönetenler sınıfının (bürokrasinin) ileri gelenlerini, yani askeri ve sivil paşaları, yüksek rütbeli ilmiye mensuplarını atamışlardır (Türkiye Tarihi 3, 2009: 155). Böylece Tanzimat'tan devralınan bürokratik seçkinler Meşrutiyet yönetiminde de etkin rol oynamışlardır.

Kanun teklif etme hakkı Heyet-i Vükela'ya ve kendi görev alanlarında Meclisi Mebusan ve Heyet-i Ayan'a aitti. Kanun teklifi önce Padişaha iletilir ve onun izni istenirdi (m. 53). Padişah izin verirse, teklif Şura-yı Devlete gönderilir; Şura-yı Devlet bir kanun lahiyası hazırlar (m. 54) (Gözler, 2008:19). Şura-yı Devlette hazırlanan “lahiya”nın Mebusan ve Ayan meclislerinde ayrı ayrı görüşülüp kabul edildikten sonra kanunlaşması Padişah'ın tasdikine bağlıdır. Bu aşamaların herhangi birinde reddolunan kanun tasarısı, o toplantı yılında bir daha görüşülemez (m.53,54,55) (Tunaya, 2001: 12).

Yeni Osmanlılar açısından anayasa, bir amaç değil araçtı. Devleti yeniden devlet yapabilecek bir araç. Tıpkı bir zamanlar Nizamı Cedit, Sekbanı Cedit ve Tanzimat'ın diğer örgüt yeniliklerinde olduğu gibi, bir anayasa da, benzer şekilde, yukarıdan aşağıya ve devletin yeniden düzenlenmesi temelinde ortaya konulan bir projeydi (Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası, 2004: 81). Kanun-i Esasi, klasik özgürlükleri hayli ayrıntılı biçimde işliyor, teminat altına alıyordu. Fakat basın özgürlüğü, “kanun dairesinde” gibi lastikli bir ifadeyle teminat altına alınıyordu. İslamiyet devletin resmi dini olmakla birlikte, din özgürlüğü kabul ediliyordu (Türkiye Tarihi 3, 2009: 155). Din özgürlüğü temeli Tanzimat'la birlikte pekiştirilip,

Meşrutiyete aktarılmıştı. Ancak bunun tam anlamıyla gerçekleşmesi Laiklik prensibini esas alan Cumhuriyet Türkiye’inde olacaktı.

6.1.2.Yürütme

Kanun-i Esasi’nin kurduğu yürütme organı iki yapıdadır. Bir tarafta devlet başkanı olarak Padişah, diğer tarafta da Hükümet vardır (Gözler, 2008:20). Avrupa monarşilerinde görüldüğü gibi yürütme kuvveti, yalnızca padişahta toplanmıştır. Padişah önce gayri mes’uldür ve kişiliği kutsaldır (m.4). Malları mülkleri ölünceye dek mali tahsisatı ve özgürlüğü genel güvence altındadır (m.5) (Tunaya, 2001:11). Tüm monarşilerde olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğunda da Padişah sorumsuz ve kutsaldı. Yani padişah ne siyasal nedenlerle görevden alınabilir; ne de Padişah hakkında hukuk ve ceza davası açılabilirdi. Bunun herhangi bir istisnası da yoktu. Padişahın yürütme organının başı olarak birçok yetkileri vardır (m.7): Bakanların tayin ve azli, rütbe ve nişan verilmesi, para basılması, uluslararası anlaşma yapma yetkisi, “harb ve sulh ilanı”, “kara, deniz kuvvetlerin komutanlığı, kanun ve şeriat hükümlerinin uygulanması”, “nizamnamelerin tanzimi”, “cezaların hafifletilmesi ve affı”, Meclisi Umumi’nin toplantıya çarpılması ve tatil edilmesi, Heyet-i Mebusan’ın fesih hakkı vb. Bunlara kanunları veto etme yetkisi (m.54) ve istediği kişileri sürgüne gönderme yetkisi (m.113) de eklenebilir (Gözler, 2008:20).

“Heyet-i Vükela” bakanlar kuruludur. Heyet-i Vükela’nın başkanı Sadrazamdır (m.28). Heyet-i Vükela’da Sadrazamdan başka Şeyhülislam ve diğer vekiller bulunur. Sadrazam, Şeyhülislam ve diğer vekiller (bakanlar) doğrudan padişah tarafından atanır ve azledilirler (m.7, m.27). Yani Heyet-i Vükela, Meclis-i Mebusan’a karşı değil Padişaha karşı sorumludur. Meclis-i Mebusan güvensizlik oyuyla Heyet-i Vükela’yı düşüremez (Gözler, 2008:20). Daha sonraları çok önem kazanacak bir konu, Heyet-i Vükela ile Meclis-i Mebusan arasındaki anlaşmazlık halinin çözümüdür. 1876 sisteminde padişah böyle bir anlaşmazlığın sürmesi halinde hakem olarak devreye girer ve isterse Heyet-i Vükela’yı azleder, yeni bir heyet kurar. İsterse Meclis-i Mebusan’ı , yasal süre içinde genel seçime gitme koşuluyla fesheder (Tunaya, 2001: 12).

Anayasa padişahın gereğinde Mebuslar Meclisini dağıtabilmesine olanak verirken Bakanlar Kurulu'nu (Vükela'yı) düşürme yetkisi tanımamıştır. Vekilleri yasama organı karşısında sorumlu saymayan Anayasa, vekillerle Meclis arasında belirecek olacak anlaşmazlıkları çözme yetkisini Padişaha tanımıştır. Bu durumda Meclis- uygulamada- bir danışma organı olmaktan öteye geçmemiştir. (Sencer, 1986: 84) Anayasa'da sadrazam da dahil tüm vekillerin atanma (nasb) ve görevden alınmalarının (azil) padişahın yetkisine bırakılması ve Meclis-i Vükela'nın alacağı her türlü kararın yürürlüğe girebilmesi için padişah onayının (iradei seniyye'nin) öngörülmesinin nedeniyle yürütme gücü padişahda toplanmıştır (Sencer, 1986: 83). Bu durum yürütmenin ve dolayısıyla yürütmenin ayaklarından biri olan padişahın hala çok güçlü olduğunun bir kanıtıydı. Tanzimat dönemi Meşveret Meclisleri ile halkın yönetime katılma süreci, bir adım daha ilerleyerek Mebusan Meclisi'ne doğru gitmişti. Osmanlı'dan alınan bu kültür ile "Millet Egemenliği"ne dayanan yönetim 23 Nisan 1920 TBMM'nin açılmasıyla gerçekleşmiştir.

6.1.3.Yargı

Kanun-i Esasi yargı organı " mehakim (mahkemeler)" başlığı altında 81 ila 91'nci maddelerinde düzenlemiştir. 1876 Kanun-i Esasi'nin yargı konusunda getirdiği güvenceler günümüz Anayasalarının güvencelerinden hiç de az değildir. Yargılama faaliyeti önemli güvencelere bağlanmıştır. Kanun-i Esasi de, "hakimlerin azlolunamayacağı ilkesi" (m.81), "mahkemelerin bağımsızlığı ilkesi" (m.87), "yargılamanın aleniliği ilkesi"(m.82), "hak arama özgürlüğü" (m.83), "mahkemelerin ihkak-ı haktan imtina edemeyecekleri ilkesi" (m.84), "kanuni hakim güvencesi" (m.85), gibi önemli ilke ve güvenceler tanınmıştır. Kanun-i Esasi'nin yargıya ilişkin hükümleri dönemin Batı Avrupa ülkelerinin Anayasalarıyla tamamıyla boy ölçüşebilir niteliktedir. 1876 Kanun-i Esasi'nde yargı yetkisi sahibi artık padişah değildir (Gözler, 2008:20-21). Bu açıdan bakıldığında bugün yargı konusunda temel ilke olan " bağımsız yargı" ilkesinin büyük ölçüde gerçekleştirildiği, Cumhuriyet Türkiye'sinde hukuk alanında yapılan yeniliklerle bunun daha da ileriye taşındığı görülür.

Mustafa Kemal ATATÜRK, 1 Aralık 1921’de Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde yaptığı konuşmada, I. Meşrutiyet ve getirdiği Anayasa konusundaki görüşlerini açıklar. Milletvekillerine elindeki 1876 Anayasası’nı gösterir ve şunları söyler : *“Efendiler, bir paşanın başkanlığında üçü Hıristiyan olmak üzere on altı memur, on ulema ve iki askerden oluşan bir heyet Babıali’de toplandı ve bu kitabı yazdı. Bu kitap, milleti mennun etmek için, milletin arzu ve gerçek emellerini yerine getirmek için yazılmadı. Efendiler, bu kitap, düşmanlarımızı geçici bir süre de olsa mennun etmek amacıyla yazılmıştır. Kitabın; millet ile egemenlik ile millet iradesi ile hiçbir ilgisi yoktur. Bu kitap, üstündeki (Anayasa y.n.) unvanı ile milleti yıllarca aldatan, aldattıkça, dağılıp çökmeye sevk eden bir kitaptan başka bir şey değildir. Bir paçavradır efendiler”* (Aydoğan, 2004: 867).

I. Meşrutiyet olarak tanımlanan girişim demokrasi ya da bir anayasal düzen istemi değil; İstanbul’da toplanan yabancıları etkilemeye yönelik, içi boş taktik bir düzenlemeydi. Bu girişimle yeni Hükümetin Batı’ya ve reformlara yatkınlığı gösterilecek ve Avrupalılardan “Bulgaristan ve Bosna-Hersek’te, Hıristiyanlar yararına yapılmak istenilen sınır değişikliklerinden” vazgeçmeleri istenecekti. Bu boş inancı hükümetin aklına, İngiltere’nin İstanbul büyükelçisi Sir Henry Eliot sokmuştu. Toprak dahil, her türlü ödünü vermeyi, günü geçirmenin aracı haline getiren üst yönetim Elliot’un önerisiyle İngiliz yanlısı Mithat Paşa’yı hükümete alıyor ve ilk kez karşılaştıkları meşrutiyet isteğini yerine getirmek için harekete geçiyorlardı (Aydoğan, 2004: 864).

Her şeyden önce 1293 Anayasa’sı Fransız ve Belçika liberal hukukunun monarşiye uyarlanmış bir yansımasıdır. Öte yandan, halk ya da onun temsilcisi olan bir yasama organı ya da bir kurucu meclis tarafından değil, hiçbir temsil niteliği bulunmayan bir özel komisyon tarafından hazırlanmıştır. Üstelik halk yerine padişahın hak ve yetkilerini onaylayıp pekiştiren bu yasa, bireylere bağışlanan hakları siyasal ve hukuksal yaptırımlardan yoksun bıraktığı gibi, padişaha gereğinde bu hakları askıya alabilecek yetki ve olanaklar da tanımıştır. En önemlisi Anayasa kendisini herhangi bir yaptırıma bağlamış değildir (Sencer, 1986: 83).

I. Meşrutiyet Meclisi Türk siyasi tarihinde olumlu bir sonuç ve iz bırakmadan yok olup gitti. Kapatılmasına, meclis içinden ya da dışından bir tepki gelmedi. Türk halkı, kuruluşunda olduğu gibi kapatılışında da içinde olmadığı bu olayı yalnızca dışarıdan izledi. Batılılar ve Türkiye'deki Batıcılar, özellikle azınlıklar, iyileşme (ıslahat)'den yeniden düzenleme (Tanzimat) 'den sürekli söz ediyordu ama onların düşündüğü iyileştirme; "Anayasa'ya dayalı meclis düzeni" kurup devleti güçlendirmek değil, meşrutiyet adı altında yönetim zayıflığına yol açacak bir azınlık koalisyonu yaratmaktı (Aydoğan, 2004: 867).

Tüm bunlara rağmen, Meclis-i Mebusan demokratik ve ilerici düşüncelerin dile getirildiği bir kürsü olarak, demokrasi tarihimizde önemli ve şerefli bir yere sahiptir. Mizah gazetelerinin yasak olmaması, seçmenlik yaşının 24'ten 21'e indirilmesi, oy verme hakkının mülk sahiplerine inhisar ettirilmemesi, mebus olmak için vergi vermek gerekmediği, seçimlerin tek dereceli olması, mahalli idarelerde daha da demokratikleşme savunuldu. İktisadi kalkınmanın, yol yapımının, eğitimin önemi çok kez vurgulandı. Zaman zaman laik görüşler ileri sürüldü. Memur teminatı, yüksek memurların maaşlarını azaltma, küçük memurların maaşlarını yükseltme, İstanbul'un ve İstanbulluların ayrıcalıklarına son verme gereği üzerinde duruldu (Türkiye Tarihi,2009: 160). Bu açıdan bundan sonra yapılacak atılımlar için de bir adım oldu. Artık bir kez Meclis sitemini tatmış çevreler, bundan kolay kolay vazgeçecek değillerdi. Nitekim vazgeçemediler de, ta ki II. Meşrutiyet'i ilan ettirene kadar....

7. II. Meşrutiyet , Jön Türkler ve İttihat Terakki

Meclis-i Mebusan'ın Abdülhamit tarafından kapatılması ve aydınların çeşitli şekillerde cezalandırılmaları padişaha karşı bir aydın muhalefetinin başlamasına neden olmuştur. Bu muhalefet hem yurt dışında hem de yurt içinde aydınlarca yürütülmüştür. Osmanlı toplumunda 1876 sonrası batılılaşma ve anayasal sistemle ilgili tartışmalar ve çözüm önerilerinin ortaya çıkmasında söz konusu muhalefet hareketlerinin büyük bir rolü olmuştur. Parlatonun kapatılması sonucu içeride ve

dışarıdaki aydınlar açık ya da gizli şekilde muhalefetlerini sürdürmüşlerdir. Bu yapılanmalardan en önemlisi kuşkusuz Jön Türk ya da diğer deyimle Genç Türk hareketidir (Demirtaş, 2007:396-397) .

Bu noktada Yeni Osmanlıların ardılı olan Jön Türk hareketinin doğuşundan bahsetmek yerinde olur. 1889 yılı Mayıs ayında daha önce Askeri Tıbbiye’de öğrencilik yapmış olan İbrahim Temo, fikirleri konusunda bilgi sahibi olduğu İshak Sukuti, Çerkez Mehmet Reşit ve Abdullah Cevdet’e gizli bir örgüt kurma teklifi götürmüştür. Kısa süre içerisinde çalışmalarına başlayan örgütün çekirdeğini de bu öğrenciler oluşturmuştur. Bir süre sonra bu dörtlüye Şerafettin Magmumi, Giritli Şefik, Cevdet Osman, Kerim Sebati, Mekkeli Sabri ve Selanikli Nazım gibi isimler de katılmıştır. Temo’nun öncülüğünde çalışmalarına başlayan örgüt, gizli ve hücre usulüyle genişleyen bir yapıdaydı. Temo, daha önceleri İtalya’ya yaptığı ziyarette mason localarını ziyaret etmiş; 19. yy başında İtalya’da ortaya çıkan, İspanya ve Fransa’da faaliyet göstermiş olan Carbonari Hareketi’nden de esinlenmişti (Demirtaş, 2007:397).

Ülke dışında Jön Türkler kalabalık bir kitle değillerdir. Fakat türdeş de olmamışlardır. Sürekli anlaşmazlıklarla birbirlerinden ayrılmışlardır. Abdülhamid bu rahatsız kitleyi daha sonra da bölmek ve ülke içine çekmek için tüm önlemleri almıştır. İlk olarak, 1897 yılında, Cenevre grubunun lideri Mizancı Murat Bey’le anlaşması için Ahmet Celalettin Paşa’yı görevlendirilmiş ve başarılı olmuştur. Girişim 1899 yılında yinelenmiş, Ahmet Rıza Bey’in çevresi hemen hemen boşalmıştır (Tunaya, 2007: 52-53). II. Abdülhamit bu şekilde kendine muhalefet olan bu grubu parçalamaya çalışmıştı.

Paris’teki 1902 kongresi, Jön Türkler’i birleştireceğine bölmüştür ve ortaya iki cemiyet çıkmıştır: Ahmet Rıza Bey’in grubu “Terakki ve İttihat Cemiyeti”ni kurmuş ve eski gazetelerini yayınlamaya devam etmiştir. İdeolojik beğenisi *Auguste Comte* ve pozitivizmden yana olmuştur. Prens Sabahattin Bey Grubu “Teşebbüs-ü Şahsi ve Ademi Merkeziyet Cemiyeti”ni kurmuştur. Yayın organı Terakki gazetesidir. Prens, Edmond Desmolins ve Frederic Le play’den aktardığı İlm-i İçtima

(Science Sociale) doktrini benimseyerek Osmanlı toplumuna uygulama yanlısı olmuştur (Tunaya, 2007: 53).

Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluş tarihi Mayıs 1889'a rastlamaktadır. Meşveret gazetesinde 1896'da çıkan bir makalede ise 1896 yılından on iki sene önce cemiyetin tohumunun atıldığı söylenmekteyken, yine aynı gazetede yayınlanan bir başka makalede ise dört yıl öncesi gibi bir süreden bahsedilmekteydi (Demirtaş, 2007:399). Fırka çok geniş ve birbiriyle farklı özlemleri olan grupları bir çatı altında tuttuğundan türdeş (homojen) bir yapıya sahip olamamış ve Hizb-i Cedit adı altında sağ, Hizb-i Terakki adıyla sol kanatlara sahip olmuştur. Ancak, bunlardan belirgin olanın sağ kanat olduğunu belirtmek gerekir. Bu grupların yavaş yavaş Fırka'dan ayrılması ile Fırka özlediği yapıya kavuşmuştur. (Tunaya, 2007: 63)

Cemiyetin hiçbir zaman tek bir eksen üzerinde kesinleşmeyen ideolojisinin kimyasını en iyi, 1904 yılında Yusuf AKÇURA tarafından kaleme alınan ve eleştirileriyle birlikte Üç Tarz-ı Siyaset adıyla kitaplaştıran makalede bulabiliriz. Bu makalede Yusuf AKÇURA Osmanlılık, İslamcılık, Türkçülük yollarından hangisinin siyasette daha yararlı bir yol olacağını tartışır. Akçura'ya göre hemen hepsinin “yararlı” yanları kadar “zararlı” yanları da mevcuttur. Ancak Akçura'nın gönlü denenmemiş yol olarak duran Türkçülükten yanadır (Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, 2009 :131). İttihat ve Terakki içinde Osmanlılık, İslamcılık ve Türkçülük, katı sınırlarla birbirinden ayrılan kesimler tarafından temsil edilememişti. Özellikle İslamcılık ve Türkçülük arasında devamlı bir ilişki vardır (Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce,2009 :132). Aslında bu durum cemiyet'in belli bir ideolojiden yoksun olduğunun da kanıtıydı. İçinde birden çok fikri taşıyan üyeleri barındırmıştı. Bu da Cemiyet'in başlangıçta bir güç olarak çıkmasını engelleyecek bir durum gösteriyordu. Cemiyet içinde Osmanlılık her zaman güçlü bir taraftar kitlesine sahip oldu. Osmanlılık düşüncesi Tanzimat'tan beri, aydınlar ve hükümetler tarafından öne çıkarılmıştır. İttihat ve Terakki de , Selanik'te gizli cemiyet olarak oluşturulduğu günden itibaren, bu fikre önem vermiştir. Çok uluslu bir devleti kurtarmak, yaşatmak ve geliştirmek istediğinizde başka türlü düşünmeniz mümkün değildir (Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, 2009 :131).

Meclis-i Mebusan 17 Aralık 1908'de açıldı. Bütün gazeteler törenin ayrıntılarını yazdılar ve ulusu kutladılar. Örneğin Tanin'de başyazının üstünde, çerçeve içerisinde şu not görülmektedir: “ Ulusal Bayramı kutlarız... Bunca senedir hasretini çektiğimiz bu ulusal bayrama kavuşmaktan kaynaklanan sevinçle bütün vatandaşlarımızı tebrik ederiz.” (Çavdar, 1999: 103). 23-24 Temmuz 1908'de Meşrutiyet'in yeniden ilan edilmesi, İttihat ve Terakki Cemiyeti için beklenmedik bir başarıydı. Ancak, padişahın birdenbire direnmekten vazgeçip teslim olmaya karar vermesi, gerek ülkeyi, gerekse bürokratik kadroyu büyük bir kargaşalığa düşürmüştü. Hükümetin morali bozulmuş, bürokratik mekanizma hemen hemen tümüyle çalışamaz hale gelmişti. Nüfuz ve güçlerinin sınırını kestiremeyen kabine üyeleri, bütün inisiyatiflerini kaybetmişlerdi. Özgürlüğün ne anlama geldiğini anlamayan halk ise bunca yıldır işleyen kanun ve nizam müesseselerinin yıkıldığını düşünmekteydi ve uzun süredir uğradığı haksızlıkları göz önüne alarak, bundan böyle kendi sorunlarını kendisi çözmeye karar vermişti (Ahmad,1985:31). Aydınların çabaları sonuç vermiş ve meşrutiyet yeniden sonuç vermişti. Ancak bundan sonraki süreç nasıl olacaktı? Padişahın mutlak otoritesine karşı olan bu grup halka karşı nasıl bir tutum sergileyecekti? Bu sorularımızın yanıtlarını ise ilerleyen satırlarda bulacağız.

1908 Temmuz'undan sonra muhalefetin hızla yükselmesi ve basın tutumu cemiyetin “otoriter demokrasi” diyebileceğimiz bir tutumun içine girmesi sonucunu verdi. O günlerde Osmanlı İmparatorluğu'nu hedef alan dış dinamikler de İT'yi böyle bir tutuma doğru sürüklemekteydi. Avusturya- Macaristan'ın bir oldu bitti ile Bosna- Hersek'i ilhak etmesi, diğer yandan Bulgaristan'ın sudan bir bahane ile bağımsızlığını ilan etmesi hürriyetin ilk anlarındaki en şaşırtıcı gelişmeler olmuştur. (Çavdar, 1999: 102). Bu durum adeta İT'nin kendi ile çeliştiğinin göstergesiydi. Hem padişahın mutlak otoritesine karşı savaş açıp, Meşrutiyet'in yeniden ilan ettirmiş hem de onu aratmayacak bir baskı yönetimi kurmuştu.

Yeterli otorite ve saygınlığa sahip biricik unsur, İttihat ve Terakki idi. Cemiyet, devrimden hemen sonra Saray çevresi grubu ve Abdülhamit'in casusluk

ağını ortadan kaldırmak için harekete geçmişti. Padişah ise, Sadrazam Sait Paşa'nın önerisine uyarak bütün siyasi suçlular ve sürgünler için genel af ilan etti. Kısa sürede Cemiyet, kadrodaki yozlaşmış memurları ayıklayıp yerlerine daha açık görüşlü adamlar getirmeyi başarmıştı (Ahmad,1995:32). Bu kadar etkili olan bir cemiyetin daha sonraları siyasete neden aktif katılmadıkları bir soru işareti olarak kafalarda kalmıştır.

Bu davranışın nedenini, Jn Türklerin toplumsal geçmişlerinde ve temelde tutucu olan yapılarında aramak doğru olur. Jn Türklerin çoğunluğunu, toplumsal bir değişiklik yapmak istemeyen tutucu bir kitle meydana getirmekteydi. 1908 hkmet darbesi, devrimci bir hareket olarak nitelendirilemez; çünkü değildi. Amaç otuz iki yıl önce kabul ettirilmış olan bir Anayasa'yı geri getirmek ve bu yoldan devleti kurtarmaktı. Hareketin devrimci yönü daha sonraları uygulanan siyasetin başarısızlığı sonucu girişilen ıslahat ve bu ıslahatın yol açtığı toplumsal değişiklikte ortaya çıkmıştır. İttihat ve Terakki, 19. yüzyıl ıslahat hareketlerinin ve özellikle Genç Osmanlılar gibi yalnızca imparatorluğun nasıl kurtarılacağı sorunuyla ilgilenmişlerdir. Temelde Jn Türkler 1860-1870 yıllarında Genç Osmanlıların getirdikleri çözüm yolundan başka bir yol bulmuş değillerdi; bu da meşrutı bir hkmet oluşturarak Padişah'ın yetkisini kısıtlamak ve azınlıklara yasa önünde eşitlik tanıyarak, onların isteklerini yerine getirmektir (Ahmad,1995:33).

Cemiyet'in iktidara gelmesini engelleyen başka nedenler de vardı. Bunlardan biri; merkezi düzenli, ülke çapında bir örgüte sahip olmamalarıydı. Cemiyet'in bütün rgtleri, Makedonya eyaletlerinde merkezleşmiş, Selanik'e bağlı kuruluşlardı. Ayaklanma başarıyla sonuçlandığında, imparatorluğun geri kalan bölgesindeki kuruluşlar, yerel idareleri devralmaya hazır değillerdi (Ahmad,1995: 31). Sonuç olarak belli bir merkezden ynetilmemeleri, liderlerinin olamaması gibi nedenlerle, İttihat ve Terakki Meclise girememiş, hükümeti Kamil Paşa kurmuştur.

Yeni rejim, ilk bunalımını 1908 Ekimi'nde yaşadı. 5 Ekim'de Bulgaristan bağımsızlığını ilan ediyor; bir gün sonra da Avusturya- Macaristan, Bosna- Hersek'in kendi imparatorluğuna katıldığını açıklıyordu. Ve aynı gün Girit, Yunanistan'la

birleşmek kararına vardığını duyuruyordu (Ahmad,1995: 42). Balkanlardaki bu durum, hoşnut olmayanlara yeni rejime saldırmak için bir fırsat yaratmıştı. İlk tepki 7 Ekim’de ve biraz da beklendiği gibi, dinsel bir biçimde ortaya çıktı. “Kör Ali” adıyla tanınan, Hoca Ali Efendi’nin liderliğinde büyük bir Ramazan kalabalığı Saray’a yürüdü. Hoca Ali, Padişah’ı görmek istediğini söyledi ve Abdülhamit pencerede gördüğünde ondan, Meşrutiyetin kaldırılmasını, şeriatın geri getirilmesi, padişahın yeniden ümmetinin başına geçmesini istedi. Ayrıca meyhanelerin kapatılmasını, fotoğraf çekiminin yasaklanmasını ve Müslüman kadınların sokakta dolaşmasına son verilmesini istiyordu (Ahmad,1995:43-44).

Ekim ayaklanmasının son ve en şiddetli olayı, Taşkışla’da yaşanmıştır. Bu olayın başlamasına, Hassa Ordusu’nun 2. Fırkasının 7. ve 8. Alaylarının Cidde’ye gönderilmesini bildiren emir neden olmuştur. Cidde’ye atanan 86 asker, gitmeyeceklerini söyleyip, derhal ordudan çıkarılmalarını istemişler, kışlanın önünde silah çatarak, kumandanları Şükrü Paşa’nın kışlaya dönme emrine karşı çıkmışlardır (Ahmad,1995:44-45).

Ülkedeki bu karışık durum karşısında Kamil paşa İttihat ve Terakki’yi kendisi için bir tehlike olarak görmüyor ve rahat davranıyordu. Tabii ki bu rahat tavrının bir hata olacağını nerden bilebilirdi ki? Ülkedeki bu gergin ortamın değişmeyeceğini gören İttihat Terakki çözümü meclise girmekte yani seçimlere katılmakta buldu. Bu amacına ulaşması için de sistemli bir şekilde örgütlenmesinin farkındaydı.

Temmuz devriminden hemen sonra, Cemiyet, hareketin amacını açıklamak ve kendi adaylarının seçilmesini sağlayacak örgütler kurmak üzere bütün eyaletlere görevliler göndermişti. Ayrıca, azınlıklarla da adaylarının kim olacağı konusunda anlaşmaya varmış, durumunu da bu açıdan sağlamlaştırmıştı. Adayların seçimi, Cemiyet’in onayına ve desteğine bağlıydı ve bu destekten yoksun olanların Meclis’ e girmeleri oldukça zordu. Adaylarının çoğu, kentlerdeki serbest meslek sahipleri arasından seçilmekteydi. Cemiyet’in 1908 seçimlerinde oynadığı etkin role karşın imparatorluğun bütün unsurları Meclis’te temsil edilmişti. 288 mebusun 147’si Türk,

60'ı Arap, 27'si Arnavut, 26'sı Rum, 14'ü Ermeni, 10'u Slav, 3'ü Museviydi ¹⁴ (Ahmad,1995:46-47).

Cemiyet, daha güçlenmeye çalışırken, gericiler de örgütlenmekteydiler. Mevlid kandiline rastlayan 5 Nisan 1909'da, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti resmen kuruldu. Bu örgüt, o zamana kadar yayın organı olan *Volkan Gazetesi* aracılığıyla çalışmış ve 3 Mart'ta bu gazetede siyasal programı yayınlanmıştı. İlkeleri ve programı, dine; insanların yaptığı yasalara değil, *Kuran*'a dayanıyordu; Osmanlılık ülküsü üzerine kurulacak bir birliğe şiddetle karşı koymaktaydı. Ülkenin şeriatla idare edilmesinden yanaydı ve ancak İslami bir ülküyü benimseyen bir birliğe katılmayı düşünebiliyordu. Bu nedenle, İttihad-ı Muhammedi, gerek İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, gerekse Osmanlı Ahrar Fırkası'nın benimsediği Batıcı reforma karşıydı. Propagandasını imparatorluğun dindar ve tutucu unsurları arasında yapıyor, yayın organı *Volkan* aracılığıyla Meclis'teki geleneklere bağlı mebuslar ve ordunun erat sınıfı arasında sempatican kazanmış bulunuyordu (Ahmad,1995:61). İttihad-ı Muhammedi Derneği üyeleri, derneklerini insanların değil, Allah'ın kurduğunu ve Hazreti Muhammed Mustafa'nın da dernek başkanı olduğunu söylüyorlardı. Allah ve peygamber adını politikaya alet eden bu dernek programına göre, "Devlet, Allah'ın yeryüzündeki vekili ve gölgesi olan padişah tarafından, mutlakiyetçi bir sistemle ve şeriat kurallarına göre yönetilmeliydi". İrtica ve anarşik ortam ülkeyi içten yıkabilecek boyutlara ulaşıyordu. Din ve şeriat propagandası ordu içinde de yapılıyordu. Özellikle alaylı subayların bu propagandadan çok çabuk etkilendikleri görülüyordu. Hatta 1909 Mart sonlarında asker arasında çatışma oldu (Aybars, 2006:29).

31 Mart (13 Nisan) karşı devrimi işte bu ortam içinde olgunlaştı. 30 Mart'ı 31 Mart'a bağlayan gece, Birinci Ordu'ya bağlı birlikler isyan ettiler; subaylarına karşı gelerek, başlarındaki softalarla birlikte Meclis'in yakınındaki Ayasofya Meydanında

¹⁴ İttihat ve Terakki'nin yanı sıra seçimlere giren tek parti liberal eğilimli Ahrar Fırkasıydı. Resmi kuruluş tarihi 14 Eylül 1908 olan bu partinin, seçimlere kadar örgütlenebilecek zamanı olmamıştı. Kasım sonu, Aralık başı yapılan seçimlerde liberaller, Prens Sabahattin ve Kamil Paşa gibi tanınmış adaylara sahip olmalarına karşın, İstanbul'dan tek mebus çıkaramamışlardı. Ahrar Fırkası'nın çıkarabildiği tek mebus, Ankara'dan adaylığını koymuş olan Mahir Sait Beydi (Ahmad,1995:47).

toplanıp şeriat istediler. Hükümet, başkente hakim olan tehlikeli havanın çoktan farkındaydı. Ancak olayların bu biçimde gelişmesini gerçekten beklemiyordu (Ahmad,1995:61). Arnavut Hamdi Çavuş, Bölük Emini Mehmed ve kamacı ustası Arif'in öncülüğünü yaptığı isyancılar, meclis binasına yürüyerek şeriatın egemen olmasını, sadrazam ve Meclis Başkanı'nın istifasını istediler. Bu arada bazı kimseler asiler tarafından öldürüldüler. "Asarı Tevfik Gemisi" süvarisi, Binbaşı Ali Kabuli Bey, Yıldız Sarayı'na getirilerek Abdülhamit'in gözleri önünde öldürüldü. İttihat ve Terakki yanlısı Tanin ve Şura-yı Ümmet Gazetelerinin binaları saldırıya uğradılar. İstanbul'da başlayan ve başka yerlere de yayılma eğilimi gösteren bu anarşik ortam 11 gün kadar sürdü. II. Meşrutiyet'ten çıkarları sarsılmış olanlar, bu ortamdan yararlanmak istediler (Aybars, 2006:29).

Ayaklanmanın duyulması üzerine ordu ileri gelenleri 14 Nisan'da seferberlik ilan ettiler. Selanik'te bulunan 3. Ordu, Mahmut Şevket Paşa komutasında ayaklanmayı bastırmak üzere İstanbul'a yürüdü. Edirne'deki birlikler de katıldılar. Bu orduya "*Hareket Ordusu*" adı verildi. Hareket Ordusu'nun Kurmay Başkanı M. Kemal'di. 19 Nisan'da Hareket Ordusu'nun İstanbul halkına yayınladığı beyanname M. Kemal tarafından kaleme alınmıştı. Hareket Ordusu 23-24 Nisan gecesi İstanbul'a girdi ve üç gün içinde ayaklanmayı bastırdı. II. Abdülhamit'in bu olayda ne derece rol aldığı hakkında bir bilgi olmamakla beraber, tahtta kalması sakıncalı görülerek, 26 Nisan'da Ayan ve Mebusan Meclisleri'nin müşterek toplantısında Abdülhamit'in Kuran'ın kurallarına aykırı hareket ettiği, memleketi istibdatla yönettiği, kutsal din kitaplarını yaktığı, milletin malını gasp ettiği, şeriata uyacağına dair yemin ettiği halde, bunu bozduğu ve iç savaşa sebep olduğundan, halledilmesi için Şeyhülislam'ın verdiği fetva kabul edildi ve tahttan indirildi. 13 Nisan'da (31 Mart) başlayan gerici ayaklanmayı fırsat bilen Ermeniler de Adana çevresinde olaylar çıkartmışlardı. Bu olaylar bastırılabilirdiyse de 20.000 insanın ölümüne sebep oldu (Aybars, 2006:30). Tüm bunlar ışığında, düzen bozulduğu zaman ordunun müdahalesi ve yönetime el koyması geleneği de Osmanlı'dan devralınan bir sistemdir diyebiliriz.

1909 değişikliğinde sultanın şeriatla bağlılığını yeminle belirtmesi (md.3), hatta şeriatın koruyuculuğunu üstlenmesi (md.7), yasaların şer'i hükümlere uygunluğu koşulunun getirilmesi (md. 118) devletin şer'i-monarşik yapısının devam ettiğini göstermekle birlikte; sultana anayasaya bağlılığını yeminle belirtmesi yükümlülüğünün getirilmesi (md.3), yalnızca şeyhülislam ve sadrazamı doğrudan, vekilleri ise, sadrazamın iradesi çerçevesinde dolaylı olarak atayabilme (md.7) yetkisinin tanınarak bakanlar kurulunun oluşumundaki etkinliğinin azaltılması, bakanlar kurulunun Meclis-i Mebusan'a karşı sorumlu tutulması (md.30), bakanlar kurulunun görüşme konuları için sultandan izin alma şartının kaldırılması, ayan ve mebusan meclislerinin izinsiz toplanma (md. 43) ve yasa önerme haklarını elde etmeleri (md.53), Şura-yı Devlet'in yasama sürecinin dışına çıkarılması, sultanın mutlak veto yetkisinin geciktiriciliğe çevrilmesi ve heyet-i ayan görüşmelerine açıklık koşulunun getirilmesi ve Mebusan Meclisi'nin birinci ve ikinci başkanlarını seçme yetkisini elde etmeleri (md.77) monarşinin sınırlandırılması ve parlamentarizmin gelişmesinde atılan önemli adımlardı (Akça ve Hülür, 263).

Karşı devrimin önüne geçilmesi İttihat ve Terakki için hayırlı olmakla birlikte, her şeyi çözümediği de söylenemez. Ahrar Fırkası büsbütün dağılmasa da bir siyasal parti olarak yıkılmıştı. Buna karşılık İttihat ve Terakki de tümüyle temize çıkmış sayılmazdı. 31 Mart olayları Cemiyetin duruma hakim olma hakkındaki beceriksizliğini, düzeni koruyamadığını göstermişti. Bunun sonuncu meydana gelen kargaşalık, orduyu, İttihat ve Terakki değil, kanun ve nizam adına duruma el koymaya zorlamıştı. 1909 Nisan'ına kadar asker, politikacının yanında ikinci derece rol oynamış ve yalnız küçük rütbeli subaylar Cemiyet'e üye olmuşlardı. İsyan yüksek rütbeli subayları da işe karıştırmıştı. Mahmut Şevket Paşa, kendisinin ve ordunun, Cemiyet adına hareket etmediklerini, tek amacının kanun ve nizamın devamını sağlamak ve ordudaki disiplini yeniden kurmak olduğunu özellikle belirtiyordu (Ahmad,1995:66-67).

11 Aralık 1911'de yapılan ara seçimlerde muhalefet adayı kazanınca İttihat ve Terakki durumun kendisi için endişe verici olduğunu görerek, Ocak 1912'de Meclis'in dağılmasını sağladı. Nisan'da yapılan seçimlerde de İttihat ve Terakki'nin

baskısı ile 275 kişilik meclis'e ancak 6 Muhalif girebildi. Bu olayların sonucunda, İstanbul'da gayri meşru Hükümet ve Meclis'i dağıtmak, İttihat ve Terakki iktidarını yıkmak amacıyla "Halaskaranı Zahitan" grubunu kurdular. Aynı tarihlerde Arnavutluk'ta çıkmış olan ayaklanma da endişeli bir durum almıştı. Kabine buhranları ve Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın sadrazam olmasıyla İttihat ve Terakki'nin iktidardan uzaklaştırılması ve 5 Ağustos 1911'de, İttihat ve Terakki'nin ezici çoğunlukta olduğu Meclis'in feshi sağlandı. Yurt içinde bu olaylar gelişirken Trablusgarp Savaşı sürüyordu. Bundan yararlanan Balkan Devletleri Rusya'nın desteği ile birleşmişler ve Osmanlı Devleti'ne 2 Ekim 1912'de ultiमत vermişlerdi. 17 Ekim'de aceleyle İtalya'ya barış yapılmıştı. Hemen arkasında başlayan Balkan Savaşı'nın birinci döneminde Türk orduları çok ağır yenilgiye uğramışlardır. 23 Ocak 1913'te Enver Bey'in başlarında bulunduğu küçük subay grubu Bab-ı Ali'ye baskın yaparak iktidara el koydular. Bu darbe sırasında Harbiye Nazım Paşa vuruldu. Sadrazam Kamil Paşa istifa etti ve istifasını Enver Bey Saray'a götürdü (Aybars, 2006:32).

Bir yandan kendilerine kutsallık sağlanan cemiyet sıfatından vazgeçmeme arzusu, öte yandan "Avrupalı bir siyasal parti" olmak istediği gibi iki çelişik amaç, örgüt üyelerini uzun süre uğraştırmıştır. Nihayet 1913 kongresi sonucunda bu ikililik ortadan kaldırılmıştır. İttihat ve Terakki yalnızca bir siyasal parti (firka) olduğunu ilan etmiştir. Örgütsel yapısını ise şu şekilde oluşturmuştur (Tunaya, 2007: 64) :

- a. Genel başkanın yönetiminde Meclis-i Umumi (Genel Meclis),
- b. Yasama İşleri dışındaki örgüt ile meşgul ve Katib-i Umumi Genel Sekreter) yönetimindeki Meclis-i Umumi
- c. Yasama Meclisi uğraşan ve bir Vakil-i Umumi yönetiminde toplanan Kalem-i Umumi
- d. Merkez ve bağlı kısımlara ait sancak teşkilatı (Bir katib-i Mes'ul yönetiminde Kalem-i Umumi)
- e. Kongreler
- f. Kulüpler
- g. Özelliği nedeniyle İstanbul teşkilatı

Ordu polis ve devlet dairelerinde üstünlüğü ele geçiren İttihat ve Terakki, Mahmut Şevket Paşa'yı sadarete getirdi. Mahmut Şevket Paşa'nın 11 Haziran 1913'te öldürülmesi üzerine ise, tüm demokratik özgürlükleri ortadan kaldıran İttihat ve Terakki'nin diktatörlüğü ve Enver, Talat, Cemal paşaların egemenliği başladı. 1914 Mayıs'ında İttihat ve Terakki Kanun-u Esasi'nin 7. maddesini değiştirerek Meclis'i dağıtma yetkisini Ayan'dan alarak tekrar Padişah'a verdi. İttihat ve Terakki'nin kuklası olan padişah aracılığı ile de 2 Ağustos 1914'te Meclis'i süresiz tatile gönderdi (Aybars, 2006:32). Bu durum Milli Mücadele yıllarında M. Kemal'in teşebbüsü ile Osmanlı Mebusan Meclisi'nin kabulüyle değişti. Ancak bu seferde mecliste alınan Misak-ı Milli kararları, işgal güçlerinin hoşuna gitmemiş, bu durum İtilaf Devletleri'nin İstanbul'u işgalleriyle sonuçlanmıştı. Tarihi değişim ise TBMM'nin açılmasıyla başlayacaktı.

Bunca eleştirilere rağmen İT'nin Osmanlı Batılılaşması için olumlu atılımları olmuş muydu? Eğer olmuşsa bunun geleceğe yansımaları nasıl olacaktı? Şimdi de bu sorularımızın yanıtlarını arayalım.

7.1. İttihat ve Terakkinin Devlette Yaptıkları Değişimler

Darülfünun'un muhtariyeti (özerkliği), eğitim alanındaki çeşitli modernleşme çabaları, yalnızca din işleri ile uğraşacak ve laik eğitime müdahale etmeyerek "Dar-ül-hikmet-i İslamiye'nin kuruluşu", kadın sorununun bir kültür olayı olarak ele alınması, Milli Kütüphane, Milli hazine-i Evrak (arşiv), Milli Musiki, Milli Filmcilik, Milli Coğrafya Cemiyeti ve Turizm ile ilgili çeşitli kurumlar ve hareketler bu konuya örnek gösterilebilir (Tunaya, 2007: 66).

Savaş Dönemi koşullarında eksilen iş gücünü takviye edebilmek amacıyla ve kadınları bu sürece dahil etmek üzere İttihat ve Terakki tarafından Kadınları Çalıştırma Cemiyeti kurulmuş, bu cemiyet sanayide istihdam edilecek kadınları bulmaya ve kadınların çalışma koşullarını düzene sokmaya çalışmıştı (Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, 2009 :135-136). Bu şekilde kadınların çalışma hayatına

girmeleri ve bununla ilgili düzenlemeler yapılarak, yıllarca teokratik bir ülkede yönetilmeleri nedeniyle ihmal edilen kadınların da yavaş yavaş hak elde etmeye başlamaları dikkate değerdir. Bunun tohumlarını yine geçmişte aramak gerekir. II. Mahmur döneminde kız çocuklarının eğitimine dair düzenlemeler, Tanzimat ve I.Meşrutiyet döneminde devam edilen atılımlar sonuçlarını vermeye başlamıştı. Daha sonraki süreçte Cumhuriyet Türkiye'sinde kadın- erkek eşitliğini sağlayan Medeni Kanunun kabulü daha önceden miras kalan düşüncelerin birikimiymiş adeta.

Fırka temel doktrini olan milliyetçilik gereğince bir “Milli iktisat” siyaseti gütmeye çalışmıştır. Bu alanda bir yandan “yerli malı kullanma”, “ kooperatifçilik” gibi ideolojik boyutu ağır basan eylemler yapılırken öte yandan milli bir banka olarak “İtibar-i Milli Bankası”nın kurulmasını sağlamış ve ekonomik alandaki dernekler desteklemiştir (Tunaya, 2007: 67). III. Bölümde değinileceği üzere, bu hususla Cumhuriyet Türkiye'sinin izlediği “milli iktisat” politikası arasında bir paralellik olduğu görülecektir.

8. Kanun-İ Esasi'deki 1909 Değişiklikleri

Meşrutiyetin ilanı ile birlikte bütün ülkede esen özgürlük havasının ilk somut sonuçları grev dalgası ve kadın hareketlerinin başlaması olmuştur. Başta Halide Edip (ADIVAR) hanım olmak üzere basında kadın hak ve özgürlüklerinin savunusunu yapan yazılar çıkmış, bu arada o güne kadar görülmemeyen kadın- erkek birlikte alışverişe çıkma gibi eğilimler artmıştır. (Çavdar, 1999 : 101-102).

8.1. Yasamayla İlgili Değişiklikler

Meclis-i Mebusan ve Heyet-i Ayanın kuruluşunda önemli bir değişiklik olmamıştır. Ancak yasama yetkisinin kullanılmasında önemli değişiklikler yapılmıştır. Bir kere kanun teklif etmek için padişahın iznini alma şartı kaldırılmıştır. İkinci olarak kanun tekliflerinin ilk önce Şura-yı Devlette görüşülmeleri şartı ilga edilmiştir. Üçüncü olarak Kanun-i Esasi'nin ilk şeklinde olan padişahın mutlak veto yetkisi, 1909 değişikliği ile “geciktirici ve zorlaştırıcı veto yetkisi”ne

dönüştürülmüştür. Meclis-i Umumi padişahın veto ettiği kanunları üçte iki çoğunluğuyla kabul ederse padişah kanunu tasdik etmek zorunda kalmaktadır (Gözler, 2008: 22). Böylece Kanun-i Esasi'nin ilk halinde (1876), yürütmenin bir ayağı olan padişahın güçlü yapısı bir nebze de olsa kırılmış oldu.

Öte yandan Kanun- Esasi'nin getirdiği modern yönetim anlayışının uzantısı olan “müsavat” yasalar önünde eşitliğin yanı sıra, Meşrutiyet'in sunduğu “fırsat eşitliği” nin de güvencesidir. Özellikle kamu görevlerine erişebilirlikte eşitlik, İsmail Cezmi'nin Malumat- ı Ahlakıye ve Medeniye Dersleri'nde “Sen de evladım şimdi çalışırsan bir nazır olarak hizmet edebilirsin” şeklinde özetlenir. Eşitlik boyutu, haklarda eşit bir vatandaşlar topluluğunun inşasında önemli bir unsur olarak ortaya çıkarken, onları kanunlara itaat, askerlik yapmak ve vergi vermek olarak tanımlanan vatandaşlık görevlerinde de eşitler (Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce,2009 :174). Üzerinde durulan “eşitlik” ilkesi ilerde Atatürk'ün altı temel ilkesinden biri olan Halkçılığın da ana unsuru olacaktır.

8.2. Yürütmeye İlgili Değişiklikler

1876 Kanun-i Esasi'nin ilk şeklindeki padişahın görev ve yetkileri, 1909 değişikliğinde de esas itibarıyla korunmuştur (m.7). Ancak artık padişahın bu yetkilerini sadrazam ve ilgili vekilin karşı-imzasıyla kullanabilir. 1909 değişiklikleriyle padişahın 113. maddede öngörülen “sürgüne gönderme” yetkisi kaldırılmış, 35. maddede öngörülen “fesih hakkı” da kullanılamaz hale getirilmiştir. Diğer yandan, padişahın milletlerarası antlaşma “akdetme” yetkisi Meclis-i Umumi'nin tasdiki şartlarına bağlanmıştır (Gözler, 2008: 22-23).

Heyet-i Vükela'nın kuruluş tarzı tamamen değiştirilmiştir. 1909 değişikliğine göre, sadrazam padişah tarafından atanacak, diğer vekiller ise sadrazam tarafından seçilecektir (m.29). Hükümetin kuruluş şemasının parlamenter sisteme tam anlamıyla uygun olduğunu söyleyebiliriz. 1909 değişiklikleri ile Heyet-i Vükela'nın padişaha karşı değil, Meclis-i Mebusan'a karşı sorumlu olduğu esası kabul edilmiştir (m.30). 1909 değişikliği bakanların kolektif ve bireysel sorumluluklarını açıkça kabul

etmektedir (m.30). Meclis-i Mebusan Heyet-i Vükela'yı güvensizlik oyuyla düşürebilecektir (m.35) (Gözler, 2008: 23).

8.3. Diğer Değişiklikler

Kanun-i Esasi'nin 114. maddesinde yer alan “ Osmanlı efradının kaffesince tahsil-i maarifin birinci mertebesi mecburi” olması hükmü, ilköğretim çocuğunun toplumsallaşma sürecindeki önemini artırır. Bu bağlamda 1908 sonrasında müfredat programlarında yapılan değişiklikler, devletin özellikle geleceğin vatandaşlarına yönelik toplumsal mühendislik kaygıları çerçevesinde anlam kazanır. Cumhuriyet dönemi boyunca ilk ve ortaöğretimin vazgeçilmez dersi Yurttaşlık bilgisi, malumat-ı Medeniye ve Ahlakiye ve İktisadiye adıyla II. Meşrutiyet'in hemen ertesinde okullarda bağımsız bir ders olarak okutulmaya başlanır. (Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, 2009 :168). Serbes-i edyan ünitesinde Jön Türk kitap yazarları, dinin bir “şer aleti” olarak kullanımı olasılığına dikkat çekerek , Tanrı ile birey arasındaki ilişkilerin “beşeri muamelat” üzerinde hiçbir biçimde etkili olmaması ve tümüyle özel alanın içinde kalması gerekliliğini savunurlar. Bu arada kitapların tümünde meşrutiyet olara kullanılan, Meşrutiyet kurum ve değerlerinin İslamiyet'e uygun olduğu vurgusu yazarlar açısından bir çelişki oluşturmaz. (Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, 2009 :173-174).

9. Değerlendirme

Toplumsal açıdan bakıldığında Genç Osmanlılar, padişaha meşrutiyeti kabul ettirdikleri anda, iktidara gelme olanağına sahip olmuşlardı. “Emir vermek ve devlet idare etmek üzere yetiştirilmiş yönetici bir seçkin zümre” ye mensuptular. Jön Türkler, Genç Osmanlılarla aynı toplumsal değerleri paylaşmakla birlikte, toplumda, aynı yere sahip değillerdir. Genç Osmanlılar, devlet kurumunun mensupları ve ürünleri olmalarına karşılık, Jön Türkler yeni kurulan okullardaki müderrisler, Batı hukuku okuyan avukatlar, gazeteciler, küçük memurlar, bürokratlar ve Batı anlayışına uygun harp okullarındaki ikinci derecedeki görevliler gibi yeni yeni oluşan meslek gruplarına mensuptular. Bunların çoğu devlet okullarına gitmiş ancak

öğrenimini tamamlayamamıştı. İyi öğrenim görmüş olanların ise devlet yönetiminde deneyimleri yoktu (Ahmad,1995:34).

Meclis-i Mebusan'ın kapatılması ve Abdülhamit'in otuz üç yıl süren yönetimi, yeni doğmuş ve emeklemekte olan parlamento geleneğimiz için derin ve uzun süren bir kokuş getirdi. Doğan Jön Türk muhalefetinin 1908'den sonra getirdiği yeni parlamento ise İttihat ve Terakki egemenliği ile Enver, Tal'at ve Cemal Paşalar triumvirallığı ile son buldu. II. Meşrutiyet Meclisi-i Mebusan'ından sağlıklı bir yasamanın ve parlamenter sistemin gelişmesini daha uzak bir geleceğe doğru itti (İnalçık ve Seyitdanlıoğlu, 2006: 283).

1909 değişiklikleriyle artık Osmanlı rejimi bir "meşrutî (sınırlı, anayasal) monarşi haline gelmiştir. Böyle bir sistem esas itibariyle demokratiktir. Böyle bir sistemde yasama yetkisi halkın temsilcilerinden oluşan yasama organı; yürütme yetkisi ise esas itibariyle yasamanın güvenine dayanan hükümet tarafından kullanılır. Padişahın gerek yasama gerek yürütme alanındaki yetkiler semboliktir. (Gözler, 2008: 22). Yapılan düzenlemeler ve atılan adımlar, ilerde kurulacak olan Yeni Türk Devleti'nin de temel taşlarını oluşturacaktır.

1911'e kadar süren sıkıyönetim idaresine rağmen "Ahali Fırkası", Heyet-i Müttefemayı Osmaniye", "Mutedil Liberaller" gibi partiler kuruldu. Fakat İttihat ve Terakki'nin egemenliğini sarsan ilk ciddi parti "Hürriyet ve İtilaf Fırkası" oldu. İsmail Hakkı Paşa'nın yönetimindeki partide Damat Ferit Paşa da bulunuyordu (Aybars, 2006:31-32). Türkiye'deki ilk sosyalist örgütlenme de yine bu sırada gerçekleşti. Hüseyin Hilmi'nin yönetiminde "Osmanlı Sosyalist Partisi" kuruldu. Tabanı olamamakla beraber "iştirak" adlı bir gazete çıkararak mücadeleye katıldı.

İttihat ve Terakki'nin diktatörlüğü ile sonuçlanan II. Meşrutiyet'in birkaç yıllık özgürlük dönemi, o tarihte ülkenin tanımadığı bir tartışma ortamı getirdi. Dergi, kitap, gazete yayınının bağımsızlığı ile modern devlet, din, milliyet, özgürlük, ekonomi, hatta sosyalist düşünce kolayca tartışıldı. Bu kadar geniş özgürlük beraberinde anarşik ortamı da getirdi. Batılı fikirlerle beraber, problemler ve

demokratik deneyimin de kapısı açıldı (Aybars, 2006:32). Bu özgürlük ortamında düşünen beyinler, gerek Avrupa'yla ilgili okudukları yayınlar gerekse eleştirel düşünme sistemi ile sistemi sorgulamaya, halkın yönetimde daha çok söz sahibi olması gerektiğini dile getiren yazılar yazdılar, fikirler beyan ettiler. Bunda hiç şüphe yok ki, Fransız İhtilalı'nın ve daha önce yapılan yenilik hareketlerinin etkisi ile oluşan aydınların büyük etkisi olacaktı. Daha sonra bu etki Cumhuriyet Türkiye'sine de taşınarak, Avrupa örnek alınarak yapılan Atatürk İnkılapları'nın daha çabuk benimsenmesini sağlayacaktı. Bu geçiş dönemi ve Osmanlı'dan alınan Batılılaşma mirasına III. Bölümde değinilecektir.

III. BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDEN CUMHURİYET'E DEVREDEN YÖNETİM MİRASI

Osmanlı Devleti'nde başlayan Batılılaşma hareketleri çok düzenli bir seyir izlemede de bir silsile halinde devam etmiştir. Bunun yanı sıra dış dünyada da gelişmeler yaşanmıştır. Avrupa'da Rönesans, Reform ve Aydınlanma çağı ile başlayan uyanış, Fransız İhtilalı ile daha da sıçrayan bir ivme kazanmıştır. Tüm dünyayı eşitlik, adalet, anayasa, insan hakları gibi kavramlar kuşatırken Osmanlı Devleti'nin tüm bunlara kayıtsız kalması olanaksızdı. Daha önce başlayan yenilik hareketleri çerçevesinde medreseler yerine modern okullarda yetişen hatta yurtdışında eğitim gören gençlerin dış dünyada olan değişimleri ülkelerine tatbik etmek istemeleri çok doğaldı ki, meyvelerini Meşrutiyet olarak vermişti. Daha sonraki süreçte de Meşrutiyet'ten miras kalan bu aydınlar tecrübeleri ile Cumhuriyet Türkiye'sinin şekillenmesinde de aktif rol oynayacaklardır. Özellikle İnkılapların halka benimsetilmesi noktasında esas taşlarından birini oluşturacaklardır. Bazen de Osmanlı Devleti'nde atılmamış adımlar cesaretle atılarak, devletin Batılılaşma süreci devam ettirilecektir. İşte bu bölümde Osmanlı'dan Cumhuriyete devreden miras ortaya koyulacaktır. Erken Cumhuriyet dönemi 1938'e kadar ele alınıp, konumuz yönetim üzerine olduğu için diğer alanlara yeri geldikçe kısaca değinilecektir.

1. Cumhuriyet İlanından Önce Osmanlı Devleti'ndeki Duruma Genel Bakış

1699 yılından beri toprak kaybetme süreci içinde bulunan Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918 'de imzaladığı Mondros Ateşkes Antlaşması ile varlığını kaybetti. Çünkü bu antlaşmaya göre: "Çanakkale ve Karadeniz boğazları açılacak, Karadeniz'e geçiş sağlanacak; Çanakkale ve Karadeniz boğazları kaleleri müttefiklerce işgal edilecek; Türk sularındaki tüm mayın tarlalarının, torpido kovanlarının ve öteki

engellerin yerleri gösterilecek, bunların taranması ve kaldırılması için yardım edilecek; Müttefik savaş tutsakları ve gözaltında bulundurulmuş ya da tutsak olan Ermenilerin tümü İstanbul'da toplanacak ve Şartsız olarak teslim edilecek; sınırların denetlenmesi, iç güvenliğin sağlanması için gerekli olan askeri birlikler dışında, Türk Ordusu gecikmeksizin terhis edilecek; Türk karasularında ya da Türkiye'nin kontrolünde bulunan sulardaki tüm savaş gemileri teslim edilecek ve benzer şartlar Türk ticaret gemilerine de uygulanacak; Müttefikler güvenliklerini tehdit edecek bir durum ortaya çıkarsa, herhangi bir stratejik noktayı işgal edebilecek, tüm Türk limanlarında ve tersanelerinde her türlü gemi onarımı kolaylıklarından yararlanılacak; Toros tünel sistemi Müttefiklerce işgal edilecek; Kuzey batı İran'daki Türk birlikleri savaş öncesi sınırlara çekilecek; Türk makamlarının haberleşmeleri dışında, tüm telsiz, telgraf ve kablo istasyonları Müttefiklerce denetim altına alınacaktı (Uca, 1999: 283-284). Böylece Osmanlı Devleti'nin tüm gücü kırılıp, yeniden toparlanması önlenerek, bir sömürge haline getirilecekti adeta.

Ülkenin ihtiyaçları karşılandıktan sonra, Müttefiklere kömür, akaryakıt ve deniz gereçleri satın alma kolaylığı gösterilecek, bu nesnelere hiçbir ihraç edilemeyecek ve denizciliğe, askerliğe, ticarete ilişkin gereçlerin yok edilmesi Türk makamlarınca önlenecek; Demiryollarını diledikleri gibi kullanabilmeleri için çeşitli yerlere Müttefik denetleme görevlileri yerleştirilecek; Bakü'nün işgaline karşı çıkılmayacak; Hicaz, Asur, Yemen, Suriye ve Irak'ta tüm garnizonlar en yakın Müttefik komutanına teslim olacak, tüm birlikler Kilikya'dan çekilecek; Trablus ve Bingazi'deki Türk subayları en yakın İtalyan garnizonuna teslim olacak; Mısır da dahil olmak üzere Trablus ve Bingazi'de işgal edilen limanlar en yakın Müttefik garnizonuna teslim edilecek; asker ve sivil bütün Almanlar ve Avusturyalılar bir ay içinde Türk topraklarından çıkarılacak; terhis edilecek Türk ordusunun araç gereçlerinin, silah ve cephanesinin kullanılış biçimi konusunda verilecek emirler yerine getirilecek; Müttefiklerin çıkarlarını korumak için Türk Donatım (İaşe) Bakanlığına bir Müttefik temsilci atanacak; Türk esirlerden yalnızca askerlik çağı dışındaki siviller serbest bırakılacak; Türkiye, Almanya ve Avusturya ile tüm ilişkilerini kesecek; Vilayet-ı Sitte'de karışıklık çıkarsa, Müttefikler bu illerin herhangi bir bölümünü işgal edebilecek; Müttefiklerle Türkiye arasında düşmanca

eylemler 31 Ekim 1918 Perşembe günü, yerel saatle öğleden başlamak üzere duracaktı (Uca, 1999: 283-284).

Bundan daha vahim şartları taşıyan Sevr Antlaşması 10 Ağustos 1920'de yine Osmanlı Devleti'nin sözde temsilcileri tarafından imzalandı. Buna göre de: "Osmanlı Devleti, İstanbul ve çevresi ile Anadolu'da küçük bir toprak parçasından ibaret olacak, fakat antlaşma hükümlerine saygı gösterilmezse, İstanbul da Osmanlı Devleti'nin elinden alınacak; Osmanlı sınırları Trakya'da Midye'nin doğusundan başlayıp Büyükçekmece Gölü'ne inecek. bu hattın batısında kalan Trakya Yunanistan'a verilecek, güney sınırı ise İskenderun Körfezi ile Antalya Körfezi arasında bulunan Karataş Burnu'ndan başlamak suretiyle Antep, Urfa ve Mardin'i dışta bırakarak Irak sınırına varacak; Boğazlar, savaş zamanında bile bütün devletlerin gemilerine açık bulundurulacak ve kendisine mahsus bayrağı ve bütçesi olan bir Avrupa komisyonu tarafından kontrol edilecek; İngiliz, Fransız, İtalyan ve Japon'lardan kurulacak bir komisyonun, Osmanlı adli kapitülasyonlarının yerine geçmek üzere, koyacağı bir usulü Osmanlılar kabul edecek, kapitülasyonlardan bütün Müttefikler faydalanacak; İngiliz Fransız , İtalyan ve Osmanlılardan kurulacak bir komisyon ekonomik faaliyetleri düzenleyecek, bu komisyon bütçe üzerinde son sözü söylemek yetkisine sahip olacak, Türk parasının cins ve miktarını düzenleyecek bu komisyonun onayı olmadan içte ve dışta borç yapılmayacak; komisyon elde ettiği paraları sırası ile kendi masraflarını, işgal kuvvetlerinin masraflarını, savaş sırasında zarar görmüş olan Müttefiklerin zararlarını karşılamaya ayıracak, geri kalan kısmı da Osmanlılar için harcayacak; azınlıklar her derecede okul açabilecekti (Uca, 1999: 284).

Türkiye'nin askeri kuvveti, on beş bini jandarma olmak üzere 50.700 kişiden ibaret olacak ve ağır silahlar bulunmayacak, subayların da yüzde on beşini Müttefik veya tarafsız devletler subayları teşkil edecek; Türkiye'de mecburi askerlik hizmeti olmayacak; Osmanlı Devleti'nin 600 ton Hatodan aşağı olmak üzere 13 Gambot ve Torpido'su olabilecek fakat karada ve denizde askeri uçağı bulunmayacak; Türkiye'de herhangi bir tahkimat yapılmayacak ve Türk silahlı kuvvetleri, Müttefik komisyonlarının kontrolü altında bulunacak; antlaşmanın uygulanmasına

başlandıktan bir yıl sonra Kürtler, Doğu Anadolu'da bağımsız bir kuruluş meydana getirmek isterlerse ve onların bu istekleri "Cemiyet-i Akvam" tarafından kabul edilip Osmanlılara tavsiye edilirse, Osmanlılar bu tavsiyeyi yerine getirecek; Van, Erzurum, Bitlis ve Trabzon illerinin bulunduğu alanda bir Ermenistan devleti kurulacak, bu devletin sınırlarının tayini Amerika başkanının hakemliğine bırakılacak; Hicaz bağımsız bir devlet olacak, Osmanlılar, Mısır üzerindeki bütün haklarından vazgeçecek; Suriye, Irak ve Filistin için verilecek bütün kararları kabul edecek. On iki ada, İtalyanlara, Akdeniz'deki öteki adalar da Yunanlılara bırakılacak. İzmir ile Tire, Ödemiş, Akhisar ve Bergama'yı içine alan bölgede Osmanlı hakimiyeti hakkının icrası Yunanistan'a bırakılacak, yalnız Osmanlı hakimiyetine işaret olmak üzere, İzmir kalesine Türk bayrağı çekilecek, fakat mahalli parlamento, beş yıl sonra, çoğunluk kararı ile İzmir'in Yunanistan'a katılmasını Cemiyet-i Akvam'dan isteyebileceği gibi aynı husus için bir plebisite de karar verebilecekti (Uca, 1999: 284-285).

Mondros Mütarekesinden sonra gerek İstanbul, gerekse Anadolu'da büyük bir siyasi faaliyet baş göstermişti. Trakya ve Anadolu'da çoğu eski İttihat ve Terakki üyesi bulunan – Cemiyet 1918'te dağılmıştı- mahalli gruplar Müdafaa-ı Hukuk Cemiyetleri adı altında ve milli bağımsızlığı kurtarmak amacıyla vatansever teşekküller kurdular (Karpas, 1996: 51). Bu örgütlenmeler daha sonra Amasya Genelgesi, Erzurum ve Sivas Kongreleri ile daha da sistemli ve güçlü bir hale gelecektir. Buralarda alınan kararlar yeni kurulacak devletin rotasını belirlemede önemli bir etkiye sahip olacaktır. Bu örgütlenmelerde vatanın her köşesinden, her siyasi fikre sahip kişilerin bulunduğu görülür. Vatanın düşman işgalinden kurtarılması noktasında Türk Milleti tek vücut olmuştur.

I. Dünya Harbi'nin mağlupları safına girmek mecburiyetinde kalan Osmanlı Devleti, İtilaf Devletleri'nin baskısı ile Meclis-i Mebusan'ı 21 Aralık 1918'de kapatmak mecburiyetinde kalmıştır. Ülkenin yer yer düşman kuvvetleri tarafından işgal edilmeye kalkışması, Anadolu'da milli mücadeleyi başlatmak üzere hazırlıklara girişmiş olan Mustafa Kemal ve arkadaşları başta olmak üzere, herkesi rahatsız etmeye başlamıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın girişimleri ile milletvekilli seçimleri

yapılarak Ali Rıza Paşa başkanlığında Meclis-i Mebusan 12 Ocak 1920'de İstanbul'da yeniden faaliyete geçmiştir. Yine Mustafa Kemal Paşa'nın ricası ile Meclis-i Mebusan bugünkü Türkiye sınırlarını ortaya çıkaran "Misak-i Milli"yi 28 Ocak 1920'de kabul ederek Anadolu'da başlayan milli mücadelenin hedefi tespit edilmiştir. Fakat bu gelişmeler karşısında Türkiye'yi işgal etmek isteyen düşman kuvvetlerin destekçisi konumunda olan İngilizler, daha önce işgal etmiş oldukları İstanbul'da Meclis-i Mebusan'ı 16 Mart 1920'de asker zoruyla kapattırıştır (Saray, 1999: 33-34). Böylece Mebusan Meclisi'nin de son toplantısı yapılmış dolayısıyla Meşrutiyet yönetimi de son bulmuş oldu. I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla kapatılan meclis, İstanbul'un işgali ile bir daha açılmamak üzere kapanmıştı. Bu durum Atatürk'ün TBMM'ni açması için bir fırsat vermiş oldu. İlk meclise gelen üyelerin bazılarının Mebusan Meclisinden devralınan millet vekilleri olduğunu da burada belirtmek isterim. Daha önceki parlamenter kültürün böylece faydası görülecektir. T.C.'nin mimarı olan Atatürk'ün fikirlerinin kaynağı ne idi? Aldığı eğitimden, yaşadığı şehirlere kadar fikirlerinin oluşmasında önemli yer tutan olaylar nelerdi? Çünkü onun fikirleri bu ülkenin şekillenmesinde baş rol oynayacaktı.

2. Cumhuriyet Dönemi İdeolojisini Anlamak Açısından Atatürk'ün Fikir Hayatı ve Bunu Etkileyen Olay ve Kişiler

Mustafa Kemal'in doğduğu ve öğreniminin tüm aşamalarını tamamladığı dönem II. Abdülhamit dönemidir. Atatürk'ün düşünce yapısında bu ortamın önemli bir yeri ve etkisi vardır. Aynı şekilde, farklı insanların, dillerin, dinlerin, düşüncelerin ve akımların kaynaştığı bir şehir olan Selanik, Mustafa Kemal'in doğduğu ve askeri ortaokul öğrenimini yaptığı yerdir. Burada Türk okullarının yanında, birçok yabancı ve azınlık okulları mevcuttur. Aynı zamanda bir kültür merkezi olan Selanik'te 1869'dan itibaren canlı bir basın hayatının varlığı da görülmekte, çeşitli gazete ve dergiler çıkarılmaktadır (Başak, 2003: 226). Selanik, Bizans'tan beri İstanbul'dan sonra en önemli merkez durumundadır. Birçok fikrin, birçok siyasi olayın yaşandığı, aynı zamanda ticari ağırlığı olan bir liman şehridir. Ordu merkezidir ve her konumda geniş bir yetki alanı vardır. Nüfusun büyük bir çoğunluğu Türk'tür (İlhan, 2008: 36). Mustafa Kemal'in gençlik döneminde bulunduğu Manastır da, değişik fikirlerin

merkezi olduğu gibi, Fransız İhtilali'nin etkileri ile etnik grupların hareketlendiği ve çatışmaların yaşandığı Makedonya bölgesi içinde bulunuyordu. Özellikle Mustafa Kemal'de milliyetçilik ve hürriyetçilik fikirlerinin filizlenmesinde bu bölgenin de önemli bir etkisinden bahsedilebilir (Başak, 2003: 226).

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu bocalama yıllarında, devletin kurtarılması yolunda Genç Osmanlılar ve Jön Türkler olarak adlandırılan gruplar tarafından değişik kurtuluş yollarına başvurulduğu bu dönemde dünyaya gelen M. Kemal de, diğer genç nesil gibi gerek aldığı modern eğitim sayesinde, gerekse araştırmaya meyilli kişisel çalışma ve gayretleri sonucunda, Batı'nın bilimsel zihniyetini yakından tanışmış ve fikirlerini tenkitçi bir yaklaşım ile bir senteze vararak Türkiye'de gerçek akılcılık ve bilim çağının temellerini atmıştır. Atatürk'ü, fetva anlayışından akılcı ve bilimsel düşünceye götüren süreçte en önemli aşama, kendisinin çağına göre modern sayılabilecek okullarda eğitim görmüş olmasıdır. Batıcıların medeniyetçi, Türkçülerin milliyetçi görüşlerinden etkilenen Atatürk, bu görüşleri bilimsel düşüncenin temeline oturtacak ve pozitivist sisteminin şekillenip ön plana çıkmasına zemin hazırlayacaktır (Başak, 2003:226). Daha önceki bölümlerimizden hatırladığımız üzere bu modern okulların temelleri daha önceki yıllarda atılmış (Bunlar, II. Mahmut döneminde tohumları atılan, Tanzimat ve Meşrutiyet aydınlarının da oluşmasına katkıda bulunan okullardır), Atatürk'te olduğu gibi Osmanlı aydınlarının oluşmasında büyük katkıları olmuştur.

Zaman zaman yadsır gibi tavırlar içine girmesine karşın, Mustafa Kemal "İttihatçı" idi ve Selanik'ten en etkin isimlerden biriydi. Fakat yapısındaki lider özelliklerden gelen tutumla, "ikinci adam" olmayı kendine yediremediğinden, geride kalmayı yeğlemiştir. Düşünün ki, Suriye'de kurduğu "Vatan ve Hürriyet" örgütünü Makedonya'da yaymak için, gizlice Selanik'e gelecek fakat örgüt İttihat ve Terakki'ye katılacaktır. Daha sonra bölgeye atanmasını sağlayacaktır (Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, 2009:318). Osmanlı Devleti döneminde yapılmış olan batılılaşma hareketlerini yeterli bulmayan Mustafa Kemal'de oluşan temel fikir, çağdaş anlamda yeni ve modern bir devletin kurulması olmuştur. II Meşrutiyet'in ilanından sonra Selanik'te arkadaşları ile yaptığı bir sohbet esnasında: "İnkılabı *ikma/*

etmek lazımdır" diyen Mustafa Kemal, sözlerine şöyle devam etmiştir: "*Biz bunu yapabiliriz. Ben bunu yapacağım. Bugüne kadar yapılan inkılap kafi sayılmaz. Fazlasını yapacağız*" (Başak,2003:226-227). Nitekim de bu sözlerini gerçekleştirmiştir.

Osmanlı'nın son dönemlerinde batı ülkelerinde okuyan aydınlar aracılığı ile Türkiye'ye gelen "pozitivizm" sosyal ve siyasal konuları bilimsel eserlerden tenkitsel bir yöntemle araştıran M. Kemal'i de etkilemiş ve Onun düşünce sisteminin temel dayanağını oluşturmuştur. İttihat ve Terakki'nin düşünce babası olan Ziya Gökalp, Batı'da etkin olan pozitif felsefenin Türkiye'deki öncülüğünü yapmış ve bir anlamda Atatürkçü Düşünce Sistemi'nin oluşumuna katkıda etkide bulunmuştur. Mustafa Kemal'in düşünce sisteminde Jön Türk batıcılığı ve Ziya Gökalp milliyetçiliği ele alınarak geliştirilmiştir. Bu noktada, Atatürkçü Düşünce'nin en belirgin yönü; yeni bir batıcılık ve milliyetçilik anlayışı getirmesidir. Bu durum, Onu kendinden önceki düşünce akımlarından kesin olarak ayırır. Daha önceki yaklaşımlar daha çok bir ümmeti yenileştirmek çizgisinde gelişme gösterirken, Atatürkçü Düşünce'de hareket noktası ümmete millet kimliği kazandırmak ve çağdaşlaşmak şeklinde tezahür etmiştir (Başak, 2003: 227).

Askeri okul yıllarında ve sonrasında *Mizan, İçtihad, Osmanlı, Şura-yı Ümmet ve meşveret* dergilerini muntazam takip etmesi onun düşünce kaynaklarının kimler olduğu hakkında bilgi vermektedir. Adı geçen dergiler II. Meşrutiyet döneminin aykırı düşünce, felsefe ve projelerle dolu yayınlardır (Gündüz, 2010: 67). Mustafa Kemal'in düşünce dünyası üzerine yapılan araştırmalarda, II. Meşrutiyet aydınlarının büyük etkilerinin olduğu sürekli vurgulanırken, onun özgün ve önemli eleştirel yönlerinin de olduğu dile getirilir. Etkileme ve etkileşim sürecinde en çok, Ziya Gökalp, Abdullah Cevdet, Kılıçzade Hakkı, Peyami Safa, Celal Nuri ve Hüseyin Cahid'in onun üzerinde tesirlerinin olduğu sürekli olarak vurgulanmaktadır (Gündüz, 2010:68). Gökalp'in *Türkçülüğün Esasları ve Türkleşmek, İslamlaşmak, Musasırlaşmak* eserleri de Kemalizm'in önemli fikir kaynakları arasında sayılmıştır. Gökalp önemli ölçüde Türkçü, modernleşme bağlamında ise seküler düşünceye taraftar bir aydındır (Gündüz, 2010: 69).

Atatürk yenik ve yıkık bir ülke devralmıştır. Yeni düzenin bunun üzerine kurulması gerekmektedir. O, Osmanlı İmparatorluğunun düştüğü hatayı tekrarlamamıştır. Batı, Osmanlıların son yıllarında bilimsel anlamda ilerleme kaydederken ve üstün duruma gelirken, Osmanlı Devleti ise, gerek onlara karşı kazandığı önceki zaferlerin etkisi ile, gerekse de dinsel inanışların saptırılması gibi sebeplerle batıdan uzak kalmıştır. Atatürk Osmanlı Devletini bu anlamda değerlendirmiş ve şunları söylemiştir; *“Ülkeler çeşitlidir. Fakat uygarlık birdir ve bir ulusun ilerlemesi için de bu yegane uygarlığa katılması gerekir. Osmanlı İmparatorluğu’nun çöküşü, Batıya karşı elde ettiği muazzam başarılar nedeniyle çok üstünlük duygusuna kapılarak kendisini Avrupa uluslarına bağlayan bağları kestiği gün başlamıştır. Bu bir hata idi; bunu yinelemeyeceğiz”* Bu sözlerinden de anlaşılacağı gibi Atatürk, bilimin yol göstericiliğini kendine ilke edinmiştir. O, bilimin ışığında Türklerin, Türkiye Cumhuriyetini kurması gerektiğini savunmuş ve *“Türk Milletinin yürümekte olduğu ilerleme ve medeniyet yolunda, elinde ve kafasında tuttuğu meşale, müspet ilimdir”* diyerek bu düşüncesini açıklamıştır. Osmanlıların Fransız İnkılabına bakışlarının bu doğrultuda olmamasının onların taklitçiliğinden kaynaklandığını düşünmüştür. Meşrutiyet Anayasasının ise Fransız İnsan Hakları Bildirisini taşıdığı düşüncelerin bir kopyası olduğunu ve Türklerin Fransızlardan ve dünyadaki öteki uluslardan farklı yapı ve kültüre sahip olduğunu ve bunun dikkate alınması gerektiğini belirtmiş Fransız İnkılabının ihtilal eylemine saygılı olduğunu belirten Atatürk, hiçbir zaman bu ihtilalin getirdiği kültür değişiminin aynen uygulanmasına taraftar olmamıştır. 1789 ve onu izleyen yıllarda oldukça çekici görünen bildiri ve sloganların zaman geçtikçe insan aklıyla ve bilimi ile geliştirilmesinden yana olduğunu şu sözlerle belirtmiştir. *”Fransa İhtilali bütün Cihana hürriyet fikrini nefheylemiştir ve bu fikrin halen esas menbaı bulunmaktadır. Fakat o tarihten beri beşeriyet ilerlemiştir. Türk Demokrasisi Fransa ihtilalinin açtığı yolu takip etmiş, lakin has vasf-ı mümeyyizle inkişaf etmiştir. Zira her millet inkılabını içtimai muhitinin tazyikat ve ihtiyacına tabi olan ve hal ve bu ihtilal ve inkılabın zaman-ı vukuuna göre yapar (Polat, 2005: 158).*

Atatürk çağdaşlaşması her yönüyle özgün ise de onun köklerini Meşrutiyet Dönemi'nde aramalıyız. Türk çağdaşlaşmanı incelediğimizde, Meşrutiyet Dönemi yenileşmesinin Atatürk çağdaşlaşmasına önemli ölçüde tesir ettiğini görmekteyiz. Atatürk, Meşrutiyet Dönemi'nde yetişmiş bir Osmanlı Paşasıdır. Döneminin sosyal, siyasi ve kültürel gelişmelerini çok iyi incelemiş, böylelikle Osmanlı Dönemi'nde meydana getirilmek istenilen ancak bir türlü istenilen başarının sağlanamadığı değişimdeki aksaklıkları çok iyi görmüş ve Cumhuriyet çağdaşlaşmasını daha sağlam bir zemine oturtmuştur. Dolayısıyla Cumhuriyet modernleşmesi için gerekli olan alt yapı Osmanlı Dönemi'nde hazırlanmıştır. Atatürk bu altyapıdan faydalanmıştır (Aslan, 2008: 354).

Yukarda da ifade edildiği üzere ATATÜRK'ÜN fikir hayatının oluşumunda gerek ülke içi gerekse ülke dışındaki faktörler etkili olmuştur. Ülke içinde Meşrutiyet'in getirdiği özgürlük ortamında basın yayın araçları ile fikirlerini halka ulaştıran aydınların fikirleri, ülke dışında da özellikle Fransız İhtilalı'nın tüm dünyaya getirdiği anayasalcılık, milliyetçilik, hak, adalet vs... kavramlar ve bu çerçevede oluşan yeni dünya düzeni etkili olmuştur. Peki Atatürk'ün bu fikirlerinin uygulamaya yansımaları nasıl olmuştur? Bu sorunun yanıtlarını aramak için Atatürk İnkılaplarına bakmamız gerekir.

3. Cumhuriyetin Fikri Temelleri Açısından Atatürk İnkılapları'nın Oluşumuna Genel Bakış

III. Selim'in (1789-1808) dağılık bazı askeri ve idari tedbirleriyle başlayan modernleşme hareketleri cumhuriyet devrinde, rejimin dayandığı altı ana ilkeden biri olan devrimcilik ilkesine ulaştı. Modernleşme yeni rejimin gayesi, devrimcilik de bu gayenin elde edilmesini sağlayacak vasıta idi (Karpat, 1996: 263).

Osmanlı İmparatorluğu'nu modernleşme çabasına girmeye zorlayan saik, Batı'nın siyasi üstünlüğüdür. Cumhuriyet devrinde buna zorlayıcı bir ikinci sebep daha katılmıştır. Yeni rejimin varlığını ve bekasını yeni devlet ideolojisinin ihtiyaçlarına uygun olarak, milliyetçi bir nitelik taşıyacak yeni bir kültür ve politika

temeli teminat altına alabilirdi. Süratli bir modernleşme rejimin bekasını sağlayacağı için bunu tezelden temin etmek için Batı'yı örnek almaktan başka çare yoktu (Karpat,1996:264). Batılılaşma, toplum içindeki siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel münasebetlerin ve fikirlerin geçmişe nazaran daha geniş bir halk temeline dayanmasına yol açtı (Karpat,1996: 265).

1923'te yeni kurulan devlette sosyal, kültürel, hukuki, iktisadi ve siyasi alanlarda önemli inkılaplar yapılmıştır. Rejimin "*cumhuriyet*" olarak belirlenmesi, "*laik*" ve "*demokratik*" esaslar üzerine kurulması, "parlamenter sistemin yerleşmesi siyasi alanda yapılan inkılaplardır. Karma ekonomik program, yeni ticaret antlaşmalar ve düzenlemeler , giyim kuşamda Avrupai tarz, çeşitli ölçü birimlerinde batılı standartlar, çalışma hayatına ve toplumsal ilişkilere yönelik düzenlemeler önemli sosyo-kültürel inkılaplardır. Diğer toplumsal konularda ve eğitimde de inkılaplar yapmıştır. Yeni devletin siyasi ve düşünsel önderleri her fırsatta toplum için eğitimin önemini dile getirmişlerdir. Bu önemseme öncelikle belli bir ideolojik temelde yapılan inkılapların başarıya ulaşması içindir. " Cumhuriyet dönemi ve onun önde gelen liderleri eğitimi toplumsal değişimin önemli bir aracı ve misyoneri olarak düşünmüşlerdir (Gündüz, 2010: 57). Bu inkılapların bazılarının temellerinin Cumhuriyet öncesine dayandığı, hatta bu konuda cesur hamleler bile atıldığı görülecektir. Mustafa Kemal ATATÜRK'ün böyle bir ortamda yetişmesi ve bu fikirlerden etkilenmemesi de olanaksızdı. Nitekim aşağıda görüleceği üzere İnkılapların temelleri bazen Meşrutiyet bazen de Tanzimat dönemlerinde kadar gidecektir.

Yeni bir devletin kurulması onun koruyucu unsurlarını da beraberinde getirir/ getirmektedir. Cumhuriyet Türkiye'si de koruyucu unsurlarını oluşturmuştur. Bu unsurlar devletin temel esaslarını teşkil eden niteliklerdir. Bu nitelikler Cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik ve laiklik ilkeleridir (Gündüz, 2010: 58).

A. Fırka, Cumhuriyetin, milli hakimiyet mefkuresini en iyi ve en emin surette temsil ve tatbik eder devlet şekli olduğuna kanidir. Fırka, bu sarsılmaz kanaatle Cumhuriyeti tehlikeye karşı her vasıta ile müdafaa eder (Cumhuriyetçilik).

B. Fırka, terakki ve inkişaf yolunda ve beynelmilel temas ve münasebetlerde bütün muasır milletlere muvazi ve onlarla bir ahenkle yürümeyle beraber Türk içtimai hayatının hususi seciyelerini ve başlı başına müstakil hüviyetini mahfuz tutmayı esas sayar (Milliyetçilik).

C. İrade ve hakimiyetin kaynağı millettir. Bu irade ve hakimiyetin, devletin vatandaş ve vatandaşın devlete karşılıklı vazifelerinin hakkiyle ifasını tanzim yolunda anılması Fırkaca büyük bir esastır. Kanunlar önünde mutlak bir müsavat kabul eden ve hiçbir ferde, hiçbir aileye, hiçbir sınıfa, hiçbir cemaate imtiyaz tanımayan fertleri halktan ve halkçı kabul ederiz (Halkçılık).

D. Ferdi mesai ve faaliyetleri esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete erdirmek için milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde- bilhassa iktisadi sahada- Devleti fiilen alakadar etmek mühim esaslarımızdandır. (Devletçilik, 1935 Programı'nda, ek olarak, devletin fiilen iktisadi alanda iş yapacağı ve devletin yapacağı işlerle özel girişiminin faaliyet alanlarının çakışması halinde hangi esaslara göre davranacağı açıklanmıştır)

E. Fırka, Devlet idaresinde bütün kanunların, nizamların ve usullerin ilim ve fenlerin muasır medeniyete temin ettiği esas şekillere ve dünya ihtiyaçlarına göre yapılmasını ve tatbik edilmesini prensip olarak kabul etmiştir. Din telakkisi vicdani olduğundan, Fırka din fikirlerini Devlet ve dünya işlerinden ve siyasetten ayrı tutmayı milletimizin muasır terakkide başlıca muvaffakiyet amili görür (Laiklik)

F. Fırka, milletimiz birçok fedakarlıklarla yaptığı inkılaplardan doğan ve inkişaf eden prensiplere sadık kalmayı ve onları müdafaa etmeyi esas eder (İnkılapçılık,

1935 Programı'nda bu ifadenin başına " parti devlet yönetiminde, tedbir bulmak için dereceli ve evrimsel prensiple kendini bağlı tutmaz" ifadesi getirilmiştir) (Köker, 1993:134-135).

Bu ilkelerden "Cumhuriyetçilik", "Halkçılık", "Milliyetçilik", "Laiklik" CHP'nin 2. kurultayından, "Devletçilik" ve "Devrimcilik" ise 3. kurultayında parti tüzüğü ve programına girdi. 1937 yılında ise altı ilke de, 1924 Anayasası'na eklendi. Yukarıda adı geçen ilkeler incelendiğinde bunların da bazılarının temellerini geçmişte aramak gereği ortaya çıkacaktır. Bu açıdan şimdi de bu ilkeler ve dolayısıyla yapılan yeniliklerin kökenleri inceleyim.

II. Meşrutiyet Dönemi'nde siyasi ve kültürel alanda meydana gelen gelişmeler Cumhuriyet Döneminde siyasi ve kültürel gelişmelere zemin hazırlamıştır. Batılılaşma çabaları ile birlikte Türk düşünce yapısında yeni anlayışlar ortaya çıkartmıştır. Millet hakimiyeti telakkisi de bu değişimin bir sonucudur. II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında Meclis-i Mebusan'ın 11 Ocak 1909 tarihli 9. toplantısında Kanun-ı Esasi'nin tadillerine dair verilen üç tekliften biri "hakimiyet-i millîye"ye ve meşrutiyete uymayacak bazı maddelerin değiştirilmesine dairdir. Kanun-ı Esasi'nin bazı maddelerinde değişiklikle yaratılmaya çalışılan demokratik yasama ve yürütme organları, kuvvetler ayrılığını yasamayı daha çok kollayan yumuşak işbirliğine dayandırması, klasik parlamenter düzenin tipik unsurlarını getirmesi, ona adeta yeni bir anayasa niteliğini kazandırmış, "hakimiyet-i millîye" kavramı ve ilkesi anayasa tarihimize ve geleneğimize bu yolla girmiştir. İnsan hak ve özgürlükleri kavramı Tanzimat ve II. Meşrutiyet ile gelişmiştir. Uruklara tanınan hak ve özgürlükler, "Tebaa-i Devlet-i Osmaniye'nin Hukuk-i Umumiyesi" başlığı altında toplanmıştır. Yine II. Meşrutiyet ile Osmanlı'da sosyolojik anlamda "vatan" kavramı, Osmanlı topraklarının ne olursa olsun bir arada tutulması gereğine dönüşmüş, daha sonra bu niyet Kanun-ı Esasî'ye girmiştir (Aslan, 2008: 367). Aşağı yukarı 1910 yılına kadar Osmanlı Meclisi'nin oldukça hür çalıştığı söylenebilir. Bu şartlar içinde çalışmaya devam etmediyse, bu azınlıkların milli bağımsızlık emelleriyle İttihat ve Terakki'nin milli siyasetini bağdaştırmanın imkânsızlığındandır. Bundan başka, Jön Türklerin tasarladığı liberal, çok partili

siyasi rejim Osmanlı İmparatorluğunun yarı ilkel, iş bölümü ilerlememiş toplumsal yapısı üzerine zaten kurulamazdı (Karpat, 1996: 48).

Siyasi kavramlardan devletçilik, halkçılık, laiklik kavramları da II. Meşrutiyet Dönemi'nde gelişme kaydetmiştir. İttihatçılar, iktisadî egemenliğe sahip olmadıkça millî egemenliğin anlamı olmadığı görüşünü benimsemişlerdir. İktisadi egemenlik için yabancı boyunduruğundan kurtulmak gerekli ancak bu tam anlamıyla yeterli değildi. Devletin desteğiyle kurulan ve geliştirilen bir millî ekonomi gerekiyordu. 1914 yılı devletçilik olgusunun zemin bulması için iyi bir fırsat olmuştur. Savaş döneminde birtakım uygulamalar başlatılmıştır. Bu dönemde teşvik-i sanayi kanunu çıkartılması, savaş başladığında kapitülasyonlar kaldırılması, itibar-ı milli bankası kurulması, millî istikrâz tahvillerinin çıkarılışı, şirketleşme çabaları, yerli sermayedâr sınıfın yetiştirilmesi doğrultusunda merkeziyetçi bir uygulama ve "devletçilik", siyasal gündemin ön sıralarında bu nedenle yer almıştı (Aslan, 2008: 369). Onların çok partili liberal demokrasi anlayışı daha sonraki kuşaklara da geçti. İttihat ve Terakki'nin iktidara geçişinin ilk altı ayında bu sahada kendini gösteren hürriyet, halkın hafızasına yerleşti. Daha sonraki hürriyet ve demokrasi mücadelelerinin ilham kaynağı oldu (Karpat, 1996: 49). Artık özgürlük kavramının tadına bakanlar bundan kolay kolay vazgeçmeyeceklerdi. Nitekim de ilerleyen yıllarda Atatürk İnkılaplarının en büyük destekçisi yine bu grup olmuştur.

Jön Türklerin öncüleri arasında Yeni Osmanlıların payı büyüktür. Zaten “ devlet yönetimi, millet, hakimiyet-i milliye, parlamento, temsiliyet gibi siyaset etme biçimi konularında temel paradigma ve zihniyet değişimini öncelikle Yeni Osmanlılar sağlamıştır (Gündüz, 2010: 35). II. Meşrutiyet'e gelinceye kadar daha çok Avrupalı materyalistleri okuyan ve onlardan etkilenen bir aydın zümresi söz konusu iken, 1900'lerden sonra tercüme faaliyetleriyle birlikte telif çalışmalar da yapılmaya başlanmıştır (Gündüz, 2010: 42). Böylelikle yabancı eserlerin tercümesi, bu fikirlerin daha geniş kitlelere ulaşmasını sağlayacak, insanların ufuklarında değişimlere yol açacaktır.

Osmanlı Dönemi'nde meydana getirilen idari pratiklerde Cumhuriyet'in önemli kazanımlarındandır. 1859 yılında önemli bir kurum olarak "kaymakamlık ve müdürlük gibi idarî işlerde istihdâm olunacak memurlara kaynaklık etmek üzere", "ilk sivil yüksek mektebimiz" olan Mekteb-i Mülkiye kuruldu. 1859 yılında kurulan Mekteb-i Mülkiye, Osmanlı idarî yapısındaki değişim ile eğitim sistemindeki değişimin çakışma noktasında yer alır. Tanzimat ile başlayan merkezîyetçi bir devlet olmaya yönelik çabaların bir ürünü olan bu okul; vilayet, sancak, kaza ve nahiye şeklindeki yeni idarî örgütlenmeye memur ve idareci yetiştirmek üzere kurulan bir okuldur. Mekteb-i Mülkiye, bürokratik yapıdaki bu değişimde kadıların yerine görev yapacak olan kaymakamları, adlî, idarî ve siyasî olarak yetiştirmek amacındadır (Aslan, 2008: 366). Böylece taşra da modern kurumlardan yetişmiş bürokratların görevlendirilmesi sağlanmıştır. Ayrıca Mekteb-i Mülkiye bugünkü Siyasal Bilimler Fakültesi'ne denk olup, günümüzde de aynı işlevi yerine getirmektedir.

Halk Partisi Anadolu'da ve Trakya'da kurulmuş olan ve kısmen eski İttihat ve Terakki Partisi üyelerinden meydana gelmiş olan Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti'nden çıkmıştır (Karpat, 1996: 312). Cemiyetin 1923 seçimlerindeki seçim beyannamesinde mevcut dokuz maddeden biri de, Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti'ni bir siyasi parti haline sokmak teklifi idi. Halk Fırkası, Ekim 1923'te resmen kuruldu ve meclise seçilmiş bulunan mebuslar da bu şekilde parti üyesi oldular (Karpat, 1996: 313). 1923'ten 1945'e kadar Türkiye'de bütün reformlara ve siyasi hareketlere Halk Partisi ön ayak olmuştur (Karpat, 1996: 313). Partinin oluşumunda geçmişten devralınan parlamenter kültürün de büyük etkisi vardı. Bundaki en büyük kanıt da üyelerinin bir kısmının eski İttihat ve Terakki Partisinden gelmiş olmasıdır.

Osmanlı Dönemi'nde hukuk alanında yenileşme hareketleri ve Batıdan kanun iktibası Cumhuriyet Dönemi hukuk inkılabına zemin hazırlamıştır. Modern anlamda kanunlaştırma (kodifikasyon) hareketleri Osmanlı'nın son döneminde ortaya çıkmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti, Tanzimat'la birlikte Batıdan kanun iktibas etmeye başlamıştır. İlk büyük iktibas hareketi Fransız Ticaret Kanunu'nun Kanunname-i Ticaret'in alınmasıdır. Cumhuriyet döneminde de kanun iktibasları devam etmiş önce

İsviçre'den 'Medeni Kanun', İtalya'dan 'Zardelli Ceza Kanunu' ve Almanya'dan 'Ceza Muhakemeleri Kanunu' olmak üzere birçok kanun iktibas edilmiştir. Kanun iktibasının Osmanlı Devri'nde olduğu gibi Cumhuriyet'in ilanından sonra da devletin bir zenginlik vasıtası olmaya devam ettiği gerçektir. Ali Birinci'nin de ifade ettiği gibi, Tanzimat'tan beri herhangi bir kesintiye ve duraklamaya uğramaksızın kanun romantizmi Cumhuriyet Devri'ne de tekabül etmiştir (Aslan,2008:366-67). Osmanlı'dan miras kalan bir alışkanlık da yine bu kanun transferiydi.

Muhalefet yıllarında, yani 1889-1908 arası, Türk milliyetçiliği açıkça ortaya konmuyordu. Çünkü azınlıklar, padişaha karşı kazanılacak zafer neticesinde bağımsızlıklarını elde etmek ümidiyle Jön Türkleri destekliyorlar, onlar da Türk milliyetçiliğini açıkça savunarak azınlıkları kendilerinden uzaklaştırmada bir fayda görmüyorlardı. 1908-1913 arası Jön Türklerinin milliyetçilik anlayışı daha belirli şekil alarak Türk milli özelliklerine göre düzenlenmiş ve Türklerin hakim durumda oldukları merkezî bir Osmanlı devleti meydana getirmek siyasetinde ifadesini bulmuştu (Karpata, 1996: 44). Yusuf Akçura Üç Tarz Siyaset olarak bilinen meşhur makaleler dizisinin 1904'teki yayımının sonrasında, Türk Ocakları¹⁵ Kulüpleri ve Türk Yurdu dergisi çerçevesinde gelişen Türk Milliyetçi akımının tanınmış önderiydi. Temel tezi, Osmanlı İmparatorluğu'nun kendisini Türk milliyetçiliği ile tanımlaması ve kendisini Türk dünyasının başına koyması gerektiğiydi. Pantürkçü milliyetçiliği, bu dönemde henüz ırkçı yananamlar taşımayan ve daha uygun bir şekilde "etnisite" olarak çevrilebilecek olan, ırk kavramına dayanıyordu (Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, 2009:49). Jön Türkler devrinde Osmanlılık gibi, milliyetçilik bütün Türk siyasi partileri tarafından temel ilke olarak benimsenmiştir (Karpata, 1996: 215). Milliyetçilik ilkesine baktığımızda bununla bağlantılı olarak Atatürk Döneminde gerçekleştirilen Dil ve eğitim ile ilgili çalışmaların da temellerini incelemekte fayda vardır.

¹⁵ Milliyetçi fikirleri yaymak ve nihayet Osmanlı İmparatorluğu'nu bir Türk devleti haline getirmek amacıyla 1911'de Türk yurdu, 1912'de Türk Ocakları teşkilatı meydana getirildi (Karpata, 1996: 47).

Tanzimat aydınlarına göre geri kalmışlığın sebeplerinden biri de cehaletti. Cehaletin sebebi de alfabeyi öğrenme zorluğuydu. Bazılarına göre alfabe kolaylaşırsa cehalet gidecek ve ilerleme sağlanacaktır. Bu inançla çeşitli fikirler öne sürülmüş, bazı uygulamalar bile yapılmıştır. Harflerin düzenlenmesine ait ilk önemli görüşler Ahmet Cevdet Paşa'ya aittir. 1850'de Fuad Paşa ile hazırladığı Kavâid-i Osmani'de Türkçe'de bulunup Arap harfleriyle gösterilemeyen sesleri belirtmek için bir hal çaresi gerektiğini yazmıştır. Paşa'nın başında bulunduğu Encümen-i Daniş de bu yolda bazı çalışmalar başlatmıştır. Cevdet Paşa'dan yaklaşık on yıl sonra eğitimci kişiliğiyle ön plana çıkan Münif Paşa, "Arap yazısının okuryazarlığın gelişmesini köstekleyen ve cahilliğin yaygın olmasına yol açan bir araç" olduğu yönündeki görüşleri ve "maarifî genişletmek için bir yazı reformu gerektiği" önerisini ortaya atmıştır (Gündüz, 2010: 149). Takvim-i Vekâyi'den II. Meşrutiyet'e kadar dilde sadeleşmeyi savunan birçok gazete ve dergi çıkmıştır. Ceride-i Havadis (1840) ilk yarı resmi gazetedir. Bu gazete ilim, ahlak, sanat siyaset ve edebiyat konularında yayınlar yapmıştır. Takvim-i Vekâyi'ye göre dili daha sadedir. Bireysel girişimle açılan ilk özel gazete Tercüman-ı Ahvâl dilde sadeleşmeye özen göstermiştir. Daha ilk sayısında Şinasi " giderek umum halkın kolaylıkla anlayabileceği mertebede iş bu gazete kaleme almak mültezem..." diyerek dilin sadeleşmesi lüzumu üzerinde durmuştur. Şinasi Tasvir-i Evkâr (1862) da dil konusundaki görüşlerini daha geniş ve detaylı ele almıştır. Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin yayın organı Mecmua-yı Fünun'un (1862) yayın ilkelerinde biri " herkesin anlayabileceği surette sehlü'l-ibare olmak" tır (Gündüz, 2010: 144). Dilde arınma işi de bu sıklarda gerçekleşti. Daha önce Ali Canip ve Ömer Seyfettin Selanik'te çıkan genç kalemler dergisinde Türkçe yazılar yayınlarken dilde reformu savunmuşlardı. Batı edebiyatının bazı büyük eserleri de Türkçeye çevrilmişti; sanat, edebiyat felsefe alanlarında ve gündelik yayınlarda oldukça önemli bir gelişme olarak görülüyordu. Milli kütüphane, arşivler, müzik ve coğrafya Enstitüleri gibi kültürel kurumlar meydana getirildi. Takvim de kısmen değiştirilerek kamer ayı yerine Batı'nın güneş ayı kabul edildi. Hatta kıyafette de değişiklik yapılarak ordu için *enveriye* adı verilen bir başlık kabul olundu (Karpat, 1996: 49).

19.yy boyunca ve onu takip eden süreçte dil birliğinin sağlanması yönünde önemli çalışmalar ortaya konmuştur. Özellikle Tanzimat'la birlikte dilde sadeleştirme hareketi başlamış ve eğitimin millileştirilmesi çalışmalarında önemli mesafeler katedilmiştir. 3 Mart 1861 tarihinde Mâarif Nezâreti'nin Vazifelerine Dair Mevâd adı altında yollanan bir vesikada, 6. madde olarak, "İkinci ve üçüncü dereceli okullarda öğretim dili Türkçe olacak ve öğretmenlerin bu dili iyi bilmeleri şartı aranacaktır." Daha sonra İbrahim Şinasi ile birlikte dilde sadeleştirme hareketinde büyük gelişmeler sağlanmıştır Dilde sadeleşmenin gerekliliğine inanalar arasında Ali Suavi'de yer almıştır. Suavi, İstanbul'da çıkarttığı Muhbir Gazetesinin 25 Şabân 1283 / 1867 tarihli ilk sayısına yazdığı mukaddimede kullanılacak dilin herkesin anlayabileceği adi lisân olması gerektiği düşüncesindedir Ziya Paşa'da Türkçe imlanın bilinmesi gereğine işaret etmiştir. Tanzimat Dönemi'nde dil alanındaki en önemli gelişme tıp eğitiminin Türkçe yapılması amacı ile, 1283/1866 tarihinde Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmânîye ile 1284/1867 tarihinde Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin kurulmasıdır (1894 yılında yayınlanan resmî bir emir ile imparatorluk içerisindeki mahallî ve yabancı okullar da dahil olmak üzere, bütün okullarda Türkçe öğretim yapılması istenmiştir (Aslan, 2008: 360). Gökalp, Türk kültürüne belirli milli bir karakter verebilmek ve devlet teşkilatını da ona göre düzenleyebilmek için Türkiye'de bir sıra reform yapılması gerektiğine inanıyordu. Milli dil, İstanbul şivesinde Türkçe olacaktı. Milli devletin kurulabilmesi kanunlarda değişiklikleri zorunlu kılıyordu. Gökalp laikçiliği, yani dinin devletten ayrılmasını ve devletin Şarklı tesirlerden temizlenmesini savunuyordu. Kanun yapma ve yürütmeyi sadece devletin vazifelerinden sayarak şer'i kanunların ve Evkaf Nezaretinin kaldırılmasını ileri sürüyordu. Eğitimde ikili medrese- mektep sistemi yerine tek bir sistemin uygulanmasına taraftardı (Karpas, 1996: 45). Tanzimat döneminden itibaren dile getirilen, "*Arap harflerinin öğrenilme güçlüğü*" ve "*dilde sadeleşme gerekliliği*" Atatürk dönemine devreden Osmanlı miraslarından biridir. Bu birikim sayesinde Yeni Türk Harflerinin kabulü de ciddi bir başkaldırı ile karşılanmamış, Osmanlı Devleti döneminde sonu getiremeyen bu inkılâp, Cumhuriyet Türkiye'sinde gerçekleştirilmiştir.

Aslında eğitim sisteminin çağdaşlaşma süreci, Osmanlı'ya matbaanın geliş yıllarına kadar uzanır. Özellikle III. Selim döneminde açılan askeri okullar eğitimde dönüşümün başlangıç dönemleridir. Tanzimat döneminde modern ve laik okullar yaygınlaşmıştır. Cumhuriyet dönemi eğitim inkılabları II. Mahmud'un eğitim alanında yaptıkları ile önemli bir başlangıç kazanmıştır. "Türk insanının Avrupa insanına benzer görünüşünün Atatürk'le biten tarihi, 1830'larda bu hükümdarın çabaları ile başlar" (Gündüz, 2010: 60) II. Mahmut ile başlayan bu hızlı "toplumsal devrim" süreci *Tanzimat Fermanı* ile devam etmiştir. II. Mahmut 1824'te yayınladığı bir fermanla eğitimin önemine dikkat çekmiş ve ilköğretimi bütün Osmanlı tebaasına zorunlu kılmıştır. Ne var ki ferman İstanbul'da bile 1839 yıllarına gelinceye kadar çeşitli sebeplerden dolayı yeterince uygulanamamıştır. İlköğretimin tüm ülkeyi kapsar biçimde yaygınlaştırılması Tanzimat dönemine rastlar. Yine bu dönemde eğitimin merkez ve taşra örgütlenmesinin nüveleri ortaya çıkmıştır. Tıp ve mühendislik eğitimine ziyade önem verilmiş ve 1842'de ilk ebe mektebi açılmıştır. 1847'de ilk defa orta öğretime öğretmen yetiştirmek için Darülmallimin kurulmuş, kısa bir süre sonra da kızların eğitimi için kız rüştiyeleri açılmıştır (1859). 1851 tarihli Darümuallimin ilk Nizamnamesi ve 1869 tarihli Maarif-i umumiye Nizamnamesi'nin teşkili önemli gelişmelerdir. Tanzimat döneminde rüştiyelerin sayısı hızla çoğalmış, merkezde ve taşrada birçok alanda erkek sanayi mektepleri açılmıştır. Kızlar için rüştiye ve ilk idadi açılmıştır. 1848'de ilk öğretmen okulu Darümuallimin ve 1846'da ilk olarak Darulfunûn'un kurulması Tanzimat Döneminin önemli eğitim yenilikleridir. Bundan kısa bir süre sonra 1870'te kız sanayi mektebi (Sanayi-i Nefise) ve kız öğretmen okulu (Darulmallimât) açılmıştır. Bu dönemde Fransız eğitim modellerinden esinlenerek ilkokul (ibtidai), ortaokul (rüştiye) ve lise (idadi ve sultani) açılmıştır. Yine ilk olarak bu dönemde sivil okullar da açılmıştır. Mekteb-i Ulûm-i Edebiye (1839), Mekteb-i Maarif-i Adliye (1838), Askeri İdadiler (1846), Mekteb-i Mülkiye (1859), Mekteb-i Tıbbiye Mülkiye (1866) bunlardan bazılarıdır. Bu dönemde devletin yabancı dil gereksinimini karşılamak üzere 1820'de Bab- Ali içinde açılan " *tercüme odası*" gerek eğitime, gerekse Osmanlı düşünsel hayatına büyük katkıları olmuştur. Tanzimat bürokrasisi ve aydınların birçoğu buradan yetişmiştir. Aynı dönemde Batı'ya çeşitli alanlarda yetiştirilmek üzere öğrenci gönderilmiştir. Açılan okullardaki çeşitliliğin

sebeplerinden biri, hızla gelişen bürokrasiye memur ve bürokrat yetiştirmektedir (Gündüz, 2010: 105-106).

Eğitimde modernleşme ve yaygınlaşma II. Abdülhamid döneminde daha da gelişmiş, II. Meşrutiyet döneminde de nitelik ve nicelik bakımından hayli ilerlemeler sağlanmıştır. “İttihat ve Terakki mensupları ve Cumhuriyet’in kurucu kadroları büyük ölçüde II. Abdülhamid döneminde açılan okullardan yetiştiler. Dolayısıyla yeni kurulan devlet modernleşmeye müsait bir eğitim ortamı devralmıştır (Gündüz, 2010: 60). Cumhuriyeti kuran siyaset, eğitim, kültür ve ekonomist kadroların hemen hemen tamamı II. Abdülhamit dönemi okullarından yetişmiştir. Abdülhamid sağlıklı bir toplumsal değişimin gerçekleştirilebilmesi için öncelikle halkın seviyesinin yükseltilmesi gerektiğini erken görerek, diplomasıyla birlikte eğitime önem vermiştir. Açılan yeni okullardan yetişenler II. Meşrutiyet’in özgür ortamında, özgün sayılabilecek eğitim düşünceleri üretebilmişlerdir (Gündüz, 2010: 138).

Cumhuriyet dönemi eğitime miras kalan önemli gelişmeler II. Mahmut ve Tanzimat dönemlerinde gerçekleştirilmiştir. II. Mahmut ile birlikte devlet hizmetlerinde ilmiye sınıfının nüfusu azaltılmış, yerine Avrupa’da eğitim görmüş, laik zihniyetli “bilim adamları, aydınlar” tercih edilmeye başlanmıştır. Bu türden insanların yetişmesi laik ve seküler eğitim kurumları birbiri ardına açılmıştır. Osmanlı toplumunda eğitimin geniş kitlelere yayılma isteği ilk olarak II. Mahmut’la başlar. Tanzimat’ın ilk yıllarında eğitim düşüncesi alanında fazla ilerlemenin olduğu söylenemez. Ancak Yeni Osmanlılar ile birlikte büyük bir inkişaf başlamıştır. Bunların başında “gelecek devirlerin mücedditlerini, yenilik taraftarı olacak nesilleri yetiştiren yüksek mekteplerin açılması, bilhassa Avrupa’ya öğrenci gönderilmesi gibi teşebbüsler” gelmektedir (Gündüz, 2010: 103-104). Yine II. Meşrutiyet’in hemen her kesimden aydınları tarafından sürekli savunulan “eğitimde toplumculuk” düşüncesi Cumhuriyet dönemi eğitim felsefesinin temel taşlarından birini oluşturmuştur. Ziya Gökalp’ın “hak yok vazife var” dövizinde mündemiç ifadenin açılımı, toplumun varlığı ve devamı için bireylerin vazifeli olmasıdır. Dolayısıyla önemli olan toplumdur. Birey, cemiyet için vardır. Bu düşünceler Emile Durkheim’den

mülhemdir ve Meşrutiyet aydınlarında içselleştirilerek Cumhuriyet eğitiminin temel felsefi amaçlarından birini oluşturmuştur (Gündüz, 2010: 139).

Bütün eğitim kurumlarının birliği ilk olarak, büyük oranda Fransız eğitim teşkilatının etkilerini taşıyan 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile düzenlenmeye çalışılmıştır. II. Meşrutiyet döneminde ise tam anlamıyla Tevhid-i Tedrisattan bahsedilir olmuştur. Eğitimde istenilen başarının sağlanabilmesi için eğitim birliği şart görülmüştür (Gündüz, 2010: 62). Bu dönemde eğitim laik ve milli olması konusunda da görüşler ortaya atılmıştır. Eğitimin ıslahı sıklıkla gündeme getirilmiş ve pedagojik dergiler çıkarılmıştır. II. Meşrutiyet döneminde Türk Eğitim düşüncesi pedagojik fikirleri tercüme ve yayma aşamasına geçmiş, bu zihniyetle düşünen kişiler olarak ülkenin eğitim sorunlarını incelemeye, bu sorunların çözümü ve ülke gençlerinin daha iyi yetiştirilmesi için modeller geliştirmeye başlamışlardır. (Gündüz, 2010: 53). Tanzimat döneminde tohumları atılan ve Meşrutiyet döneminde sık sık dile getirilen Tevhid-i Tedrisat'ın gerçekleştirilmesi de Cumhuriyet Türkiye'sinde olmuştur. Eğitimdeki yeniliklerin temelleri yanı sıra Laiklik ilkesinin de bu bağlamda temellerine inmemiz gerekmektedir.

Kurtuluş Savaşı kazanılır kazanılmaz, barışın sağlanmasından bile evvel, Mustafa Kemal dini rolüne dair fikirlerini kamusal olarak ifşa etmeye ve bunu da çok tutarlı bir şekilde yapmaya başladı. İslam'a karşı olmadığını vurgulamış; tam tersi, onu “dinlerin en rasyonel ve doğalı” olarak savunmuştur. Söylevlerinde ulema karşıtı belagatı çoğu kez dini siyasal amaçlar uğruna kullanacak gericilerden gelen tehlike hakkında ikazlarla birleşmişti. Jön Türkler arasında Nisan 1909'daki karşı devrim zamanı yaygınlık kazanan bir terim olan irticaya, söylevlerinde sıkça atıfta bulunuyordu (Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce , 2009: 46).

Aksini ileri sürenler olmakla birlikte, en azından Birinci Meşrutiyet'in ilanına kadar, Osmanlı İmparatorluğu teokratik bir toplum, hukuk ve devlet yapısına sahip olmuştur. Fazla ömürlü olmayan Meşrutiyet'le birlikte Osmanlı toplum, hukuk, devlet düzeni, fazla gelişmiş olmamakla birlikte, “seküler” bir toplum, hukuk ve devlet düzeni oluşturmuştur (Hafizoğulları, 2001: 37). Jön Türk reformları, bilhassa

Şeyhülislamın, ülkedeki en yüksek dinsel otoritenin, kabineden ihraç edildiği ve medreseler il vakıflar üzerindeki yetkinin laik bakanlıklara aktarıldığı 1916-17'de yapılanlar, Osmanlı laikleşme sürecindeki son adımlardır. Yasamanın hala şeriatla dayanan kısmı olan medeni hukuka yapılan değişiklikler, 1917'de bunu da Avrupa uygulaması ile yakınlaştırdı (Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce , 2009: 45-46)

Meşveret'te ve Paris'te kaldığı uzun dönem boyunca diğer dergilerde basılan yazılarında Ahmet Rıza¹⁶ dinin eğitim, idare ve siyaset üzerindeki nüfuzundan vazgeçtiği, *laique* bir düzenin inançlı bir savunucusu olarak kendini ortaya koymuştur (Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, 2009: 46). Tüm Jön Türk yayıncılar arasında Abdullah Cevdet en radikal laikti. Sadece din ve devlet arasında tam bir ayırımın savunuculuğunu yapmadı, inançlı bir materyalist olarak Müslümanları tedricen dinsel dünya görüşlerinden vazgeçirmenin ve onlara sadece bilime dayanan bir dünya görüşüne doğru rehberlik etmenin yollarını aradı (Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, 2009: 47). 1924'teki Kemalist reformların tümü (Halifelik ve Şeyhülislamlığın kaldırılması, eğitimin laik bir bakanlık altında birleştirilmesi, din işleri ve vakıflar için müdürlüklerin kurulması), Osmanlı laikleşme sürecinin mantıksal sonuçları olarak görülebilir. Kemalistlerin seleflerinden çok daha ileri gittikleri alanlar, 1925'te tarikatların yasaklanması ve tekkelerin kapatılması ile 1926'da Avrupa Medeni hukukunun toptan kabulüydü (Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce , 2009: 48)

Görüldüğü üzere Laiklikle ilgili tartışmalar daha Atatürk'ün bu ilkeyi ortaya koymasından önce tartışılmaya başlanmıştır. Yüzyıllarca şeriatla yönetilmiş bir ülke için bu tür tartışmaların yapılması şüphesiz ki çok büyük adımlardır. Bunda da Fransız İhtilalı'nın getirmiş olduğu yeni fikirlerin payı çok büyüktür. Peki kadın haklarının gelişimi açısından Cumhuriyet'e temel olabilecek herhangi bir çalışma olmamış mıdır? Biraz da bunun üzerinde duralım.

¹⁶ Bir Jön Türktür.

Kadınların eğitimi, modernleşme süreçleri ve kadın toplumsallığının gelişmesi Tanzimat'la başlar. Bu dönemde kadın konusunda risaleler, kitaplar yazılmıştır. Tanzimat yıllarından sonra kadınlar “modernleşmenin sağlayıcısı” görülmüş ve batı kültürünün aktarımcılarından olmuştur. Kadın hakları ile ilgili çağdaş hukuki düzenlemeler de bu dönemde başlamıştır. Feminizmle ilgili ilk yazılardan biri 1905'te yayımlanmış ve hayli ilgi göyerek tartışmalar giderek yaygınlaşmış ve feminist basın grubu ortaya çıkmıştır. Bu tarihten sonra öncelikle erkeklerin önderliğinde “kadın hakları” savunulmuştur. Cumhuriyet döneminde asıl şeklini alan “modern aile” fikrinin temel yapısı II. Meşrutiyet yıllarında atılmıştır. Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilmeye çalışılan modern hayat biçimi büyük ölçüde “Osmanlı toplumunun üst kesimlerinin sürdürmekte oldukları hayat biçimidir.” Toplumun üst düzey kadınlarının modern yaşamları Cumhuriyet kurulduktan sonra bütün kesimlere yayılmaya çalışılmıştır. Şu halde kadın modernleşmesinin kökenleri büyük ölçüde II. Meşrutiyet'le başlar (Gündüz, 2010: 53).

Kadınların sosyal hayatta yer almaları da II. Meşrutiyet Dönemi'nde görülen bir özelliktir. II. Meşrutiyet Dönemi'nde ortaya çıkan kadın meselesi, kadın haklarının gelişiminde önemli rol oynamış ve Cumhuriyet Dönemi'nde kadınların sosyal ve siyasi haklarını elde etmesinde önemli etken olmuştur. II. Meşrutiyet Dönemi'nde kadın meselesi basın hayatında tartışma zemini bulmuş, bunlar arasında kadının siyasi hayata katılmasına dair düşünce ve istekler de bu tartışmalar arasında yer almıştır. Müfide Ferit Hanım, hazırlanan kanunların toplumun her kesimini kapsadığını ancak seçme ve seçilme haklarının sadece erkeklere verildiğinin altını çizerek herkesin hukuka uyması gerekmesi istenirken kadınların siyasi haklardan mahrum edilmesini yadırgamaktadır. Baha Tevfik ise "Seçme ve seçilme evrâkını doldurmak için dâhî erkek olmak mı lazımdır?" sorusuyla kadınların intihab (seçim) hakkının verilmemesinin adaletsiz bir tutum olduğunu ileri sürer (Aslan, 2008: 361). Kadınlar seçme seçilme hakkına tam olarak 1934 yılında kavuşacak olsalar da Tanzimat'la başlayan ve özellikle II. Meşrutiyet dönemlerinde sıkça dile getirilmeye başlanan bu fikirlerin etkisi yadsınamaz.

Alman Devlet Adamı Dr. Ernest Jackh, 1908 senesine ait İstanbul hatıralarında Osmanlı kadınındaki değişimden bahsetmektedir; “Yurtlarının hürriyeti için mücadele ettiklerinden dolayı sürülmüş iki hükümet ricalini getiren ve bayrağı neşeli bir surette dalgalanan vapur limana yaklaştığı zaman rıhtımdaydım. Kaptan köprüsü üzerinde peçeli bir Türk kadını duruyordu. Bu kadın rıhtım üzerinde toplanmış halka Türkçe, Fransızca ve İngilizce hitap ediyor ve yalnız Türk halkının yeniden doğuşunu değil, yurdunun kalkınmasında yaratıcı kuvvetini her suretle tatbîke imkan bulmuş olan Türk kadınının da kurtuluşunu kutluyordu. Yaşasın vatan! Long live the Turkish Father-land!” Jackh hatıratına Genç Türk Kadın Cemiyeti sekreteri olan bir Türk kadınının peçesiz resmini koyarak “...yalnız peçesiz resmini çektirmek değil, neşir için güzel fotoğrafını imzalamak cesaretini de göstermişti” şeklinde bir ifadeyle Osmanlı kadınlarında başlayan değişimi övmüştür. 1881-1907 yılları arasında, babasının İngiliz Konsolosluğundaki görevi nedeniyle Türkiye’de yaşamış olan Dorine L. Neave ise, seçkin kadınların ev içlerindeki giyimlerini şu şekilde anlatmıştır: “...Ev halkından hiçbir erkeğin odaya giremeyeceğine emin olduktan sonra örtülerini açarlar, Paris ya da Viyana elçiliklerindeki akrabaları tarafından yollanan pahalı Paris kıyafetleri ortaya çıkardı. Yabancı dil bilen Türk hanımları, moda mecmûalarını dikkatle takip eder, en son modaya göre giyinirler, bunu sağlamak için haftalar boyu haremlerde çalışan açığöz Rum terziler, Beyoğlu’nda açtıkları ünlü mağazalar olan Hayden ve Baker’den kumaşlar taşırlardı. Kur’an hükümleri uyarınca saçlarını toplum içinde göstermeleri yasaklandığından, peçelerini kaldırdıklarında erkekler tarafından seyredilmeyeceklerini bildikleri halde, modaya uygun bukleleri Avrupa kadınlarınıninki gibi dalgalı veya örülmüş uzun saçlarıyla karşılaşmamız oldukça şaşırtıcıydı (Aslan, 2008: 364).

II. Meşrutiyet’in ilanının hemen ardından bazı bayanların sokaklarda peçesiz dolaşmaya başladıkları görülmüştür. Meşrutiyet Dönemi’nde sokaklarda tesettüre dikkat etmeyen ve gösterişli giyinen kadınların sayısı bir hayli artmıştır. Meşrutiyet Dönemi basını Batılı kadınların yaşam tarzlarından ve davranışlarından bahsederek, Osmanlı Türk kadınına Batılı kadınların yaşantısını tanıtmaktaydı. Çarşafın tamamlayıcı aksesuarı olan peçe ise II. Meşrutiyet’in serbesti ortamından da yararlanılarak yavaş yavaş çıkarılmıştır. Meşrutiyet, kadınların dış giyimlerinde de

büyük değişmeler meydana getirmiştir: “Bazı şehir kadınları İslâm, Avrupa ve Rus kadın kıyafetlerinin karışımı bir sokak kıyafeti geliştiriyordu, peçe halâ yerinde durmakla birlikte, yüzü saklamaktan çok bir süs olarak kullanılıyordu. Avrupa kadın kıyafetlerinde görülen yandan düğmeli botlar, çoraplar, eldivenler meydana çıkmıştı”. Meşrutiyet Dönemi'nde moda düşkünlüğü, açık seçik giyinme eğilimlerinde artış gözlemlenmiştir. Bunların yanında 1908'de İstanbulun yerine Avrupai ceket ve pantolon, kalpakla birlikte giymeye başlanmıştır. Hatta Avrupa'daki Jön Türklerin bu dönemde Osmanlı'ya muhalefet için kalpak ve fes yerine şapka giymişler daha sonra şapka giyildiği de görülmüştür. Böylece daha Meşrutiyet Dönemi'nde toplum hayatında dış mekanda giyilen kıyafetin anlamı da değişmiş olmaktadır. Kadın kıyafeti kadar kadın için önemli bir farklılaşma alanı olan "süslenme" de ciddi değişimler geçirmiştir. Zamanla dış kıyafet olan çarşaf ta görülen değişim -pelerin, manto- Osmanlı kadın kıyafetinde Avrupalılaşmaya geçiş sürecinde erkekte olduğu gibi -fes ve şapka geri dönülemez bir Batılılaşma sürecini başlatmıştır. Bursa'nın ilk Türk şapkacısı Enstitü'den mezûn olan Mediha Hanım'dır. Zengin bir ailenin kızı olduğu halde evinin bir kısmını atölye haline getirmiştir ve oldukça fazla sipariş almaktadır (Aslan, 2008: 363).

Osmanlı Devleti'nde çalışma hayatında kadın işçi olgusu Meclîs-i Mebusan'da yapılan konuşmalarla daha da belirginleşmiştir. Sivas Mebusu Ömer Şevki Bey, 10 Aralık 1910'da meclîse "Müessesat-ı Sinaiyede çocukların ve kadınların çalıştırılması" adıyla bir layiha sunarak, kız ve erkek çocukları ile kadınların sanayide, taş ve maden ocaklarında çalışma koşullarının düzeltilmesi gerektiğini açıklamıştır (Aslan, 2008: 358). Görüldüğü üzere, yukarda sıralanan özellikler, kadınların toplumda kabul görmeye başladıklarının bir kanıtıydı. Bu miras da Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine aktarılacaktı. Peki kadınlarda meydana gelen bu değişimle birlikte toplumsal anlamda da ne tür değişimler yaşanmıştır?

Batılılaşma, Osmanlı toplumunun sosyal yaşantısında birtakım değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. Giyim kuşamda başlayan Batı öykünmeciliği, Cumhuriyet Dönemi giyim kuşamının temellerini oluşturmuştur. Giyim kuşamda geleneksel Osmanlı tarzından bir kopuş gözlenmektedir. Batı bu noktada öykünülen bir obje

konumundadır. Bu dönemde yeni bir milli moda oluşturulmasına çalışılmıştır. Dönemin basını ise Batılı hayat tarzının taşıyıcılığını üstlenmiştir. Kılık kıyafet alanında başlayan Batı taklitçiliği romanlara da yansımıştır. Ahmet Midhat Efendi'nin *Felatun Bey ve Rakım Efendi* (1876) adlı romanı ve Rezaizade Mahmut Ekrem'in *Araba Sevdası* bunlara örnek verilebilir. Ahmet Midhat'ın romanında Felatun Bey tercihleri olmayan birisidir; “Felatun Bey'in kıyafetini sorarsanız tarifinden ızhâr-ı acz ederiz. Şu kadar diyelim ki haniya Beyoğlu'nda elbiseci ve terzi dükkânlarında modaları göstermek için mukavvalar üzerinde bir çok resimler vardır ya? İşte bunlardan birkaç yüz tanesi Felatun Bey'de mevcûd olup elinde resim, endam aynasının karşısına geçer ve kendisini resme benzetinceye kadar mutlaka çalışırdı. Binaenaleyh kendisini iki gün bir kıyafette gören olmadı ki Felatun Bey'in kıyafeti şudur demek mümkün olsun.”. Yüzeysel Batı taklitçiliğini hicveden bir diğer roman Rezaizade Mahmut Ekrem'in *Araba Sevdası*'dır. “Bihruz Bey nereye gitse, her nerede bulursa maksadı görünmekle beraber görmek değil, yalnız görünmek idi (Aslan, 2008: 362-63). Batılı hayat tarzının taklitçilikle başlayan kabulü, artık insanlar için vazgeçilmez bir hal almış, hatta romanlara bile konu olması toplumdaki bu yaşantının büyük etkisinin bir göstergesiydi.

Bu dönemde kılık kıyafetin yanı sıra sosyal alanda da birtakım değişiklik ve yeniliklerin varlığına rastlıyoruz. Beyoğlu'nda açılan lokanta ve pastaneler kentin sosyal yaşantısının değişiminde büyük rol oynamıştır. Lokantalarda; “... geç vakte kadar oturulur ve müzikal dinlenir. Yemek yendikten sonra likör ve kahve içilir ve ba'de şampanyayla devam edilir”. Refik Halit Karay, Osmanlı toplumundaki bu değişime dikkat çeker: “... Modern devrin en hoşuma gitmeyen ciheti, mutfak ve yemeğin evden elini eteğini çekmesi, mutfak bacalarının tütmez olmasıdır. Kadınlı erkekli iş ve memuriyete sarılmak, ayrıca hem bunlara, hem de sinema saatlerine yetişmek kaygısı yüzünden halk gıdasını sokakta hemen hemen angarya savar gibi alelacele almaktadır”. Modernleşme süreciyle birlikte yeni yeni açılmaya başlayan lokantalar "Batı adabı"na göre yemek yenilen yerler olarak toplum hayatında kabul görmüşlerdir (Aslan, 2008: 364).

Sosyo kültürel normların gösterim alanı olan eğlenceler toplum hayatının değişiminde önemli fonksiyonlara sahiptir .Modernleşme ile toplum hayatında baş gösteren değişimler kılık kıyafet alanıyla sınırlı kalmamıştır. Toplum hayatında Batı usulü sinema, tiyatro, bar, gazino gibi sosyal etkinlik mekanları da görülmeye başlamıştır. Tiyatro ve sinemalar toplumun Batılılaşmasında ve eğlence anlayışında önemli değişikliklere yol açmıştır. Diğer bir eğlence alanı da müziktir. Batılılaşma müzik anlayışında da farklılıklar ortaya çıkartmıştır. 19. yüzyılda Batı müziğiyle tanışan Osmanlı toplumu özellikle müzikte tek seslilikten çok sesliliğe bir yöneliş olmuştur. Batılı bir müzik tarzı olan kantolar daha çok tiyatrolarda kullanılan bir müzik türü olarak karşımıza çıkmaya başlamıştır. Müzikteki çok seslilik Cumhuriyet Dönemi müzik hayatına da damgasını vurmuştur. Yine Cumhuriyet modernleşmesinde siyasî yapının sembolleri arasına girmiş olan opera, operetler de Osmanlı yenileşmesindeki Batılı formlarda değişen müzik anlayışlarıdır. Nitekim alaturka müziğin uzunca bir dönem yasaklanması bu sembolik kabulün bir ifadesi olarak değerlendirilebilir (Aslan, 2008: 364-65).

Cumhuriyete intikal eden olgular arasında sanat da yer almaktadır. Özellikle Tanzimat Dönemi'nde resim sanatında başlayan gelişmeler Meşrutiyet Dönemi'nde olgun dönemini yaşamış ve Cumhuriyet'in resim sanatının belirleyicisi olmuştur. Abdülmecid Dönemi'nde Batılı sanat dallarına ilgi duyulmaya başlanmıştır. Bu ilgi neticesinde Batılı sanat dallarını geliştirilmesi amacıyla 1860'ta Paris'te Mekteb-i Osmani açılmıştır. Burada yetişen ressamlar 20. asrın ortalarına kadar resim sanatına önemli katkılarda bulunmuşlardır. Resim sanatının geliştirilmesi amacıyla 1883'te Osman Hamdi Bey'in çalışmalarıyla İstanbul'da Sanayi-i Nefise Mektebi açılmıştır. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e resim sanatının taşıyıcılarının kurmuş oldukları Osmanlı Ressamlar Cemiyeti'nin varlığı Cumhuriyet'e kadar uzanmıştır. Osmanlı Ressamlar Cemiyeti, 1921'de "Türk Ressamlar Cemiyeti", 1926'da isim değiştirerek "Türk Sanayi-i Nefise Birliği" olmuştur. Sonunda 1926'da "Güzel Sanatlar Birliği"nde karar kılınmıştır (Aslan, 2008: 365-66). Güzel sanatlar alanında görülen yenilikler de Osmanlı Devleti'nin miraslarından biri olarak Cumhuriyet Türkiye'sine naklolmuştur.

Takvim-i Garbi'nin kabul edilmesi de II. Meşrutiyet Dönemi'nde gerçekleştirilen bir uygulamadır. Batı ile ilişkilerin yakınlaştırılması ve hicri ile miladi takvim arasındaki 13 günlük sürenin getirdiği sıkıntıları ortadan kaldırmak amacıyla Takvim-i Garbi'nin kabul edilmesine dair meclise bir önerge gelir ve bu yasa önerisi kabul edilerek Hicri Takvim kaldırılmamak şartıyla Takvim-i Garbi'de kabul edilmiştir (Aslan, 2008: 354)

Görüldüğü üzere, Meşrutiyet'in insanların giysilerinden yaşam tarzlarına hatta sanata kadar varan bir değişikliği beraberinde getirdiği fark edilir. Doğal olarak Cumhuriyet döneminde bu alanda yapılan yeniliklerin de bu kesimce benimsenmesi zor olmaz. Özellikle elit kesimce Batı taklitçiliği olarak kendini gösteren bu faaliyetler, Cumhuriyet dönemine de aktarılacaktır. Bunca değişimin yanında pek tabii ki, ekonomik alanda da birtakım yeniliklerin Cumhuriyetten önce başladığına da dikkat çekmek gerekir.

Ekonomik alanda devletçi zihniyetin ve yerli sanayi fikrinin gelişmeye başladığı ve ilk başarılı uygulamalarının yapıldığı dönem Sultan II. Abdülhamid zamanıdır. Bu alanda, II. Meşrutiyet döneminde önemli görüşler ortaya atılmış ve aydınlar devletin yerli sanayine önem vermesini istemişlerdir. Yerli malı kullanımı tavsiye edilmiş, milli bir bankanın kurulması, bu sayede milli sermaye birikiminin yaratılması ve köylü sınıfın devlet eliyle desteklenmesi öneriler ortaya atılmış ve bazı uygulamalar başlatılmıştır (Gündüz, 2010: 77). Türklere ekonomide bir yer verebilmek fikri ile Jön Türkler yabancı şirketleri, idare meclislerinde belirli sayıda Türk vatandaşı çalıştırmaya kanunla mecbur tuttular. Bundan başka, hükümetin kışkırtması ile azınlıkların mağazaları boykot edilerek Türk ticaret müesseselerinin iş hacmi arttırılmak istendi. (Karpat, 1996: 87).

Ekonomi alanında İttihat ve Terakki kapitülasyonları kaldırmak kararını aldı (1914). Ekonomik gelişmelere para bulmak ve kooperatifler kurulmasını desteklemek üzere milli bir banka kuruldu (Karpat, 1996: 49). 1913'te Adapazarı İslam Ticaret Bankası (bugünkü Türk Ticaret Bankası), 1914'te Milli Aydın Bankası, 1917'de Manisa Bağcılar Bankası kuruldu. 1 Ocak 1917'de büyük bir banka, İtibar-ı

Milli Bankası kuruldu. Bu bankaya yalnız Osmanlılar hissedar olabileceklerdi. Bir ticaret bankası olarak kurulmuştu. Fakat daha sonra Fransız- İngiliz sermayeli Osmanlı Bankası'nın yürütmekte olduğu merkez bankası işlevlerini üstlenmesi öngörülüyordu. İstanbul işgal edildiğinde, İtilafların çabalarından biri, bu bankayı baltalamak olmuştu (Çağdaş Türkiye Tarihi, 2008: 56-57).

Cumhuriyetin karşılaştığı ekonomik meseleler Jön Türklerin karşılaştıklarına benziyordu. Ama yeni rejim bunların çözümü bakımından daha elverişli bir durum idi. Devlet kendi ekonomi siyasetini uygulamakta serbestti. Çünkü Kemalist milliyetçilerin 1920'de verdikleri kapitülasyonları kaldırma kararını müttefikler 1923'te Lozan Antlaşması ile kabul etmişlerdi. Osmanlı İmparatorluğu'ndan miras kalan dış borçlar bir miktar azaltılarak kabul edildi. Hükümet kuvvetli idi, memleketin her tarafında nüfusunu gerçekten yürütmeye gücü yetiyordu. Memleket halkı ise kültürel bakımdan artık bir bütündü (Karpat, 1996: 87). Jön Türklerin devletçilik, liberalizm ve milliyetçilikten karma, çelişik ekonomik siyaseti, daha sonra cumhuriyet devrinde tam bir gelişme gösterecek olan bir ekonomik görüş ve siyasetin yolunu açtı (Karpat, 1996: 87). İzmir İktisat Kongresinde kabul edilen yerli sermaye kullanımının teşviki ve Misak-ı Milli'nin temel ilkelerinden olan kapitülasyonların kaldırılması gereği Cumhuriyet öncesi dönemlerde de sık sık dile getirilen uygulamalardı.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e devreden mirası daha iyi işleyebilmek için Cumhuriyet'e geçiş öncesi dönemle de bir kıyaslama yapmak konumuz açısından son derece faydalı olacaktır. Bu şekilde Erken Cumhuriyet ve Osmanlı Devleti'nin son zamanlarını daha iyi irdeleyip, aradaki ilişkiyi görmemiz daha da kolaylaşacaktır.

4. Geç Dönem Osmanlı Yeniliklerinin Erken Cumhuriyete Yansımaları

Türk siyasî hayatının en önemli asrı tartışmasız 19. asırdır. Geleneksel / Klasik sistemden kopuş ve modern sisteme geçiş çabaları ile toplumsal, ekonomik ve siyasî dönüşümün gerçekleşme çabaları 19. asırda başlamıştır. Bu açıdan Meşrutiyet,

Cumhuriyet'in siyasî ve diğler alanlardaki tüm gelişmelerin muharrrik unsuru olmuştur (Aslan, 2008: 354).

Türkiye Cumhuriyeti'nin hangi bakımlardan Osmanlı geçmişinden bir "kopuş", yeni bir "başlangıç", hangi bakımlardan onun bir "devamı" olduğuna ilişkin tartışmalar, çeşitli platformlarda bütün canlılığıyla devam etmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu, elbette ki, "yeni ve taze" bir başlangıcı simgeliyordu. İlk kuruluş yıllarında yapılan inkılaplar ve düzenlemeler bu başlangıcın görünümleydi. Diğler yandan, Cumhuriyet, selefi Osmanlı'dan pek çok unsuru da miras almıştır. Osmanlı aydın, bürokrat ve asker kadroları yüzyıldan fazla zamandır, deneme-yanıılma yoluyla edindiğı tecrübeler ve ideoloji birikimleri ile birlikte Cumhuriyet'e intikal etmiştir. Cumhuriyet'in belki de en büyük şansı, Osmanlı'dan parlamenter sistem ile tecrübesi olan yetişmiş "elit bürokrat" kadroları devralmış olmasıdır. Yine bu kadrolarla beraber, devletin gücünün, bürokrasinin tekelinde bulunduğuna dair, "bürokratik ve merkezietçi" devlet anlayışı ve uygulaması Cumhuriyet'e aktarılır (Aslan, 2008: 354).

Türkiye Cumhuriyet'i iki yüz yıla yakın bir tarihî sürecin ürünüdür. Aynı zamanda Cumhuriyette Osmanlı'dan bir kopuş tezinin aksine imparatorluktan millî devlete geçişte tarihi bir süreklilik söz konusudur. Ayrıca Cumhuriyet'in teşekkülünün, Mustafa Kemal devrimlerinin düşünsel yapısının kökleri Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine tekabül eden İttihat ve Terakki devrinde yeşermiş, temelleri o devirde atılmıştır. Zira bir devrim ne kadar şiddetli olursa olsun devrim öncesinde o toplumda var olan kadrolar ve zümreler tarafından gerçekleştirilir. Değişimin devrimsel nitelikte olmasını uyaran gelişmeler toplumda bir süredir devam eden iktisadî, siyasî ve sosyal oluşumlardan kaynaklanır. Bu açıdan Cumhuriyet, kendisinden önceki dönemden koparılıp izole (tecrîd edilmiş) edilerek asla anlaşılabilir. Osmanlı yenileşmesi, Cumhuriyet Dönemi'nin cebri Batılılaşma ve Cumhuriyet Laisizmini doğurmuş, Cumhuriyet Dönemi devrimlerinin hazırlayıcısı olan kendinden önceki dönemin tamamlayıcısı ve sonucu olmuştur. Cumhuriyet İnkılapları, Osmanlı Dönemi birikiminin bir neticesidir diyebiliriz. Cumhuriyet İnkılapçıları haleflerinin açmış olduğu yolda ilerlemişlerdir (Aslan, 2008: 355).

Osmanlı Devleti'nden devralınan parlamenter kültürle yetişmiş, deneyimli bürokratlar, cumhuriyet Türkiye'sinin şekillenmesinde de başrol oynayacaklardır.

II. Meşrutiyet aydınlarının ütopyaları ve fikri/ siyasi mesailerini Cumhuriyeti inşa etmiştir. Cumhuriyet dönemi, aydın, bürokrat, asker kimliklerinin ayrışması, homojenleşmesi ve temel aydın düşüncesinin evrilmesi temel hareketini büyük ölçüde II. Meşrutiyet döneminden alır. Özellikle erken Cumhuriyet dönemi entelektüel tartışmaları içinde yer tutan millet, dil, tarih, medeni/ uygar toplum konularının “batılı” tarzda en çok tartışıldığı ve üzerinde durulduğu, söylemlerin üretildiği dönem de yine II. Meşrutiyet olmuştur. Bu haliyle II. Meşrutiyet yakın tarihte bir su kesim çizgisi, konsantre Cumhuriyet tarihi ya da sonun başlangıcı olarak görülebilir. Her ne kadar Osmanlı/ Türk modernleşmesi toplumsal düzlemde yaygınlık kazanmasını Tanzimat sonrasına borçlu olsa da zihniyet değişiminin mahiyetinde farklılaştığı ve hızlandığı dönem 1908 sonrası olmuştur. Çünkü bu dönemde Osmanlı ve Ortadoğu toplumları siyasi ve sosyolojik bakımdan en hareketli dönemlerini yaşamaktadır (Gündüz, 2010: 219-220).

Jön Türkler “Halk Hürriyeti” fikrini J.J. Rousseau’ dan, “Kuvvetler Ayrılığı” ilkesini Montesquieu’ dan aldıklarını ifade etmişlerdir. Namık Kemal “İçtimai Sözleşme” anlayışını da Locke’ den aktarmıştır. N. Kemal, tebaanın hayatı, hürriyeti ve mülkünü korumak görevinin hükümdara ait olduğunu savunur. Ancak onun eşitlik kavramı batılılardan farklıdır. Batılılar eşitliği siyasi sosyal ve ekonomik alanlarda aynı haklardan yararlanması olarak tanımlarken o, bu terimi adalet önünde kişilerin eşitliği olarak ifade eder (Polat, 2005: 155). Osmanlı aydınları Fransız İnkılabı'nın temeli olan insan hakları, özgürlük, bağımsızlık ve milliyetçilik gibi kavramları tartışmışlardır. Jön Türklerin en çok ilgilendikleri fikir akımlarından olan Olguculuk (pozitivizm) da, bir yandan bireysel ayrılıklara son verecek yaklaşımı, diğer yandan bilim dini olmak iddiası bir hayli ilgi çekmiştir. August Comte'a ait olan bu fikirden başka Jön Türkleri büyük bir etki altında bırakan diğer bir düşünür ise Gustave Le Bon'un fikirleridir. Le Bon, XIX. Yüzyıl sonundan itibaren Türk düşünürlerinin benimsedikleri “toplumun seçkinlerin yönetimi altında olması” fikrini savunan sosyolog olmuştur. Ayrıca Türk Milliyetçiliği de, yine Fransız İnkılabı etkisi ile

kendini göstermiştir. 1871 sonrası milliyetçiliğin en yoğun olduğu dönemde doğal olarak Jön Türkler de bu düşünceden etkilenmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin farklı unsurlara karşı hoşgörülü tutumu devlet içinde yüzyıllardan beri rahat yaşam imkânı sağlamıştır. Fakat bu unsurlar Fransız İnkılâbı fikirlerinden, özellikle milliyetçilikten etkilenmekte gecikmemişler ve Osmanlı'dan kopmuşlardır. Bu da Jön Türklerde "Türk Milliyetçiliği" fikrinin oluşmasına etki etmiştir (Polat, 2005: 155).

Osmanlıda hürriyet ve meşrutiyet hareketleri cumhuriyete ve demokrasiye geçiş sürecinin başlangıcını oluşturmuştur. Enver Ziya Karal'a göre "Düşünce özgürlüğü, ulusal egemenlik ve Cumhuriyet Sözcükleri"nin Türk düşünce yaşamına girmesi Tanzimat Dönemi'ndedir. N. Kemal, halkın hakimiyeti düşüncesine bağlı olarak halkın "cumhuriyet" hakkının da inkâr edilemeyeceğini ifade etmektedir: "Halkın hakimiyete hakkı tasdik olduğu surette cumhur yapmağa da istihkâkı itirâf olunmak lâzım gelmez mi demek ne demek? O hakkı dünyada kim inkâr edebilir. Islâm ibtidâ-yı zuhûrunda bir nevî cumhûr değil mi idi.". Cumhuriyet fikri İbret Gazetesi'nde bir seri yazı ile işlenmiştir. Gazetede imzasız olarak yayınlanan "Avrupa'da cumhuriyet fikirleri" başlıklı makalede Fransa ve Almanya'da kabul olunan "cumhuriyet" sisteminin Avrupa'daki diğer monarşilere yayıldığı ve Avrupa'da bu sistemin taraftarları ile muhalifleri arasında çatışmalar olduğu ifade edilmektedir. Cumhuriyet kavramı hakkında Ziya Paşa'nın, Cenevre'ye gittikten sonra yazdığı, Hürriyet'in 99. sayısında yayımlanan "Idare-i Cumhuriyye" ile "Hükümeti Şahsîyyenin Farkı" başlıklı makale, zihnî bir değişmenin vesîkası niteliğindedir. Yazıda "Cumhuriyet" idaresinin özelliklerinden bahsedilir ve "cumhuriyet" idaresinin bir halk idaresi olduğu dolayısıyla bu idarede hakimiyet hakkı, halkın kendisinde olduğu vurgulanmaktadır; "Cumhuriyet idaresinde tersane için lüzumlu olan kereste ve halat için ahali angarya kullanılmaz. Eğer idareye kereste ve halat lazımsa parasını verir ahâlîden satın alır. Cumhuriyet idaresinde gazeteler hükümeti koltuklamaya borçlu olmayıp kanun hükmü çerçevesinde her türlü tarize yetkilidirler. Dolayısıyla idarenin en küçük kusurunu dev aynasıyla görür gibi büyütüp kıyametler koparırlar". İkinci Abdülhamit Dönemi'nde, "Cumhuriyet" kelimesinin Osmanlı ülkesinde okutulan ders kitaplarına dahi girdiğini görüyoruz ki, yazdığı ders kitaplarında bir yönetim şekli olarak "cumhuriyet"e ilk kez yer verildiği

görülmüştür: “Hükûmet-i mütemeddîne üç sûret üzere olup biri hükûmet-i müstâkile ve diğeri hükûmet-i meşrûta ve üçüncüsü dahi hükûmet-i Cumhûriyyedir. Hükûmet-i müstâkilede reîs olan zât ki şehinşah veya imparator nâmıyla benâm ve ser-efrâzdır ve bil-rey olarak iktidarı gayr-ı mahdûtdur. Hükûmet-i meşrûtada ise kral ve hükümdâr olan zâtın iktidar ve nüfûzu birtakım nizâmât ile tahdît edilmiştir. Hükûmet-i cumhûriyyede ise ârâ-yı umûmîyye ile müntehîb bir reîs bulunur ki hükümdâr nâmını alamaz. Kral ve imparatorların hükûmet ve saltanâtları daimi ve hanedânlarına meşrûta olup halbuki cumhûrreîsleri muayyen bir müddet zarfında muvakkaten hükûmete memurdurlar” (Aslan, 2008: 367-68). Cumhuriyetle ilgili söylemlerin daha Meşrutiyet yıllarında dile getirilişi, hatta ders kitaplarına girerek halk tarafından öğrenilmesi dikkat çekicidir. Aslında halk Cumhuriyet ilan edilmeden, bu yönetimin nasıl olduğunu bir şekilde öğrenmiş oldu. Aydınlar tarafından da destek görmeye başlayan bu yönetim şeklinin 1923’te ilanı, büyük bir kesim tarafından sevinçle karşılanacaktır.

Atatürk İnkılaplarının temelleri İttihat ve Terakki dönemindeki “batıcılık” akımına dayalı çözümlerdedir. Bu açıdan Türk İnkılâbı içinde olguculuğun sürekliliği kendini göstermektedir. İttihat ve Terakki’nin ismi bile pozitivizmle bağlantılıdır. Yazı İnkılabı, laiklik, cumhuriyetçilik, milliyetçilik gibi hemen hemen tüm inkılapların çekirdeği pozitivizmle oluşmuştur (Polat, 2005: 158). İttihat ve Terakki’yi fikrî kanadını oluşturan aydın bürokratlar, Meşrutiyet döneminde Cumhuriyet’in işaretlerini vererek yeni devletin ideolojisi olarak, pozitivizmi benimseyeceklerdir. Dolayısıyla yalnızca Meşrutiyet aydını ve bürokratlarının ideolojisi olarak kalmadı, Cumhuriyet’in de egemen ideolojisi olarak da tescillendi (Çetinkaya, 2008: 115-116).

Cumhuriyet’le birlikte iktisadi alanda yeni hamleler gerçekleştirilmişse de son dönem Osmanlı iktisadi yapısının Cumhuriyet Dönemi’nde iktisadi alanlarda görüldüğü gözlenmektedir. Cumhuriyet Türkiye’sinin iktisadî modernizasyonu, Tanzimat’tan sonra ortaya çıkan ve şekillenmeye başlayan iktisadî hürriyetçilik yani daha belirgin bir izahatla kapitalizm ile onun iktisat politikalarına çok şey borçludur. İktisadî açıdan bir miras devamlılığı bilhassa verimsiz veya yüksek maliyetli üretim

şeklinde kendisini göstermektedir. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e intikal eden iktisadî yapılanmaya temel olarak belli başlı faktörler arasında Osmanlı iktisat zihniyeti ve özel mülkiyet, bireysel girişim ve piyasa mekanizmasını zikredebiliriz. Osmanlı toplumsal yapısı bir başka devreye hiç bozulmadan geçiş yapmıştır. Osmanlı toplumunun iktisadî davranışı Cumhuriyet devrinde de ortak bir iktisadî davranış profilini çizmektedir. Batıdaki iktisadî gelişmeler Osmanlı insanının kainat anlayışındaki monist yapıyı kırdı. Maddeye bakışında yeni bir ufuk getirdi. Aynı zamanda Osmanlı İttihat ve Terakki ile Cumhuriyet Dönemlerinde *laissez faire* ve iktisadî korumacılık ekseninde gidip gelen iktisat politikalarının özü hiç bozulmadan yalnızca kabuk değiştirerek etkinliğini devam ettirmiştir Diğer taraftan Cumhuriyet Dönemi'nde de milletin iktisadî kalıbını tayin eden batınî tasavvuf hükmünü devam ettirmiştir. Devletçilik ideolojisi de Cumhuriyet'e İttihatçıların elinde yoğrulduğu Durkheim-Gökalp versiyonu ile geldi. Bunun yanında Cumhuriyet Türkiye'sinin iktisadî modernizasyonu, Tanzimat'tan sonra ortaya çıkan ve şekillenmeye başlayan iktisadî hürriyetçilik yani daha belirgin bir izahatla kapitalizm ile onun iktisat politikalarına çok şey borçludur (Aslan, 2008: 357). Açıkça görülüyor ki, bugün izlenen liberal politikaların bile temelleri Cumhuriyet öncesine dayanmaktadır.

Osmanlı'da yasa devleti anlayışının yerleşmesine çalışılması ve bunda büyük ölçüde başarı kazanılması Cumhuriyet'e gidişin ilk adımları olması hasebiyle önemlidir. Millî dil, millî tarih ve Türklük olgusu ilk defa İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Osmanlı devlet ve toplum hayatına girmiştir. Bu olgular Mustafa Kemal'de daha teşekküllü bir hal alacaktır. Yeni devletin siyasi tercihi olan Cumhuriyet, tarihi açıdan Cumhuriyetçiliğin Tanzimat ve İkinci Meşrutiyet'in ilanına giden bir boyutu vardı. Özellikle İkinci Meşrutiyet ile hukuk birliğinin tesisi, bir meclis oluşturulması ve eğitimin yaygınlaştırılması ile yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin yolu bir nevi önceden açılmıştı (Aslan, 2008: 358). Özellikle eğitimin, yeniliklerin halka benimsetilmesi açısından bir ideolojik aygıt (okullar) olarak kullanılması kültürü, Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet Türkiye'sine intikal eden özelliklerden biridir.

Tarihsel süreklilik, salt, kurum ve kadrolarla ilgili değildir. Modernleşme programlarının içeriği de Cumhuriyet kurulmadan önce gündeme gelmiş konuları ve çözümleri kapsamaktadır. Hatta Cumhuriyet'in kurulmasından sonra girişilen devrimlerin bir kısmının şu veya bu şekilde Cumhuriyet öncesinde tartışıldığı bir kısmının farklı biçimde yürürlüğe dahi konduğu görülmektedir. Örneğin harf inkılabı meselesi Tanzimat'tan beri Osmanlı aydınlarınca tartışılan meselelerdendir. Tanzimat Dönemi'nde başlayan alfabenin ıslahı meselesi II. Meşrutiyet Dönemi'nde daha belirgin bir hale gelmiştir. Arap harflerinin ıslahı için çeşitli cemiyetler teşekkül olmuştur (Aslan, 2008: 359). Bu konudaki son nokta ise Cumhuriyet Türkiye'sinde yapılan Yeni Türk harflerinin kabulü ve TDK'nın kurulması ile koyulacaktır.

Meşrutiyet'in aydın bürokratları ile Cumhuriyet'in aydın bürokratları arasında bir çatışmadan ziyade bir süreklilik mevcuttur. Ancak bu birbirlerinin devamı anlamına da gelmez. Türk aydını için yerellik onun fikrî bir sığınağı olurken, Cumhuriyet Dönemi aydının gelişmesinde “aydınlanmadan” çok “eylemler” önemli oldu. Cumhuriyet'in “kazanımları”, Tanzimat ile başlayan ve İkinci Meşrutiyet ile tamamlanan bir sürecin ikmâlinin sonucudur (Çetinkaya, 2008: 116). Bu açıdan Cumhuriyet'in sahip oldukları gerek toplum yapısı, gerek kültürel kaynakları, gerekse ekonomik kaynakları olsun, daha önceki Osmanlı Devleti'nden miras kalmıştır. Siyasi kaynaklar, yönetim kurumları, idarî pratikler, insan kaynakları açısından da bir devamlılık söz konusudur. Şüphesiz ki, Osmanlı Devleti tarihe karışırken kurumlarının ve insan karakteristiklerinin hepsini beraberinde götürmedi, Cumhuriyet'e bıraktı (Aslan, 2008: 355).

Cumhuriyet'e intikal eden şeyler arasında 'ehliyet ve liyakat' da bulunur. Zira ehliyet ve liyakatin değil, siyasî mülahazaların bürokraside ön plana çıkması çok partili siyasî hayatın başlaması, İkinci Meşrutiyet'in ilanıyla olmuştur. Ehliyet ve liyakatin esas alınmaması ve bir kişiye intisabla bürokraside yükselmek, 19. asır Osmanlı bürokrasisinde de görülen şeylerdendi. Cumhuriyet'te bu sendrom devam etmiş, kişilere intisabın yerini partilere veya belli takımlara müntesib olmak almıştır. Bu ise bürokrasiyi yıpratmıştır (Aslan, 2008:358-59). Cumhuriyet yönetimi de yöneten-yönetilen ilişkilerinde Osmanlı'dan aldığı tek yönlü ve devlet ağırlıklı

uygulamasını uzunca bir süre devam ettirmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında devletin temsilcisi olan vali, kaymakam gibi yöneticiler devletten halka istek aktaran, emir yağdıran birer aktarma organı olarak işlev yapmışlardır. Bu dönemde etliye sütlüye karışmayan içine kapanan bir halk vardır. Halk devletten gelen her buyruk ve isteğe, istisnalar olmakla birlikte, evet demekte, kamusal kararları onaylamakta ya da onaylar gözükmektedir. Çünkü Osmanlıdan kalma bir alışkanlık olarak yönetilenlerin yönetenlerden herhangi bir talepte bulunma gibi bir alışkanlığı ve eğilimi yoktur (Göküş,2010:236). Kısacası Cumhuriyet yapısı yeni olmasına rağmen bu yenilik devletin işleyişine yansımamış dolayısıyla imparatorluktan farklı bir yöneten-yönetilen ilişkisi gerçekleştirilememiştir. Bu dönemde yönetilenin gözünde yöneticiler iş başarma, iş bitirme ve iletişim yeteneğinden yoksun, aşırı merkeziyetçi, rütbe ve mevki düşkünü olarak görülmüştür (Göküş, 2010: 238). Tabii ki bunda en büyük etki, yönetim şekilleri farklı da olsa Osmanlı Devleti'nden miras kalan merkeziyetçi yönetim usulüdür. Bu şekilde ağır/ hantal işleyen bürokratik yapı devam etmiştir.

Rustow'un araştırmasına binaen Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı Devleti idarî yapısının %85'ini ve ordunun ise % 93'ünü devralmıştır. Rustow'un tespiti ile değerlendirirsek, Cumhuriyet kendisinden önce başlayan bir temel tavrın mirasçısı ve takipçisi olmuştur. (Aslan, 2008: 359). Nihayetinde Osmanlı aydınları, Cumhuriyet aydınlarının ataları ve öncüleridir. Karakter vasıfları yüksek olan bu aydınların özellikleri, Cumhuriyet döneminde de değişikliğe uğramadı. Ancak Osmanlı aydını için Batılılaşma, pragmatik bir zorunluluktan ve onlar zor ve meşakkatli bir alanda mesafe almaya çalıştılar. Zira Batı'yı anlamanın önünde çok sayıda kültürel engel bulunmaktaydı (Çetinkaya, 2008: 101). İttihat ve Terakki'nin etkisinin ideolojik, sosyolojik ve kadro bağları Cumhuriyet döneminde CHP'deki izdüşümleri yaşadığımız zamana kadar varlığını sürdürmektedir (Çetinkaya, 2008: 99).

5. Değerlendirme

Cumhuriyet Türkiye'si parlamenter sistem deneyiminden, kurumlarına kadar birçok yeniliği Osmanlı Devleti'nden devralmıştır. Devletin kötü gidişatına karşılık

bir dizi çözüm arayışları aslında Tanzimat ve Meşrutiyet dönemleri yenilikleri ile kendini göstermiştir. Batı taklitçiliği ile kendini gösteren bu arayışlar, aslında devleti parçalanmaktan kurtarmanın (hatırlanmalıdır ki Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde çıkan milliyetçi ayaklanmalar nedeniyle Balkan Devletleri birer birer bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir) ancak bu şekilde sağlanabileceğine duyulan inançtı. Batı her yönüyle değişiyordu ki bu değişim yakalanamazsa ülke sorunları da çözülemeyecekti. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nin çözüm arayışlarının birer ürünü olan yenilikler, kurumlar Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet Türkiye'sine miras olarak kalmıştır.

Günümüzde var olan birçok kurum Osmanlı'nın bu arayış döneminin Tanzimat ve ıslahat gayretlerinden miras kalmıştır ve bu kurumların günümüzdeki mensupları, kurumların eskiliği ile övünmektedir. Bakanlıkların birçoğu, yüksek yargı organları (Yargıtay, Danıştay, Sayıştay), kolluk (zabıta teşkilatı) ve kamu hizmet birimleri (İtfaiye Teşkilatı , Deniz Hatları İşletmesi), sivil ve askeri okullar (Siyasi Bilgiler Fakültesi, İstanbul Üniversitesi, Harp Akademileri), bazı gazeteler vb. değişik alanlarda bir dizi kurum Osmanlı modernleşme döneminin ürünleridir. Aynı şekilde demokrasi, cumhuriyet, özgürlük, eşitlik vb. modern siyasi kavramlar, keza İslamcılık, sosyalizm, feminizm, milliyetçilik (yalnızca Türk milliyetçiliği değil , Sırp, Rum, Romen, Bulgar, Ermeni, Arnavut, Arap, Kürt milliyetçilikleri) ya da pozitivizm, materyalizm gibi birçok düşünce akımının/ideolojinin de temeli bu dönem de atılmıştır. Cumhuriyet devrimleri, düşünsel ve kurumsal olarak, Tanzimat ve Meşrutiyet döneminde mayalanmıştır; birçok alanda belirgin bir süreklilikler tespit etmek zor olmayacaktır (Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, 2009: 20). Dolayısıyla, siyasi fikirlerin ve onların bağrında yer aldığı kurumların, hareketlerin Osmanlı modernleşmesine uzanan bir arkeolojisini yapmak, Cumhuriyet Türkiye'sinin siyasi düşünce ortamını layığıyla tahlil etmek açısından kaçınılmazdır. (Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce , 2009: 20). Cumhuriyet Türkiye'si “her yönüyle” Osmanlı Devleti'nin bir devamı değildir. Ancak ondan aldığı kurumların, aydınların çabaları ile Batılılaşma noktasında zirveye ulaşacak yeniliklere imza atacaktır.

SONUÇ

Yukarıdaki çalışmada görüldüğü üzere, Osmanlı Devleti klasik döneminde dünyanın süper gücüydü. Her yönden Avrupa'dan ileri bir düzeyde olan Osmanlı Devleti bunun sonsuza kadar süreceğini düşünüyordu. Nitekim de sürmedi. Ne zaman ki, Avrupa'da her yönden büyük bir değişim baş gösterdi, işte o zaman işin de rengi değişmeye başladı. Avrupa'da Coğrafi Keşifler, Rönesans, Reform hareketleri ile başlayan büyük uyanış, hızla devam ederken, Osmanlı Devleti eskiden olduğu gibi süper güç olduğu rehabetine kapılıp, tüm yeniliklere gözünü kapadı.

Süper güç Osmanlı Devleti, savaş meydanlarında ardı ardına aldığı yenilgilerle bir şeylerin yolunda gitmediğini anladı. Askeri alanda başlayan yenilikler, diğer alanları da kapsayarak, bir silsile halinde devam etti. Osmanlı Devleti, daha yeni yeni uyanmaya başlarken, Avrupa'yı büyük bir sıçrayışa yöneltecek başka bir olay yaşandı: Fransız İhtilalı. Fransız İhtilalı beraberinde getirdiği anayasalcılık, eşitlik, milliyetçilik gibi söylemlerle tüm dünyadaki dengeleri değiştirerek Cumhuriyete doğru giden süreci de başlatmış oldu. Peki bu süreç Osmanlı Devleti'ne nasıl yansımıştı? Daha önce olduğu gibi bu gelişmeye de gözlerini kapatabilecek miydi? Cevabımız tabii ki HAYIR. Fransız İhtilalı'nın "*milliyetçilik*" düşüncesi belki de Osmanlı Devleti'ne en çok zarar veren fikirdi. Milliyetçilik etkisiyle, dış ülkelerin de (özellikle Panslavizm politikası izleyen Rusya'nın) kışkırtmalarıyla Osmanlı Devleti'nin içindeki azınlıklar bir bir ayaklanıp bağımsızlıklarını ilan etmeye başladılar (Aynı durum I. Dünya Savaşı sırasında bile Arapların İtilaf Devletleri ile işbirliği kurmaları sonucunu doğuracaktır).

Peki Fransız İhtilalı'nın Osmanlı Devleti için hiç mi olumlu katkısı olmamıştı? Elbette ki, oldu. Özellikle askeri alanda Fransız subaylardan faydalanılması, bu kültürün daha da yakından tanınmasını sağlayacaktı. Eğitim

alanındaki modern okullarda ve yurtdışında (özellikle Fransa’da) eğitim alan gençler ve görev yapan bürokratlar yoluyla tüm dünyaya yayılan fikirler Osmanlı’ya da gelmiş oldu. Devleti kurtarmak için Batı örnek alınarak Tanzimat ve Islahat Fermanlarını, aydınların da yoğun çabası ile gerçekleşen Meşrutiyet izledi.

Dünyada ilk anayasa 1787 tarihli Amerikan Anayasası’dır. İkinci Anayasa ise 1791 tarihli Amerikan Anayasasıdır. Diğer anayasalar tarih olarak şöyle sıralanabilir: 1812 İspanyol, 1814 Norveç, 1831 Belçika, 1848 İtalya (Statut Albertin) , 1848 İsviçre, 1887 Hollanda, 1889 Japonya Anayasaları. Görüldüğü gibi ilk Osmanlı Anayasası’nın tarihi olan 1876 Dünya anayasalcılık tarihinde oldukça yeni bir tarihtir. Hele 1808 Sened-i İttifakı, 1839 Tanzimat Fermanı ve 1856 Islahat Fermanı’nın içerikleri bakımından anayasal nitelikte olan belgeler olduğu hatırlanırsa, Osmanlı İmparatorluğunun bu alanda Batı örneklerinden pek de geri kalmadığı hatta birçok ülkeden önde bile olduğu rahatlıkla söylenebilir (Gözler, 2008: 24).

Sürekli yinelediğimiz, Erken Cumhuriyet dönemi ile Osmanlı Devleti yenilikleri arasındaki benzerlikler yanında farklılıklar da bulunmaktadır. Osmanlı Devleti’nde her dönemde yapılan yeniliklerin tek bir temel hedefi vardı: Ülkenin içinde bulunduğu kötü durumdan kurtarılması. Yani Osmanlı Batılılaşma çalışmalarının temel nedeni devletin kurtarılma çarelerinden biri olarak görülmesidir. Ancak Cumhuriyet Türkiye’inde Batılılaşmanın temel nedeni Atatürk’ün ifadesi ile “Çağdaş medeniyetler seviyesine ulaşmak” tır. Yıllarca geri kalınan Avrupa’nın yakalanıp, milletin hak ettiği yaşam seviyesine ulaşması amaçlanmıştır. Yani Atatürk, Türkiye’yi Batılı bir devlet yapmaya çalışmıştır. Aralarında yönetim şekli vs.. olarak sıralayabileceğimiz farklılıklar yanında en büyük farkın, Batılılaşmadaki “amaç” farklılığı olduğu görülecektir.

Bunların yanında temel ortak noktaları da vardır tabii ki. Gerek Osmanlı Devleti dönemi gerekse Cumhuriyet Türkiye’si döneminde yapılan yeniliklerin Fransız İhtilalı’nda olduğu gibi bir “halk hareketi” şeklinde olmayışıdır. Yenilikler Tanzimat’a kadar Osmanlı padişahları tarafından yönlendirici olmuş, bu tarihten

Erken Cumhuriyet dönemi de içine kapsayacak şekilde aydın, asker ve bürokratlardan oluşan bir grup önderliğinde halka benimsetilmeye çalışılmıştır. Osmanlı Devleti'nden miras kalan en önemli özelliklerden biri de bürokratik seçkinler¹⁷ diyebileceğimiz bu gruptur. Bu bürokratik seçkinler, Cumhuriyet'in, temel kazanımlarının ve İnkılaplarının en güçlü savunucu olmuşlardır. Özellikle Tanzimat'tan itibaren oluşan bürokratik seçkinler, Batı'yı daha yakından tanıma fırsatını yakalamaları nedeniyle aradaki farkı çok daha net bir şekilde ortaya koymuşlardır. Gerek devlet yönetimindeki etkileri gerekse basın yoluyla dile getirdikleri daha demokratik bir toplum isteğine, zaman içerisinde taraftar bulmuşlar ve padişah üzerinde bir etki kurabilmeyi başarmışlardır. Bu cesur hamleler Yeni Türk Devleti'ne devreden bürokratlar sayesinde devamlılık göstermiş, daha da ileri seviyelere ulaşma adına önemli bir hız kazanmıştır. Bununla birlikte Osmanlı Batılılaşma döneminde oluşturulan kurumların birçoğu Cumhuriyet'e devredilmiş, yeni yönetim şekline uyarlanarak daha modern bir yapı kazanmıştır.

Çalışma sırasında görüldü ki, Lale Devri, III. Selim ve özellikle II. Mahmut dönemi yapılan yenilikler Tanzimat ve Meşrutiyet dönemine aktararak, yeniliklerin bir adım daha ilerlemesini sağlamıştır. Daha sonra III. Bölümde ayrıntılı olarak değindiğimiz üzere Tanzimat ve özellikle Meşrutiyet dönemlerinde yapılan birçok atılım, fikir, kurum vs... Cumhuriyet Türkiye'sine devretmiş, ya da bu dönemde yapılacak inkılâplara temel oluşturmuştur.

Çalışmanın temel amacı, Erken Cumhuriyet dönemindeki birçok kurum ve fikrin Osmanlı Devleti'nden devralındığını ortaya koymaktır. Özellikle son bölümde ayrıntılı bir şekilde gösterdiğimiz bazı kısımları yeniden anımsarsak, Osmanlı Devleti idarî yapısının %85'ini ve ordunun ise % 93'ünü devralmıştır (Aslan, 2008: 359). Bakanlıkların birçoğu , yüksek yargı organları (Yargıtay, Danıştay, Sayıştay), kolluk (zabıta teşkilatı) ve kamu hizmet birimleri (İtfaiye Teşkilatı , Deniz Hatları İşletmesi), sivil ve askeri okullar (Siyasi Bilgiler Fakültesi, İstanbul Üniversitesi, Harp Akademileri), bazı gazeteler vb. değişik alanlarda bir dizi kurum Osmanlı

¹⁷ Emre Kongar'ın kullanmış olduğu bu ifadeyi, sık sık yinelemekte bir sakınca görmedim.

modernleşme döneminin ürünleridir. Aynı şekilde demokrasi, cumhuriyet, özgürlük, eşitlik vb. modern siyasal kavramlar, keza İslamcılık, sosyalizm, feminizm, milliyetçilik (yalnızca Türk milliyetçiliği değil , Sırp, Rum, Romen, Bulgar, Ermeni, Arnavut, Arap, Kürt milliyetçilikleri) ya da pozitivizm, materyalizm gibi birçok düşünce akımının/ideolojinin de temeli bu dönem de atılmıştır. Cumhuriyet devrimleri, düşünsel ve kurumsal olarak, Tanzimat ve Meşrutiyet döneminde mayalanmıştır; birçok alanda belirgin bir süreklilikler tespit etmek zor olmayacaktır (Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, 2009: 20). Bunlara ek olarak Atatürk ilkelerinin de (hatta “Cumhuriyet” yönetiminin Meşrutiyet döneminde ders kitaplarına girmesi ile bu ilkenin de anlaşılmasının kolaylaştığı görülür) temellerinin Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde atıldığını gördük.

Cumhuriyete kadar modern Avrupa fen ve sanatına kısmen de olsa aşına Avrupa felsefe ve edebiyatını kullanabilecek düzeyde bilim adamı, sanatkar, siyasetçi yetişmiştir. Örneğin, kadınların okutulması ve kamu hayatından yer alması, çocuk eğitimi ve önemi Tanzimat yıllarında başlamıştır. Kadın konusuna 1870’lerden itibaren basında sürekli yer verilmiş, ilk kadın gazete ve dergileri yayımlanmaya başlamıştır. Yine aynı dönemde kadın eğitiminin önemine vurgu yapılarak, kadın yöneticiler de yer verilmiştir. Okullarda cezayı ve şiddeti yasaklayan, görüşler Tanzimat yıllarına kadar uzanır. Fen ve mühendislik bilimleri Tanzimat’tan itibaren modern okullarda okutulmuştur. Cumhuriyet’in önemli kazanımlarından sayılan Köy Enstitüsü düşüncesinin kökenleri II. Meşrutiyet yıllarında Edhem Nejad’la başlamıştır. Bununla birlikte Halik Fikret Kanad’ın iş okulu düşüncesi Köy Enstitüleri’nin kurulmasına büyük ölçüde kaynaklık etmiştir. Özellikle Rus ve Rusya’dan gelen Türk kökenli aydınların “halk eğitimi” düşüncesi, Cumhuriyet döneminde etkili olmuştur (Gündüz, 2010: 61).

Doğal olarak bir toplum siyasî yönetimini değiştirirken eskiden yeniye birçok müesseselerini de beraberinde taşır. Cumhuriyet ne ani bir kesilip ne de ani bir başlangıçtır. Cumhuriyet’in politik toplumu, ekonomik düzlemi ve kuramsal dünya ile kurduğu bağlantılar, Osmanlı toplumunun kültür, sanat, kişilik ve değer yargıları değişerek Cumhuriyet Rejimi’nde de varlığını koruyarak millîleşmiştir (Aslan, 2008:

355). Osmanlı'dan devralınan birçok kurum Yeni Türk Devleti'nin de temel organlarını ya da bu organların başlangıcını oluşturmuştur. Gerek bu kurumsal birikim gerekse fikirsel birikim Cumhuriyet Türkiye'sinin şekillenmesini sağlamıştır.

KAYNAKÇA

- AHMAD, Feroz (1985), *İttihatçılıktan Kemalizme* (Çev: Fatmagül Berktaş), İstanbul: Kaynak Yayınları.
- AKÇA, Gürsoy, HÜLÜR, Himmet (Bahar 2007),“Tanzimat’tan Cumhuriyete Siyasal Ve Hukuksal Yapının Modernleşmesi”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*,21. sayı.
- AKYILDIZ, Ali (2004), *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- ASLAN, Seyfettin, YILMAZ, Abdullah (2001), “Tanzimat Döneminde Osmanlı Bürokratik Yapı Ve Düşüncesinin Değişimi”, *C.Ü. İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1.
- ASLAN, Taner (2008), “İkinci Meşrutiyet Düşüncesinin Cumhuriyet’e Tesirleri”, *Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı 21.
- ARABACI, Fazlı (2004), *Yeni Osmanlıların Dini ve Siyasi Görüşleri*, Ankara: Platin.
- ARSLAN Ali (2005), “Türk Dünyasında Toplumsal Değişme Ve Modernleşmenin Tarihsel Toplumsal Temelleri: Bir Örnek Model Olarak Türkiye”, *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, ISSN:1694 – 528X Sayı: 6 (Ulaşım tarihi 14/05/2011).
- ATATÜRKÇÜLÜK VE MODERN TÜRKİYE (1998) (Uluslar arası Konferans), Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Yayın no: 582.
- AYBARS, Ergün (2006), *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (Kuruluş)*, İzmir: Zeus Kitabevi.
- AYDOĞAN, Metin (2004), *Antik Çağ’dan Küreselleşmeye Yönetim Gelenekleri ve Türkler*, İzmir: Umay Yayıncılık.
- BAŞAK, Tolga (2003), “Bir Düşünce Sistemi Olarak Atatürkçülük/Kemalizm”, *Atatürk Dergisi / Journal Of Atatürk*, Cilt 3, Sayı 3.

- BAYRAKTAR, B., KARATAŞ, M., ÖZSOY, H. (2002), *Çağdaş Türkiye Tarih*, İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- BELGE, Murat (2005), *Osmanlı'da Kurumlar ve Kültür*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- BUDAK, Ali (2007), “Osmanlı Modernleşmesi ve Edebiyat”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 18.
- ÇAĞDAŞ TÜRKİYE TARİHİ (2008), *1908-1980* (4. cilt), İstanbul: Cem Yayınevi
- ÇAVDAR, Tefik (1999), *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)*, Ankara: İmge Kitabevi.
- ÇAYLAK A., GÖKTEPE C., DİKKAYA, M., KAPU, H. (2009), *Osmanlı'dan İki Binli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi (İç ve Dış Politika)*, İstanbul: Savaş Yayınları.
- ÇETİNKAYA, Bayram Ali (2008), “Meşrutiyet Dönemi (1876-1909) Aydın Ve Devlet Adamının/Bürokratının Kimlik Yapısı”, *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi XII/2*.
- DEMİRTAŞ, Barış (2007), “Jön Türkler Bağlamında Osmanlı'da Batılılaşma Hareketleri”, *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* Yıl: 8, Sayı: 13.
- ENGELHARDT, Edouard- philippe (2010), *Türkiye'de Çağdaşlaşma Hareketleri Tanzimat* (Çev: Örgen Uğurlu, Nurer Uğurlu), İstanbul: Örgün Yayınevi.
- GÖKTAŞ Yakup (2009), “Modern Eğitim Kurumlarının Batılılaşma Dönemindeki Gelişimi (1700–1900)”, *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi / Journal Of Institute Of Fine Arts*, Sayı 22.
- GÖKÜŞ Mehmet, “Osmanlı İmparatorluğundan Modern Türkiye'ye Yöneten-Yönetilen İlişkilerinin Gelişimi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, y. 2010 ,c.15, s.3.
- GÖZLER, Kemal (2008), *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*, Bursa: Ekin Yayıncılık.
- GÜCÜM, Kuntay (2008), “Islahat Fermanı Sonrasında (1856-1871) Osmanlı Devlet Yapısındaki Değişime Fransa'nın Etkisi”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- GÜMÜŞLÜ, Bedi (2008), “Aydınlanma ve Türkiye Cumhuriyeti”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 5, Sayı: 8.
- GÜNDÜZ, Mehmet (2010), *Osmanlı Mirası Cumhuriyet'in İnşası Modernleşme*, Ankara: Lotus Yayınevi.
- GÖZLER, Kemal (2008), *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*, Bursa: Ekin Yayıncılık.

- HAFIZOĞULLARI, Zeki (2001), *Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Fikri Temelleri*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- HALAÇOĞLU, Yusuf (1991), *XIV - XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı Ve Sosyal Yapı*, Ankara: AKDITYK Türk Tarih Kurumu.
- İLHAN, Suat (2008), *Evrinleşen Türk Devrimi* (2.Baskı), Ankara: Atatürk Kültür, Dil ver Tarih Yüksek Kurumu Başkanlığı Atatürk Araştırma Merkezi.
- İNALCIK, Halil, SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet(2006), *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Ankara: Phoenix Yayınevi.
- KARPAT, Kemal H. (1996), *Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller*, İstanbul: AFA Yayınları.
- KOLBAŞI, Ahmet (2009), *19. Yüzyıl'da Osmanlı Siyasi ve Sosyal Değişim Süreci ve Islahatlar*, Ankara: Nobel Yayınları.
- KÖKER Levent (1993), *Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- KÖKSAL, Nursel (2007), “Osmanlı Modernleşme Dönemi Askeri Sistemi (1840-1908)”, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.
- MARDİN, Şerif (1994), *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1980*, İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- MEB (Milli Eğitim Bakanlığı) (1999), *Tanzimat 1*, Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- MEB (Milli Eğitim Bakanlığı) (1999), *Tanzimat 2*, Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- MODERN TÜRKİYE'DE SİYASİ DÜŞÜNCE Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası (2004) *Tanzimat ve Meşrutiyet Birikimi* (1. cilt), İstanbul: İletişim Yayınları.
- MODERN TÜRKİYE'DE SİYASİ DÜŞÜNCE Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası (2009), *Kemalizm* (2. cilt), İstanbul: İletişim Yayınları.
- OKUMUŞ, Ejder, “III. Selim Dönemi Yenileşme Çabaları”, Mart, 2005, (çevrimiçi), http://www.akader.info/KHUKA/2005_mart (Ulaşım tarihi 14/05/2011).
- PAMİR, Aybars, Osmanlı Egemenlik Anlayışında Senedi İttifak'ın Yeri, (çevrimiçi) <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/278/2513.pdf> 29/05/2011.
- POLAT, Bengül Salman (2005), “Fransız İhtilalı'nın Türk Modernleşme Sürecine Etkileri”, *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt6 sayı 1.

- SARAY, Mehmet, TOSUN Hüseyin (2005), *Atatürk ve Çağdaşlaşma Belgeler ve Görüşler*, Ankara: Atatürk, Kültür , Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi.
- SARAY Mehmet (1999), *Türk Devletlerinde Meclis (Parlamento), Demokratik Düşünce ve Atatürk*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil, Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi.
- SAYDAM, Abdullah (1999), *Osmanlı Medeniyet Tarihi*, Trabzon: Derya Kitabevi.
- SESLİ Mutlu, DEMİR Şehmuz (2010), “Türk siyasi elitlerinin Toplumsal Kökenleri”(1920-1950), *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, Sayı:21 ISSN:1694-528X (ulaşım tarihi 14/05/2011).
- SENCER, Muzaffer (1986), *Türkiye'nin Yönetim Yapısı*, İstanbul: Alan yayıncılık.
- SHAW, Stanford J, Ezel Kural (1983), *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, İstanbul: E Yayınları.
- SHAW, Stanford J, Ezel Kural (1983), *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye 2* (çeviren: Mehmet Harmancı, cilt:2) , İstanbul: E Yayınları.
- SİĞRİ, Ü., ERCİL, Y. (2007), *Türklerde Yönetim Gelenekleri ve Türk Yönetim Tarihi*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- SOFUOĞLU, Ebubekir (2004), *Osmanlı Devletinde Islahatlar ve I. Meşrutiyet*, İstanbul: Gökkuşbu.
- ŞAHİN, Muhammed (2004,2010), *Türk Tarihi ve Kültürü*, Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- TANZİMAT'IN 150. YILDÖNÜMÜ (1995) (uluslar arası Sempozyumu, Ankara: 31 Ekim- 3 Kasım 1989), , XXVI Dizi, sayı:5, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- TATAR, Taner (1997), *Türk Yönetim Sistemi*, İstanbul: Turan Yayıncılık.
- TEKTAŞ Nazım (1999), *Osmanlı 2: Saraydan Sürgüne* (2. Cilt), İstanbul: Burak Yayınevi.
- TTK (Türk Tarih Kurumu) (1992), *150. Yılında Tanzimat* (yayına hazırlayan : Hakkı Dursun Yıldız, VII. Dizi, Sayı: 142), Ankara: TTK Yayınları.
- TUNAYA,Tarık Zafer (2007), *Türkiye'de Siyasi Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi (cilt 1)*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- TUNAYA,Tarık Zafer (2004), *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- TUNAYA, Tarık Zafer (2001), *Türkiye’de Siyasal Gelişmeler Kanun-i Esasi Ve Meşrutiyet Dönemi* (1. kitap), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- TURAN, Namık Sinan (2008), “Osmanlı Hilafetinin 19. Yüzyılda Zorlu Sınavı: II. Meşrutiyete Giden Süreçte Ve Sonrasında Makam-I Hilafet”, *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No:38.
- TÜRKİYE TARİHİ 3, (2009), *Osmanlı Devleti 1600-1908* (cilt:3), İstanbul: Cem Yayınevi.
- UCA, Alaattin (1999), Cumhuriyet’e Nasıl Gelindi ve Cumhuriyet Neler Getirdi? *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi / Journal Of Turkish Research Institute*, Sayı 11.
- UZUN, Hakan (2005), “Türk Demokrasi Tarihinde I. Meşrutiyet Dönemi”, *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 6, Sayı 2.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1988), *Osmanlı Devletinin Merkez Ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara: AKDITYK Türk Tarih Kurumu.
- YELİ, Sema (2005), “III. Selim Dönemi Askeri ve Eğitim Alanındaki İslahatlar”, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- YILDIRIM, Işıl Pınar (2004), “Lale Devrinde Kültür ve Edebiyat”, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.
- ZİLFİ, Madeline C. (2008), *Osmanlı Uleması Klasik Dönem Sonrası* (Çeviren: Mehmet Faruk ÖZÇINAR) Ankara: Birleşik Dağıtım Kitabevi.
- ZÜRCHER, Erik Jan (2009), *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi* (Çeviren: Yasemin Saner), İstanbul: İletişim Yayınları.

ÖZGEÇMİŞ

Özgül ÜNALAN 1979 Niğde doğumludur. İlköğreniminin ilk yarısını Manisa, diğer yarısını ve ortaöğrenimini Mersin’de tamamladı. 1998 yılında Ankara Gazi Üniversitesi Sosyal Bilgiler Öğretmenliğini kazandı. 2002 yılında bu bölümden mezun olurken aynı yıl Niğde’nin Altunhisar İlçesi, İstiklal İlköğretim Okulunda göreve başladı. 2005 yılında Niğde Üniversitesi Kamu Yönetimini kazanan ÜNALAN, 2009 yılında mezun olurken aynı yıl Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi bölümünde başlamış olduğu yüksek lisans eğitiminin yanı sıra Niğde’de öğretmenlik görevine de devam etmektedir.